

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXV / 2017
ČÍSLO 2

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ

SLEZSKÝ SBORNÍK 115 / 2017, ČÍSLO 2

**SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA**

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zářický

Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA

Robert Antonín, Jiří Brňovják, Martin Franc, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Petr Kozák, Matěj Martinčák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Saheb, Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 1. 12. 2017

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují, www.tiskaarnaknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2017

OBSAH / CONTENTS**STUDIE / ARTICLES**

- Dagmara Adamska: *Las, jeziora, bagna i droga. Rozwój osadnictwa na północnych rubieżach Śląska*** 5–21
- David RADEK: *Mocenské strategie Bolka V. Opolského na moravsko-slezském pomezí*** 23–40
- Pavel BŘEZINSKÝ: *Etablování Církve československé v ostravské městské čtvrti Svinov v letech 1923–1934 v kontextu vývoje římskokatolické farnosti*** 41–48
- Ivana KOLÁŘOVÁ: *Bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku očima pořádkového aparátu v první polovině 30. let 20. století*** 49–69
- Irena ŠEBESTOVÁ: *Privatunterricht – soukromé vyučování v německém jazyce na Hlučínsku v letech 1920–1938*** 71–84
- Lubomír HLAVIENKA, *Sociální problematika v činnosti závodních rad v regionu východního Slezska v letech 1945–1948*** 85–111
- Nina PAVELČÍKOVÁ – Petr POPELKA: *Životní prostředí na Ostravsku v letech 1948–1970 a tzv. socialistická industrializace*** 113–137
- Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices** 139–142
 Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias Schnettger (edd.), *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit. (Rostislav Smíšek)*; Zdenko Maršálek, *Česká, nebo československá armáda? Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. (Lubomír Hlavienka)*; František VAŠEK – Vladimír ČERNÝ – Jan BŘEČKA, *Místa zkropená krví. Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945. (Ondřej Kolář)*
- Kronika / Chronicle** 143–144
 Ohlédnutí za XII. konferencí policejních historiků. (Ondřej Kolář)

Las, jeziora, bagna i droga. Rozwój osadnictwa na północnych rubieżach Śląska

Dagmara Adamska

Dagmara Adamska: Forest, lakes, swamps and road. The development of settlement at the Northern frontiers of Silesia

The area between Lake Ślawskie and Rudzieńskie, which was incorporated in the boundaries of Silesia at the end of the 13th century was still, at the beginning of the 16th century, covered by border wilderness with its numerous lakes, streams and swamps. Since at least the 13th century, communication routes have passed through it, of which the most important connected Silesia with Greater Poland. At the turn of the 12th and 13th century and in the first half of the 13th century, the area was subject to colonisation on the initiative of the rulers of Greater Poland. The early 13th century also saw dispersed settlement to the south of Lake Ślawskie on the initiative of the Silesian rulers.

The next phase of colonisation is marked by the activity of a new holder of this land – Henry III of Głogów (died 1309), the initiator of the construction of castellany in Tarnów Jezierny (with colonisation functions) and granting Ślawa its town charter, around which a small settlement complex was formed in the first half of the 14th century. Further progress in clearing the wilderness was recorded later in public registers. At the end of the 14th century or at the beginning of the 15th century Chelmek, Lubięcín, Kolsko and Konotop were founded. In modern times (16th-19th century), numerous manors, estates next to inns, diminished settlement of millers, shepherds, glaziers and fishermen were 'separated' from the area of medieval villages and gave rise to today's several hamlets. The route of the road gave also rise to granting Konotop city rights (1706). The shape of the town as well as the professional profile of the inhabitants were adjusted to the transit functions of the centre.

Key Words: settlement, borderland, boundary, Duchy of Głogów, Greater Poland, Silesia

Początki księstwa głogowskiego sięgają podziału dziedziny Henryka Pobożnego (zm. 1241) między synów. W 1248 roku powrócił na Śląsk i włączył się w tutejszą politykę Konrad (zm. 1273/1274), młodszy brat Bolesława Rogatki i Henryka III Białego. W następstwie walk między książętami Konradowi ostatecznie została wydzielona dzielnica z Głogowem, Bytomiem Odrzańskim, Ścinawą, Krosnem Odrzańskim, Sądowlem i Żaganiem.¹ Z władcą wiąże się etap kolonizacji północnej części Śląska i przypisuje się mu lokację na prawie niemieckim miast Głogowa, Szprotawy, Kożuchowa, a także Bytomia Odrzańskiego, Ścinawy i Żagania oraz kilkunastu wsi. Był też fundatorem klasztoru dominikanów oraz franciszkanów w Głogowie i Krośnie Odrzańskim.²

Prawdopodobnie już w 1290 roku jego syn – Henryk III Głogowczyk – oraz Przemysław II zawarli umowę, w następstwie której władca Wielkopolski wyznaczył na swojego następcę księcia głogowskiego. W sześć lat później, po śmierci Przemysła i akcji zbrojnej Henryka, Głogowczykowi miały przypaść ziemie na całej długości rzeki Obry oraz te za Wartą

1 Tomasz JUREK, *Geneza księstwa głogowskiego*, Przegląd Historyczny 78, 1987, č. 1, s. 79–92; Dominik NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie księstwa głogowskiego w średniowieczu*, Wrocław 2008, s. 34–35; zob. też Roman GRODECKI, *Dzieje polityczne Śląska do roku 1290*, in: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 1, ed. Stanisław Kutrzeba, Kraków 1933, s. 238–240, 244–247.

2 Karol MALECZYŃSKI, Śląsk w okresie od połowy XII do połowy XIV wieku, in: *Historia Śląska*, t. I, cz. 1, ed. K. MALECZYŃSKI, Wrocław 1960, s. 398–404, 450–451; T. JUREK, *Konrad I głogowski. Studium z dziejów dzielnicowego Śląska*, Roczniki Historyczne 54, 1988, s. 121, 129–134; D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie*, s. 35.

(ryc. 1)

Kochanowo Duże (zwane Chelmek), Tarnowskie Duże i Małe (zwane Tarsko) oraz największe spośród wymienionych – Jezioro Sławskie.⁵ Do dziś posiadają one urozmaiconą, fragmentami trudno dostępną linię brzegową z wieloma zatokami i półwyspami. Obszar między nimi a historyczną granicą z Wielkopolską nadal też porastają mieszane lasy, a niewielki areal przeznaczony pod uprawę jest determinowany glebami o niskiej klasie bonitacji. Teren ten był niegdyś porośnięty gęstymi borami, lęgowymi zaroślami, z licznymi bagnami (z pokładami torfu i rud darniowych) i poprzecinany strugami.⁶ Taki obraz prezentują nie tylko źródła pisane,⁷ nowożytna kartografia i ikonografia, ale i analiza toponomastyki. Większość tutejszych osad otrzymała bowiem miana w nawiązaniu do charakterystycznych cech krajobrazu, zarówno te wywodzone z języka polskiego (np. Lipka / *Lipke* – teren z lipami, Karszynek / *Karschin* – z karłowatymi drzewami, Mesze / *Mesche* – porośnięty mchem, Strumiany / *Strumene* – położony nad strumieniem, Święte / *Schwente* – nad jeziorem Święte)⁸, jak i języka niemieckiego (Jesiona / *Grünwald*

i Notecią. Finalnie książe zajął część Wielkopolski zostawiając Władysławowi Łokietkowi jedynie jej wschodnie skrawki.³

Władztwo głogowskie Henryka III (zm. 1309) i jego następców sięgnęło zatem na północy aż po nizinne obszary o urozmaiconej powierzchni,⁴ poprzecinane wieloma jeziorami ukształtowanymi w wyniku ruchów lodowca: część Jeziora Rudzińskiego (zwane Orchowskie, Jesieńskie, Rudno), Dronickie (zwane Stekno Górne, Droniki), Nowa Rola (zwane Stekno Dolne), Święte, Mesze, Lubięcińskie (zwane Kochanowo Małe),

3 K. MALECZYŃSKI, Śląsk w okresie, s. 530–531; T. JUREK, *Dziedzic Królestwa Polskiego książe głogowski Henryk (1274–1309)*, Poznań 1993, s. 31–35.

4 Ten nizinny obszar został ukształtowany w wyniku zlodowacenia środkowopolskiego, jednak formacje oraz erozja glacialna i postglacialna nadały mu charakter urozmaicony.

5 Jeziora o powierzchni: Rudzińskie – 163 ha; Dronickie – 10 ha; Nowa Rola – 6 ha; Święte – 24 ha; Mesze – 2 ha; Lubięcińskie – 13 ha; Kochanowo Duże – 17 ha; Tarnowskie Duże – 92 ha; Tarnowskie Małe – 36 ha; Sławskie – 817 ha.

6 Zbigniew WIELGOSZ, *Wielka własność cysterska w osadnictwie pogranicza Śląska i Wielkopolski*, Poznań 1964, s. 141–143, 146; Alfred RÖSLER, Środowisko geograficzno-przyrodnicze, in: *Ślawa. Zarys dziejów*, ed. W. Strzyżewski, Ślawa 2004, s. 9–18; Leszek JERZAK, *Flora i fauna*, in: *Ślawa. Zarys dziejów*, s. 19–26.

7 Np. *Schlesisches Urkundenbuch* (dalej Sub), Bd. I, ed. Heinrich APPELT, Wien – Köln–Graz 1963, nr 116.

8 *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 4, ed. H. BOREK, Warszawa 1988, s. 153; t. 7, ed. Stanisława SOCHACKA, Opole 1994, s. 8, 125–126; t. 13, ed. S. SOCHACKA, Opole 2007, s. 90; t. 14, ed. S. SOCHACKA, Opole 2009, s. 52.

– zielony las,⁹ Głuszyca / *Dickstrauch* – gęste zarośla).¹⁰

Środowisko naturalne wraz z sytuacją polityczną peryferyjnego terenu warunkowały dynamikę tutejszych procesów osadniczych. Choć miejscowe lasy, łąki, a zwłaszcza jeziora, dawały podstawę do bytowania ludzi, był to obszar trudny do adaptacji, gdyż osadnicy napotykali na naturalne przeszkody lesistego krajobrazu, poprzecinanego licznymi strugami i moczarami. Jeszcze na przełomie XV i XVI wieku były tu gęste lasy z barciami, a okolice Kolska to puszcza (*Bora sive indago*), której skraj nosił zagadkowe miano *Tyrsseliny*.¹¹ Potrzeba wyznaczenia precyzyjnej granicy w latach 1528–1531 (ryc. 1) zaświadcza jednocześnie o jej niegdysiejszej płynności i niejasnościach przebiegu.

Rzeka Obrzyca i granica śląsko-wielkopolska

Główną oś fragmentu pogranicza śląsko-wielkopolskiego stanowiła rzeka Obrzyca (prawy dopływ Odry), która dnem pradoliny wypływa z zachodniego krańca Jeziora Sławskiego, aby przez Jezioro Rudzieńskie ujść do Odry za Cigacicami (ryc. 1). Nazewnictwo tego niewielkiego i silnie meandrującego ciekłu bywało niegdyś zmienne, co stało się zaczynem wielu niejasności w historiografii. Już bowiem w dokumencie książąt głogowskich Henryka Wiernego i jego brata Przemka z 1319 roku użyto terminu „Zgniła Obra” (*der Vule Ober*),¹² co uznaje się za najstarsze określenie interesującej nas rzeki. W XVI wieku wymiennie używano także nazw *Obrzyca* lub *Obrzicza* oraz *Mala Obra*. Rzekę wreszcie nazywano też *Orchowską* – od dawnej nazwy Jeziora Rudzieńskiego.¹³ We wspomnianym akcie z 1319 roku, w którym pierwszy raz wymieniono rzekę, książęta głogowscy zrezygnowali na rzecz margrabiego brandenburskiego Waldemara z terenów położonych przy Zbąszyniu oraz tych zlokalizowanych aż do grodu w Międzyrzeczu, wraz z Trzcielem i przyległościami po obu stronach rzeki. Granica rozdzielonych dóbr miała od południa ciągnąć się korytem „Zgniłej Obry”, która płynęła od Kopaniczy aż po ujście do Odry. Ze świadomością dziewiętnastowiecznych prac melioracyjnych, które przeprowadzono na północny zachód od Jeziora Rudzieńskiego, można przyjąć, że pod terminem „Zgniłej Obry” rozumiano do tej pory dolny odcinek Obrzyca, już po opuszczeniu przez nią wspomnianego jeziora.¹⁴ Także kolejne informacje z lat 1553–1582 dotyczą „wielkopolskiego” odcinka strugi zwanej *Orchowską* (dzisiaj to Orchowa i Kanał Obry), który stanowił punkt oparcia w sporach granicznych prowadzonych między Kopanicą, Kargową i Jaromierzem oraz przedmiot skarg mieszkańców Chwalimia.¹⁵

9 Na mapie Christiana Fryderyka von Wrede z połowy XVIII w. jako *Krümwald* tj. „krzywy las” (nazwa mieszana, słowiańsko-niemiecka).

10 *Słownik etymologiczny nazw*, t. 4, s. 98.

11 *Reces graniczny między Wielkopolską a Księstwem Głogowskim z roku 1528–1531*, ed. Zygmunt CELI-CHOWSKI, Poznań 1900, s. 14.

12 *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej KDW), t. II, ed. Stanisław ZAKRZEWSKI, Poznań 1878, nr 102; *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (dalej SHG), ed. Antoni GAŚSIOROWSKI, cz. III, Poznań 1993–1999, s. 405. Dzisiaj Gniła (Leniwa) Obra to prawy dopływ Obrzyca, na wysokości wsi Brójec.

13 SHG, cz. III, s. 447.

14 W 1828 r. także górną rzekę nazwano *Faule*.

15 SHG, cz. III, s. 405–406.

Teren zaś nad górnym („śląskim”) odcinkiem rzeki Obrzycy pojawił się w źródłach dopiero w latach 1494 i 1528–1531. Odcinek cieku stanowił, według brzmienia recesu granicznego, kraniec rozlogów zanikłej dziś wsi *Obrzyca*, a jej wylot z Jeziora Ślawskiego – granicę Królestwa Polskiego ze Śląskiem.¹⁶ Opisana wówczas szczegółowo granica miała bowiem przebiegać po linii wyznaczonej przez ziemne kopce przy strudze zwanej *Czarna*,¹⁷ ścieżką przez bór do błota zwanego Wilcze Błoto (*Wylczeblotho*), przez miejsce zwane Laski (*Lyasky*), przez Kobyle Błoto (*Cobilybloto*) i przez bagno zwane Kobyla Szyja (*Cobilya Szyya*).¹⁸ Po stronie Królestwa granica zostawiała zatem opuszczoną wówczas wieś Ciosaniec, a w granicach księstwa głogowskiego – Lubogoszcz. Dalej prowadziła do jeziora *Steklno* i przez strugę płynącą od niego do jezior Tuświca (*Thuszwicza*)¹⁹ i aż do rzeki Obrzycy (ryc. 1).

Nieistniejąca dziś wieś *Obrzyca* (w Królestwie Polskim) musiała być położona na północ od dzisiejszego Lubiatawa, tuż przy granicy księstwa głogowskiego, między wsiami Konotop i Lubogoszcz (te dwie osady były już na Śląsku). Granica prowadziła dalej: do wielkiej drogi łączącej Konotop z Kębłowem, oddzielając tym samym łąki wspomnianej opuszczonej *Obrzycy* od łąk śląskiej wsi Kolsko (między którymi płynąć miała graniczna struga Wilcza Kłoda / *Wylczakłoda*). Przy drodze był usypany kopiec, który stał na dobrach Kolska, obok pola zwanego Kąt Szymana Bunieckiego. Granica łączyła ów znak z kolejnym kopcem położonym na końcu wspomnianego już boru zwanego *Tyrsseliny*²⁰ i dalej z usypiskiem (leśną wydumą) w miejscu krzyża (*U krzyża*).²¹ Fragment rzeki Obrzycy poniżej młyna we wsi Kolsko wraz z obydwojoma brzegami miał należeć do księstwa głogowskiego. Kres dóbr śląskiego Kolska wyznaczał środek rzeki, pomiędzy nabrzeżnymi kopcami postawionymi na granicy dóbr przypisanych do wsi Jaromierz oraz miasta Kębłowa, na wysokości ujścia Obrzycy do Jeziora Orchowo (tj. do Jeziora Jasieńskiego – południowej części Jeziora Rudzieńskiego).

Przytoczony reces graniczny ujawnił zatem nie tylko liczne nazwy topograficzne, w tym mikrotoponimy podmokłego i zalesionego krajobrazu, zwyczaj wyznaczenia spornej jeszcze wówczas granicy, ale też siatkę osadniczą tego terenu na początku XVI stulecia. Dowiadujemy się zatem, że granica śląsko-wielkopolska zasadniczo przecinała skraj Jeziora Rudzieńskiego, dalej biegła w kierunku południowo-wschodnim, zakręcając raptownie ku rzece Obrzycy (na Śląsku pozostawiała Kolsko i Konotop). Granica

16 *Reces graniczny*, s. 13–14 (1528), 14–16 (1494).

17 Nieistniejąca dziś struga wpadająca do Jeziora Ślawskiego od strony Wschowy. SHG, cz. I, ed. J. WIŚNIEWSKI – A. GAŚSIOROWSKI, Wrocław 1982–1987, s. 284.

18 Błota między dzisiejszą wsią Ciosaniec i Lubogoszcz. SHG, cz. II, ed. A. GAŚSIOROWSKI, Wrocław – Poznań 1988–1992, s. 217.

19 Według autorów SHG *Steklno* i *Tuświca* to dwa jeziora, czyli odpowiednio *Steklno Górne* (Jezioro Dronicie) i *Dolne* (Nowa Rola), położone ok. 8 km na północny-zachód od Ślawy. SHG, cz. IV, ed. A. GAŚSIOROWSKI – T. Jurek, Poznań 2001–2008, s. 660. Tymczasem owa *Tuświca* (a właściwie *Tuświce*, gdyż użyto liczby mnogiej) to być może nazwa Jeziora Ślawskiego, gdyż jego skraj (przy rzece Obrzycy) stanowił graniczny cypel. Co więcej, w 1208 r. to chyba raczej największe w okolicy Jezioro Ślawskie określono jako *Tuchno*, co może mieć etymologiczny związek z obfitością ryb (jezioro tuczne, tuste). Na terenie dzisiejszej Polski przynajmniej kilka dużych jezior nosi zbliżone miano (np. Jezioro Tuczno koło Międzychodu, czy koło Wałcza); zob też T. JUREK, *Początki Ślawy*, in: *Siedem wykładów na siedem wieków Ślawy*. Zeszyt historyczny, ed. A. Rösler, Śława 2014, s. 40.

20 Przyjmuje się, że to miejsce jest tożsame z wsią *Tyrsseliny*, nazwaną tak po 1945 r.

21 Pierwotne skrzyżowanie dróg, gdzie ewentualnie był postawiony krzyż. Jeszcze w połowie XVIII w. stała tu karczma zw. *Creuz*. Przed 1828 r. założono wieś *Kreuz*, która obecnie jest opuszczona.

tworzyła cypel, którym dochodziła do skraju Jeziora Sławskiego. Od niego biegła cieką wodnym łączącym Jeziora Steklna Górne i Dolne i dalej w kierunku wschodnim między Lubogoszczą, Sławą, Przybyszowem a wielkopolskim Wijewem (ryc. 1).

Osadnictwo wczesnośredniowieczne

Pierwsze ślady zagospodarowania terenu można wiązać z brzegami największego w okolicy Jeziora Sławskiego, które już w okresie plemiennym były pokryte rozproszonymi osadami w dolinie Obrzycy i Czernicy. Na podstawie znalezisk powierzchniowych datuje się je na VIII–X wiek (w tym zespół znalezisk na terenie tzw. Wyspy Kormoranów na Jeziorze Sławskim).²² Początki jedyne – rozpoznane przez archeologów – warownego obiektu w Sławie widzieć można w ostatniej ćwierci IX wieku. Kres funkcjonowania tego kompleksu wyznaczyć można na koniec X stulecia, co koresponduje z czasem budowy piastowskiego już grodu w pobliskim Głogowie.²³ Dla tzw. okresu państwowego wczesnego średniowiecza (od końca X wieku) odnotowano jedynie kilkanaście stanowisk archeologicznych. Ich rozkład zaświadcza o osadnictwie na wyspach Jeziora Sławskiego i przy jego południowym krańcu (Radzyń).²⁴

Kolonizacja XII/XIII wiek – początek XIV wieku

Od końca XII lub początku XIII wieku prowadzono tu działalność kolonizacyjną z inicjatywy władców wielkopolskich, potem także śląskich, czemu uwagę poświęcali już i archeolodzy, i historycy.²⁵ Przypomnijmy zatem, że od północy aż po Jezioro Sławskie, do końca XIII wieku, lesisty teren przynależał do Wielkopolski (prawdopodobnie do kasztelanii w Przemęcie). Świadectwem jest dokument z 1208 roku, w którym Władysław Odonic przekazał wieś Lubogoszcz i jezioro *Radechou* (tj. Radzyńskie, czyli południowa zatoka Jeziora Sławskiego) klasztorowi lubińskiemu.²⁶ Zatem już na początku XIII wieku istniała na brzegu Jeziora Sławskiego osada Lubogoszcz (*Lubogosch*). Niewiele wiemy o jej dziejach. W 1311 roku jakieś dobra posiadał tu miejscowy rycerz Leszko.²⁷ W kolejnym stuleciu poznajemy rycerskich posiadaczy z rodziny Kottwitzów i Braunów, a ostatecznie wieś została włączona do majątku Rechenbergów, którzy wokół zamku w Sławie budowali

22 Jarosław LEWCZUK, *Badania osadnictwa pradziejowego, wczesnohistorycznego i nowożytnego w rejonie Sławy*, in: Siedem wykładów, s. 13–14; D. NOWAKOWSKI, *Od wczesnośredniowiecznego grodu do miasta lokacyjnego. Rozwój struktur osadniczych w okolicach Sławy w średniowieczu*, in: Siedem wykładów, s. 20–21; *Idem*, *Materiały z penetracji Wyspy Kormoranów na Jeziorze Sławskim, Lubogoszcz, stan. 16*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 39, 1997, s. 419–426.

23 D. NOWAKOWSKI, *Wyniki badań archeologicznych stanowiska średniowiecznego Sława 21*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 41, 1999, s. 297–306; *Idem*, *Wstępne wyniki badań archeologicznych wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego (stan. 21) w Sławie*, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 46, 2004, s. 97–112; *Idem*, *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Sławie (stan. 21), pow. wschowski, w świetle badań archeologicznych w 2004 roku*, Fontes Archaeologici Posnanienses 44, 2008, s. 127–141.

24 D. NOWAKOWSKI, *Od wczesnośredniowiecznego grodu*, s. 22–23.

25 Na temat osadnictwa wokół Sławy w świetle źródeł archeologicznych i pisanych: D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie, passim*; *Idem*, *Od wczesnośredniowiecznego grodu*, s. 19–38; T. JUREK, *Początki Sławy*, s. 39–52; J. LEWCZUK, *Badania osadnictwa*, s. 9–17.

26 SUB, Bd. I, nr 116; SUB, Bd. III, ed. W. IRGANG, Köln – Wien 1984, nr 585.

27 KDW, t. II, nr 940.

swój klucz majątkowy.²⁸ Choć południowy skraj Jeziora Ślawnego wymieniono w 1208 roku (wspomniane już *Radechouo*), położona tam wieś Radzyń (jako *Radichen*) została odnotowana dopiero w 1477 roku jako część dóbr ślawnego Rechenbergów.²⁹ Metryka wsi kolonizacyjnej musi sięgać jednak przynajmniej drugiej połowy XIII wieku, co sugerują przypadkowo odkryte znaleziska archeologiczne związane z obecnie zniwelowanym rycerskim obiektem obronno-rezydencjonalnym typu *motte*, datowanym na drugą połowę XIII – XIV wiek.³⁰

Przyglądnijmy się rozwojowi osadnictwa na północny zachód od Jeziora Ślawnego, na obszarze charakteryzowanym w przywołanym recesie granicznym jako ziemia bagnista i lesista, poprzecinana licznymi strugami. Na początku XVI wieku istniały jedynie pojedyncze wiejskie osady. W dolinie rzeki Obrzyca mogły długo funkcjonować rozproszone osiedla (żreby), które przyjęły zbiorczą nomenklaturę *Obrzyca*. Analogią z centralnego Śląska służyć może przykład podwrocławskiej Żórawiny nad Żurawką, czy zespół wsi zwanych Widawa – położonych opodal Wrocławia na lewym brzegu Widawy.³¹

Nad rzeką w latach 1252 – przed 1455 istniała bowiem osada *Obrzyca* (ryc. 1). Z powodu potrzeby wyróżnienia nazw poszczególnych osad przenoszonych na prawo niemieckie i związanego z tym procesem wyznaczania granic rozłogów, zjawisko zbiorczej nomenklatury wczesnośredniowiecznych gospodarstw nie mogło funkcjonować. W tej sytuacji część gruntów rozproszonych nadrzecznych gospodarstw weszło ostatecznie w skład rozłogów niewielkiej osady Lubiatów.³²

Okres od drugiej połowy XIII wieku to dla całego Śląska i Wielkopolski czas dynamicznie postępującej kolonizacji – zmian statusu prawnego funkcjonujących osad, zakładania nowych, lokowania miast oraz tworzenia sieci parafialnej. Władcą księstwa głogowskiego był wówczas Henryk III Głogowski (zm. 1309), a księciem Wielkopolski – Przemysław II (zm. 1296). Wraz z książęcymi planami kolonizacji puszczy granicznej osady były przekazywane w ręce prywatne oraz włączane do majątku Kościoła. To na tych podmiotach miał w dużym stopniu spoczywać, nadzorowany przez władców, plan zagospodarowania lesistego terenu nad jeziorami. W 1252 roku dobra książąt wielkopolskich (*Obrzyca*), zostały oddane możnemu z rodu Zarembów. W oparciu o otrzymane majątki ufundował on klasztor cystersów w Ptowie (prawdopodobnie obecnie Kaszczor); przed 1302 rokiem siedziba zakonników została przeniesiona do Wielenia, a po 1409 roku do Przemętu.³³ Do dóbr wielkopolskiego klasztoru należały od 1278 roku wsie położone dalej na północ: Ciosaniec, Wijewo, Łupice i Potrzebowo.³⁴ W 1533 roku zakonnicy posiadali

28 *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Die Kreise Grünberg und Freystadt*, ed. Konrad WUTKE (*Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. XXIV), Breslau 1908, s. 76, 78, 82.

29 *Ibidem*, s. 77, 81, 108.

30 D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie*, s. 526–528; *Idem*, Śląskie obiekty typu *motte*. Studium archeologiczno-historyczne, Wrocław 2017, s. 161 (datacja na przełom XIII i XIV w.).

31 Marta MŁYNARSKA-KALETYNOWA, *Wrocław w XII–XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze*, Wrocław 1986, s. 27–28.

32 Zob. Zobowiązania mieszkańców po drugiej stronie Obrzyca na rzecz parafii w Lubięcinie: *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonat Glogau*, ed. Joseph JUNGNTZ, Breslau 1907, s. 411.

33 T. JUREK, *Początki Ślavy*, s. 41; SHG, cz. III, s. 842; cz. IV, s. 654.

34 SHG, cz. I, s. 262; cz. III, s. 914.

też dwa jeziora Steklno.³⁵ Na przełomie XV i XVI stulecia sławianie pozostawali w sporze z opatem o jurysdykcję nad mieszkańcami wsi.³⁶ Inicjatywa przeniesienia *Obrzycy* na prawo niemieckie musiała być nieudana, skoro ponownie zakonnicy wystarali się o zgodę władcy na lokację wsi w 1370 roku. I tym razem nie mamy świadectwa, aby akcja była skuteczna.³⁷

W końcu XIII stulecia na nowo pozyskanych terenach Henryk III powołał kasztelaniego w Tarnowie Jeziernym (kasztelan był wzmiankowany w latach 1295–1296), co można odczytać jako następstwo chęci kontroli niewielkiego kompleksu osadniczego rozwijającego się wokół jezior, przy starej drodze z Bytomia Odrzańskiego do Przemętu, nieregulowanych stosunków własnościowych w pasie granicznym, a także – pośrednio – skromnego jeszcze zaplecza wiejskiego.³⁸ W świetle dokumentu z 1293 roku możemy zakładać, że intencją księcia była zmiana struktury osadniczej pogranicza.³⁹ Dalej bowiem – na wschodzie – majątek książęcy znajdował się dopiero w odległym o około 30 km Lginu (w latach 1311–1312 Henryk Głogowczyk wystawiał tu dokumenty).⁴⁰

W latach 1296–1309 książę lokował (w odległości około 6 km od Tarnowa Jeziernego) Sławę – miasteczko o charakterze otwartym.⁴¹ Władcę reprezentował w mieście wójt, wyodrębniono także samorządną radę miejską z burmistrzem (przynajmniej od 1316).⁴² Urzędnik miejski mógł rezydować w zamku, choć jego istnienie w źródłach pisanych dowodnie ujawnia się dopiero w 1468 roku, kiedy przeszedł w ręce prywatne.⁴³ Sława już w pierwszej ćwierci XIV wieku przejęła funkcję lokalnego centrum targowo-sądowego (1312 – *Slava cum suo districtu*),⁴⁴ w konsekwencji czego kasztelania tarnowska utraciła znaczenie w śląskiej administracji. W niewielkim okręgu sławskim leżały w XV wieku na pewno okoliczne wsie: Chelmek, Radzyń, Lipinki, Lubogoszcz, a także wysunięte na wschód Marcinkowo (obecnie część Starego Strącza) oraz Jezioro Świąte i Radzyńskie.⁴⁵

35 SHG, cz. III, s. 406.

36 *Die Inventare der nichtstaatlichen. Die Kreise Grünberg und Freystadt*, s. 156–157.

37 *Ibidem*, s. 161–165; SHG, cz. III, s. 406.

38 SUB, Bd. VI, ed. W. Irgang, Köln – Weimar – Wien 1998, nr 197, 244; Warownia na kopcu została wzniesiona z drzew świętych w latach 1266 – po 1294: D. NOWAKOWSKI, *Lokalne ośrodki*, s. 114–116 (tam starsza literatura z badań archeologicznych tarnowskiego założenia).

39 T. JUREK, *Początki Sławy*, s. 42.

40 *Ibidem*, s. 40–41; D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie*, s. 401–411; *Regesten zur schlesischen Geschichte*, ed. Colmar GRÜNHAGEN, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. VII), Breslau 1866–1886; ed. C. GRÜNHAGEN, K. WUTKE, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. XVI, XVIII, XXII), Breslau 1892–1903; ed. K. WUTKE, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. XXIX), Breslau 1923; ed. K. WUTKE, E. RANDT, (*Codex Diplomaticus Silesiae*, Bd. XXX), Breslau 1930 (dalej RS), tu nr 3275, 3310.

41 Nowożytnie źródła sugerują istnienie tam także wsi Sława, o niejasnej metryce, ale hipotetycznie starszej od miasteczka, której placowy układ widać po dzień dzisiejszy.

42 KDW, t. II, nr 985.

43 KDW, t. II, nr 985; *Die Inventare der nichtstaatlichen. Die Kreise Grünberg und Freystadt*, s. 76. Południowe skrzydło pałacu określono w połowie XVIII w. jako *alte Schloss*, co daje przypuszczenia o czternastowiecznej metryce zamku. Stał na naturalnym wyniesieniu przy podmokłej rynnicy jeziora i dolinie zasilającej go rzeczki Czernica, w niewielkim oddaleniu od miasteczka. Badania archeologiczno-architektoniczne obiektu były dotychczas skromne. D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie*, s. 388–390.

44 *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, Bd. I, ed. C. GRÜNHAGEN, H. Markgraf, Breslau 1881, s. 121.

45 *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis und Stadt Glogau*, ed. K. WUTKE (*Codex Diplo-*

Trudno rozstrzygnąć, co bezpośrednio stało za translokacją ośrodka władzy książęcej z Tarnowa Jeziernego do Ślavy. Wpływ na decyzję księcia miał na pewno zmieniający się przebieg szlaków komunikacyjnych, utrata znaczenia drogi przemęcko-bytomskiej a wzrost walorów tras z Głogowa, które przecinały się właśnie w okolicach Ślavy.⁴⁶ Z miasteczka do zamku w Tarnowie prowadziła też zapewne dogodna droga wzdłuż jeziora (zwana później *Plutsche Weg*).⁴⁷ Korekty granicy w końcu XIII wieku spowodowały zaś, że Tarnów Jezierny nie był już grodem granicznym.⁴⁸

Porównywalną metrykę do Ślavy ma zapewne wieś Przybyszów, choć pierwsze przekazy pisane o niej pochodzą dopiero z początku XVI wieku (jako *Zbiersko*, czyli „skupisko”).⁴⁹ Znaleźiska archeologiczne sugerują jednak, że na przełomie XIII i XIV oraz w XIV wieku funkcjonował tu obiekt obronno-rezydencjonalny typu *motte*, położony na krawędzi doliny rzeczki Czernica (obecnie zniszczony).⁵⁰ W 1311 roku w źródłach ukazała się wieś Gola, w posiadaniu rycerza Leszko z Lubogoszczy, którego dobra graniczyły z majątkiem wielkopolskich cystersów.⁵¹

„Wielka droga”

Położenie przy granicy z Wielkopolską wiązało się z przebiegiem tutejszych dróg handlowych, które były ważnym czynnikiem decydującym o dalszych postępkach kolonizacji mikroregionu. Dopiero z początku XVI wieku znamy rozkład granicznych komór celnych, które znajdowały się w Paradyżu, Zbąszyniu, Wschowie, ale także w Kębłowie, Babimoście i Kopanicy.⁵² Ta ostatnia komora straciła jednak na znaczeniu w latach osiemdziesiątych XVI wieku, po zniszczeniach drogi prowadzącej ze Śląska, przez Klenicę w kierunku Chwalimia.⁵³ Od północy – z Kopanicy – prowadziła trasa do Ślavy, przechodząc przez most na rzeczce Rudna⁵⁴ i bagno zwane *Dzemoną*;⁵⁵ przecinała las w okolicach dzisiejszej wsi Tyrszeliny.⁵⁶ Najważniejsze tutejsze połączenie zwane „wielką drogą” prowadziło jednak na Śląsk od strony Kębłowa przez puszcze, aby na rozstaju dróg (*U krzyża*), skierować się na południowy-zachód oraz dalej: do Wschowy (przez Ślawę), a przeprawą przez Odrę do Bytomia Odrzańskiego. Trasa prowadziła tuż przy

---

maticus Silesiae, Bd. XXVIII), Breslau 1915, s. 5, 91; *Die Inventare der nichtstaatlichen. Die Kreise Grünberg und Freystadt*, s. 75–78, 82.

46 D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie*, s. 210; *Idem*, Ślawa i jej okolice, s. 51–52; T. JUREK, *Początki Ślavy*, s. 43–44.

47 D. NOWAKOWSKI, *Od wczesnośredniowiecznego grodu*, s. 25.

48 T. JUREK, *Początki Ślavy*, s. 44–45.

49 *Reces graniczny*, s. 13; Por. etymologię nazwy Zbiersk koło Kalisza, położonego w sąsiedztwie licznych zbiorników wodnych.

50 D. NOWAKOWSKI, *Siedziby książęce i rycerskie*, s. 522–523; *Idem*, Śląskie obiekty, s. 400–401.

51 KDW, t. II, nr 940.

52 Por. Janina NOWAKOWA, *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*, Wrocław 1951, s. 118.

53 SHG, cz. I, s. 233; cz. II, s. 313.

54 Struga, która od wschodu zasilala Jezioro Rudzieńskie (SHG, cz. IV, s. 214).

55 Bagno zw. Wielkim między Kębłowem a Kaszczorem, na wysokości dzisiejszego Południowego Kanału Obry. SHG, cz. I, s. 434.

56 *Reces graniczny*, s. 16.

odcinku granicy z Wielkopolską, która przyległościami Ciosańca i *Obrzyca* sąsiadowała z drogą. Drogą można było przeprawić się także ze Śląska (być może zbaczając *U krzyża*) do Obry, gdzie znajdowała się strażnica celna na szlaku Gdańsk – Poznań – Frankfurt.⁵⁷ Rola „wielkiej drogi”, pierwotnie o znaczeniu drugorzędnej trasy (ale o metryce z XIII wieku), wzrosła w XV, a zwłaszcza w XVI wieku, wraz z popularnością handlu wołami, baryłkami gorzałki i „śląskim żelazem”, o czym świadczy przyrost obrotów na komorze celnej w Kębłowie.⁵⁸ Pamiętajmy, że była ona także skomunikowana z ważnym szlakiem wychodzącym z Poznania, przez Grodzisk, w kierunku śląskiego Sulechowa.⁵⁹

Rekapitulując, do początku XIV wieku w skład rozproszonej sieci osadniczej obszaru pierwotnej puszczy granicznej między jeziorami, wchodziły dowodnie wielkopolska *Obrzyca* oraz Ciosaniec,⁶⁰ a po stronie Śląska: Lubogoszcz, Radzyń, Gola, Przybyszów, miasteczko Sława i wieś Tarnów Jezierny⁶¹ z kasztelanią funkcjonującą na pewno do lat trzydziestych XIV wieku. Sytuacja uległa zmianie dopiero, kiedy przy trasach handlowych (sezonowo trudno dostępnych, ze względu na podmokły teren), rozpoczęto karczować tereny pod kolejne osady oraz zakładać folwarki wykorzystujące naturalną zasobność terenu w drzewo, rudy darniowe i ryby. W nieokreślonym bliżej czasie *Obrzyca* zanikła, a Ciosaniec opuszczono, być może przenosząc się do sąsiednich nowo lokowanych wsi. Pierwsza z wymienionych osad prawdopodobnie była pusta już przed rokiem 1455 (określona jako „miejsce”), a niewątpliwie niezamieszkała w 1528 roku. Ciosaniec zaś był opuszczony czasowo na początku XVI wieku.⁶²

Kolonizacja w późnym średniowieczu

Pierwszy raz w 1414 roku wymieniono Konotop – wieś w posiadaniu prywatnym – do lat osiemdziesiątych XV wieku w rękach rycerskiej rodziny Zabeltitzów, a następnie Löbenów, Dyhrenów i Kottwitzów. Zabeltitzowie to rodzina utożsamiana z przybyszami z terenu Miśni, aktywna na Śląsku od połowy XIV wieku, choć rzadko widoczna w źródłach.⁶³ W połowie XV wieku w Konotopie funkcjonowała przystankowa karczma przy drodze ze Sławy. Już w nazwie wsi zakodowano nie tylko informacje o bagijnym krajobrazie nadrzecznej doliny, ale i o prowadzącej przez wieś trasie („konotopia” to określenie błota na drodze). Liczne analogiczne nazwy na terenie Polski i Śląska, każdorazowo sugerują podmokły krajobraz okolicy (np. zanikła wieś Konotopia koło Skoków czy las Konotop pod Oświęcimiem). Rozległe musiały być przynależności Konotopu (w kierunku południowo-wschodnim), skoro w 1521 roku Rechenbergowie toczyli spór z Löbenami o granicę między wsią a miasteczkiem Sława, która musiała przecinać jezioro.

57 SHG, cz. III, s. 387.

58 Stefan WEYMANN, *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII wieku*, Przegląd Zachodni 9, 1953, s. 211, 232; Roman RYBARSKI, *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. 1, Poznań 1928, s. 123; Jan BASZANOWSKI, *Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII wieku. Handel wołami*, Gdańsk 1977, s. 125.

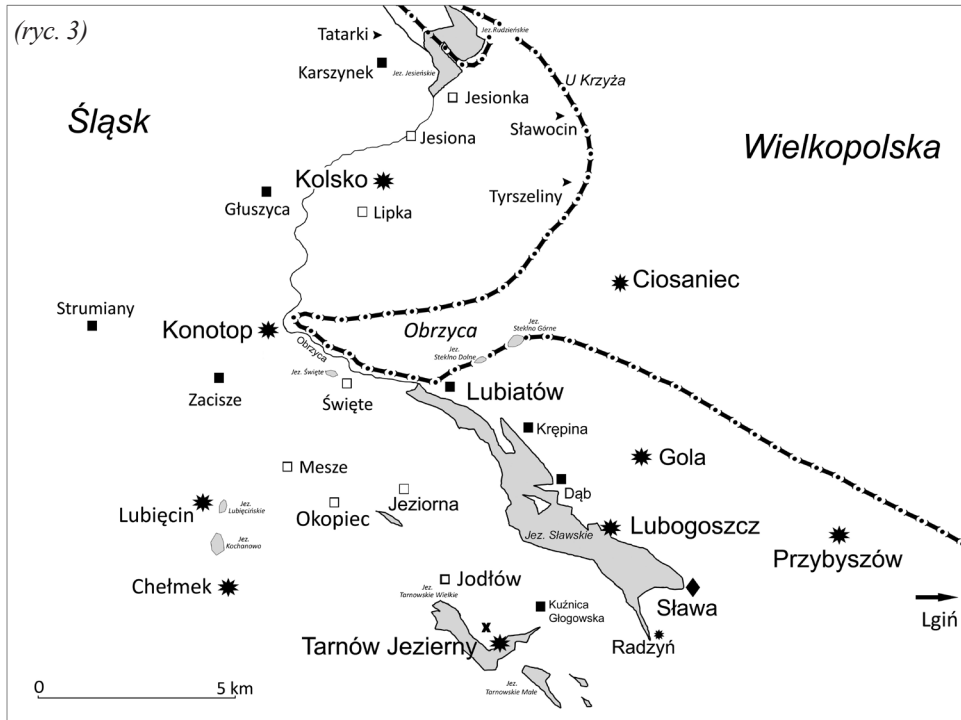
59 S. WEYMANN, *Ze studiów nad zagadnieniem*, s. 208, 232; J. NOWAKOWA, *Rozmieszczenie komór*, s. 118.

60 SHG I, s. 262.

61 SUB, Bd. VI, nr 116.

62 Andrzej Opaliński w 1570 r. lokował Szreniawę, którą zasiedlił mieszkańcami Ciosańca. SHG, cz. IV, s. 853.

63 Tomasz JUREK, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996, s. 331–332.

(ryc. 2)

Przebieg wspomnianej drogi przez las jest widoczny jeszcze na rysunku Fryderyka Bernarda Wernera (zm. 1776) oraz osiemnastowiecznej kartografii. *Nota bene* niewątpliwie to droga stała za staraniami ówczesnego właściciela majątku – Zygmunta von Kottwitz – o miejskie prawa dla Konotopu, które zakończyły się sukcesem w 1706 roku.⁶⁴ Osada miała charakter otwarty, stąd w źródłach występuje jako miasteczko lub miejsce targowe. Mimo braku obwarowań, a nawet budynków bramnych, miasto otrzymało prawo do używania herbu z przedstawieniem brodzącego w błocie konia w zdobionej blankami miejskiej bramie (ryc. 2). Powinno nas też zainteresować dostosowanie profilu zawodowego mieszkańców do „tranzytowych” usług Konotopu (duża liczba kowali, szewców, krawców i furmanów).⁶⁵ Po drugiej stronie strugi nadal funkcjonowała średniowieczna wieś Konotop – z zabudową rzędowną

64 Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Kolekcja dokumentów miejskich, podworskich, cechowych, sygn. 231D.

65 Johann Georg KNIE, *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien (...)*, Breslau 1830, s. 354–355.

od strony rzeki (z tylnymi ogrodami w dolinie), wzdłuż trasy prowadzącej wzdłuż jeziora do Sławy.

Z XV wieku pochodzą też pierwsze informacje o Kolsku, już jako zorganizowanej wsi z kościołem. Od 1430 roku występował w źródłach proboszcz Andrzej. Także ta osada była położona przy omawianej drodze. Bardzo interesująca jest też informacja z końca XV wieku o rybakach z Królestwa Polskiego, którzy mieli prawo przybijać łodzie do południowego skraju brzegu jeziora Rudzieńskiego (przynależącego do wsi Kolsko), nocować tam i korzystać z drewna na opał. Lasy mogli wykorzystywać do polowania na ptaki (stawiali wiechy), bez szkody dla barci zwanych tam popularnie *dzianky* (barcie dziane, czyli drążone w pniach drzew).⁶⁶ Posiadaczami wsi i jej przyległości była rodzina Kottwitzów – także miśnieńskich przybyszów – aktywna w księstwie głogowskim od pierwszej dekady XIV wieku.⁶⁷ Kształt wsi możemy rekonstruować dopiero na podstawie mapy z połowy XVIII wieku (ryc. 3), z wykorzystaniem etymologii nazwy (Kolsko – kolisty plac). Była to zatem okolnica lub trafniej wieś placowa (niem. Angerdorf) z centralnym majdanem, który zapewne był pierwotnie pusty, a w świetle nowożytniej kartografii – już typowo dla innych wsi z nawsiem – zabudowany. Herbert Schlenger zwrócił uwagę na dość rzadki kształt tego placu, gdyż zbliżony do trójkąta, szeregując go w grupie wsi placowych jako podtyp „głogowski”.⁶⁸

Średniowieczną metrykę mają też niewątpliwie dwie wsie położone nad niewielkimi akwenami, na zachód od Jeziora Sławskiego. Lubięcín istniał już w 1376 roku. W 1446 roku (*Lawbenczk*) to wieś z sołectwem, kmieściami i zagrodnikami, w posiadaniu Henryka zwanego Długim z rodziny von Niesemeuschel, a z 1513 roku pochodziły niezachowane graniczne recesy między mieszkańcami wsi a sąsiedniego Chełmka i Pymika.⁶⁹ Chełmek zaś (jako *Kamlchen*) ujawnił się dopiero w 1447 roku jako dobra siedzącego tam Mikołaja Seefeldta.⁷⁰ Osiemnastowieczna mapa Christiana Fryderyka von Wrede ukazuje między dwoma wsiami (i tym samym między Jeziorem Kochanowo Małe i Duże) osadę rybacką – *Fischerey*. Jest ona być może tożsama z wikariuszowskim folwarkiem (*Vicarey*), położonym „na środkowym polu”, który odnotował wizytator parafii w Lubięcínie w latach 1670 i 1679 i podkreślił zasobność terenu w ryby.⁷¹ Założenie to umacnia kartoteka mikrotoponimów Arthura Zobla, w której znalazły się także nazwy polne zapamiętane przez dawnych mieszkańców Lubięcína.⁷² To na gruntach dowodnie najstarszej wsi w tym mikrokompleksie osadniczym – w Lubięcínie – zbudowano na wzniesieniu (pomiędzy dwoma jeziorami) kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Pierwszy raz wymieniono

66 *Reces graniczny*, s. 15.

67 T. JUREK, *Obce rycerstwo*, s. 245–246.

68 Herbert SCHLENGER, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*, Breslau 1930, II.3.

69 Johann HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstifts Breslau*, Bd. 2, Breslau 1866, s. 116; *Die Inventare der nichtstaatlichen. Kreis und Stadt Glogau*, s. 90; *Die Inventare der nichtstaatlichen. Die Kreise Grünberg und Freystadt*, s. 113.

70 *Die Inventare der nichtstaatlichen. Kreis und Stadt Glogau*, s. 91.

71 *Visitationsbericht*, s. 39, 162.

72 Herder-Institut w Marburgu, Wissenschaftliche Sammlungen, Dokumentensammlungen, sygn. DSHI 100 Zobel, Kr. Freystadt, Liebenzig. O tej kategorii źródła szerzej: Dagmara ADAMSKA, *Z historii badań nad wiejskim osadnictwem na Śląsku. Kartoteka śląskich nazw polnych Ernsta Maetschkego i Arthura Zobla – problematyka wstępna*, in: *Wieś miniona, lecz obecna. Ślady dawnych wsi i ich badania*, ed. K. Fokt, P. Nocuń, Chorzów 2018 (w druku).

go w 1376 roku.⁷³ Wielkość okręgu parafialnego koresponduje z metryką świątyni, choć w obecnej formie jest ona murowanym budynkiem o cechach z XVI–XVIII wieku.⁷⁴

Pogranicze a zasięg diecezji

W relacji z trzynastowiecznymi podziałami obszaru na ten przynależący do Wielkopolski, i ten wchodzący w skład dzielnicy śląskiej, pozostawał zasięg diecezji poznańskiej. Obszar ten od początku państwa piastowskiego do czasów reformacji pozostawał w części pod opieką katedry w Poznaniu. A zatem średniowieczne okręgi parafialne położone na północ od Jeziora Ślawskiego przynależały do diecezji w Poznaniu: Śława, Kolsko, Konotop oraz Kaszczor pod opieką cystersów z Wielenia (z wysuniętą na zachód wsią Ciosaniec)⁷⁵. Do kaszczorskiej parafii uczęszczali także mieszkańcy *Obrzycy*, skoro w 1358 roku opat Rudolf z Wielenia poświęcił dziesięcinę z kilku wsi klasztornych w diecezji poznańskiej, w tym z interesującej nas osady.⁷⁶ Obszar na południe od Jeziora Ślawskiego przynależał zaś do archidiakonatu głogowskiego w diecezji wrocławskiej (wieś Lubięcín).

Zakłada się, że Henryk III Głogowski wraz z fundacją zamku planował w Tarnowie Jeziernym powołać parafię, a nawet lokować miasto. Świątynia prawdopodobnie powstała, choć to ślawski kościół parafialny pw. Michała Archanioła, który zbudowano zapewne tuż po zasadzeniu miasta (odnotowany w źródłach w 1404 roku) przejął ostatecznie funkcje parafii okręgu⁷⁷ Obwód obejmował prawdopodobnie obszar na wschód od Jeziora Ślawskiego i wzdłuż brzegu. W 1510 roku wymieniono w nim Lubogoszcz, Radzyń, Zalesie, Marcinkowo i Strącze (ostatnie wymienione trzy wsie to obecnie Stare Strącze).⁷⁸

Niewątpliwie sieć parafialna na lesistych obszarach była rzadko rozsiana. Jeszcze w świetle zapisu wizytacji kościelnej z końca XVIII wieku, można odnieść wrażenie, że pierwotną siedzibą parafii dla pozostałego obszaru na południe i zachód od Jeziora Ślawskiego była świątynia w Lubięcínie (dalej na południe to już oddalona o jeden dzień drogi parafia w Krzepielowie).⁷⁹ Z powodu koniecznej dostępności kościoła dla osadników powstającej sieci osadniczej na północ od jezior, w nieokreślonym czasie (prawdopodobnie w XV, najwcześniej w końcu XIV wieku) powołano dwie parafie: położoną w odległości tylko około 5 km od Lubięcína parafię w Konotopie i o około 10 km – w Kolsku

73 J. HEYNE, *Dokumentierte Geschichte*, s. 116; Por. Patrycja PIENKOWSKA-WIEDERKEHR, *Kult św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Polsce do końca średniowiecza w świetle wezwań kościołów i kaplic publicznych*, in: *Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, ed. R. Michałowski, Warszawa 2011, s. 336.

74 Józef NOWACKI, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 446. Typowe dla tego obszaru, ze względu na niedostępność skalnych materiałów budowlanych, było wznoszenie kościołów drewnianych, które dopiero w okresie nowożytnym przebudowywano na murowane, choć i te w technice mieszanej, z użyciem zapraw piaszkowych i wapiennych, polnych kamieni i cegieł. Wykorzystywano też rudy darniowe, które zidentyfikowano w trzynastowiecznym kościele we wsi Rudno, gm. Nowa Sól, nad potokiem Rudnica.

75 Por. SHG, cz. I, s. 262.

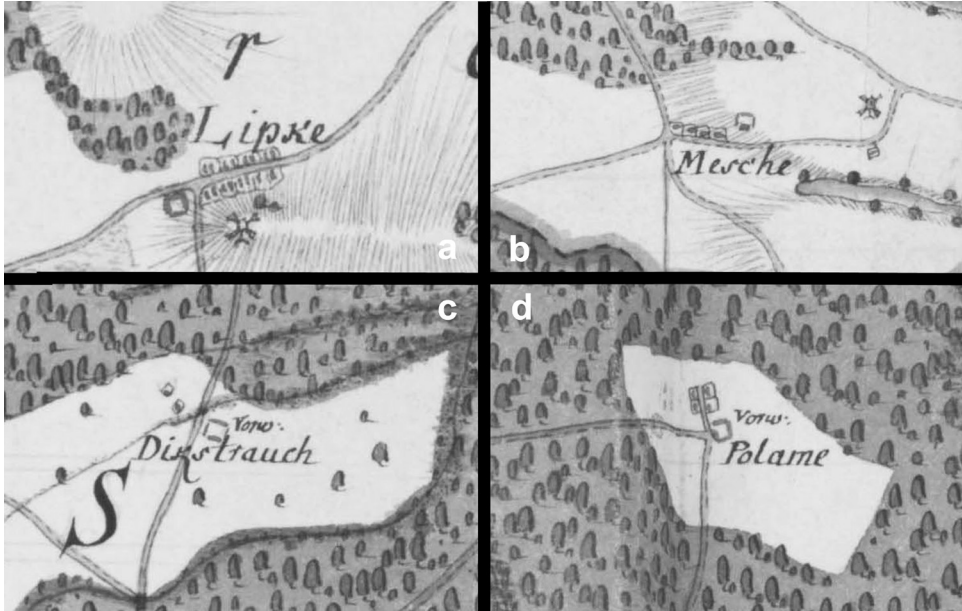
76 SHG, cz. III, s. 406.

77 J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji*, s. 445–446; T. Jurek, *Początki Ślawy*, s. 42–43.

78 *Księga uposażenie biskupstwa diecezji poznańskiej z roku 1510*, ed. J. NOWACKI, Poznań 1950, s. 154–155; T. JUREK, *Początki Ślawy*, s. 46. W Zalesiu (obecnie część Starego Strącza) przed 1507 r. stała kaplica św. Anny, która zapewne pełniła rolę lokalnego centrum pielgrzymkowego, skoro decyzją biskupa zburzono ją z powodu bałwochwalstwa i kultu fałszywych cudów, część wyposażenia spalono, a sprzęt przeniesiono do Wschowy. J. NOWACKI, *Dzieje archidiecezji*, s. 446.

79 Też J. HEYNE, *Dokumentierte Geschichte*, s. 116.

(ryc. 4)

(ale już w diecezji poznańskiej). W XVII wieku (po włączeniu całego obszaru do diecezji wrocławskiej) parafię w Lubięcinie zlikwidowano, a relikwie świętych przeniesiono do dwóch wymienionych świątyń.

Najstarsze informacje o rzeczonych dwóch średniowiecznych kościołach korespondują chronologicznie z czasem ukazania się w źródłach wsi Konotop i Kolsko. Za niepewną informację uznaję bowiem wiadomość z 1323 roku o proboszcz Janie *in Konsow*⁸⁰ – przypisywaną przez literaturę wsi Konotop. Trudno też ustalić wiarygodność i źródło przekonania Augusta Foerster, że kościół stał tu już w 1308 roku.⁸¹ Właściwie jedyną przesłanką o średniowiecznej metryce konotopskiej parafii może być zachowana do początku XX wieku rzeźba św. Anny, datowana na około 1508 rok – wchodząca rzekomo w skład pierwotnego wyposażenia.⁸² We wnętrzu najstarszego kościoła miały także znajdować się szesnastowieczne nagrobki rycerskie i dzwon z herbem Kottwitzów.⁸³ Według Józefa Nowackiego kościół parafialny w Kolsku (pw. św. Jana Chrzciciela) miał funkcjonować już w 1430 roku. Rzeczywiście, w 1431 roku pleban Andrzej spierał się z głuchowskim duchownym Maciejem. W dwa lata później załatwiał przed poznańskim konsystorzem sprawę proboszczowskiego jazu – przedmiotu sporu z Abrahamem z Kęblowa. W 1435 roku tenże sam Andrzej świadczył w procesie, wraz ze sławskim plebanem Jerzym.⁸⁴ Z powodu

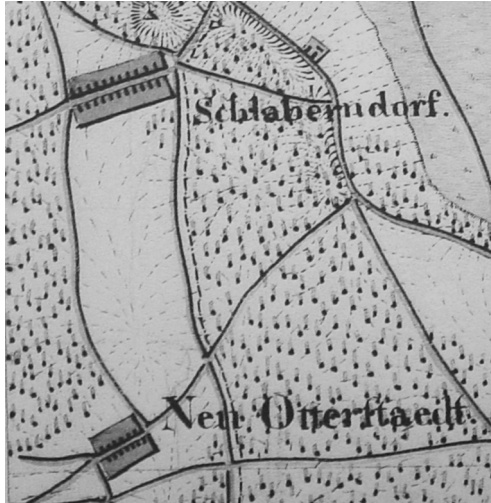
80 RS 4271.

81 August FOERSTER, *Geschichtliches von den Dörfern des Grünberger Kreises*, Grünberg 1905, s. 244.

82 Hermann NEULING, *Schlesiens Kirchorte und kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, s. 134.

83 A. FOERSTER, *Geschichtliches von den Dörfern*, s. 244.

84 J. NOWACKI, *Dzieje archidiecezji*, s. 28, 446. Informacja o kościele w Kolsku w 1376 r. oraz niektóre, przytaczane przez autora z XV w. i z 1513 r, które pojawiają się też we współczesnej literaturze, dotyczą bezspr-

(ryc. 5)

z drugiej połowy XVII wieku, kiedy to świątynia otaczała opieką duszpasterską okręg w promieniu ok. 10 km (przypomnijmy, że przed 1670 rokiem też nad kościołem filialnym w Kolsku) a tradycyjnie nad mieszkańcami wsi Mesze i Święte oraz tych położonych na drugim brzegu Obrzycy: Kartno i Bełcze. Wówczas okręg przynależał już, po zmianach z połowy wieku XVI, do diecezji wrocławskiej. Wizytacja archidiecezji glogowskiej z lat 1670, 1679 i 1687–1688 donosi także, że kościół pw. Michała Archanioła był postawiony z drewna, z elementami cegły (częściowo groził zawaleniem), posiadał kryptę oraz bogate wyposażenie. Brak zaś było domu plebana, który spłonął.⁸⁶

Okres nowożytny

W świetle zachowanych źródeł wydaje się, że zasadniczo obecny krajobraz osadniczy został ukształtowany w okresie nowożytnym. Osiedla powstałe na południe i północ od Jeziora Sławskiego to – wyodrębnione z rozległych przyległości średniowiecznych wsi – folwarki lub niewielkie przyfolwarczne kolonie.⁸⁷ Pierwszy raz dopiero w wizytacjach z lat 1670 i 1679 wymieniono bowiem osady: Jeziorna (*Katerse*), Jodłów (*das Tarnawisch Vorwerk*), folwark Łuza (*praedium Lusche*),⁸⁸ Okopiec (*Klein Köhlerey*) Jesiona (*Grünwaldt*), Jesionka (*Jaschau*), Lipka (*Lipke*), Święte (*Schwente*) i Mesze (*Mesche*)⁸⁹ (ryc. 1; 4 a-b). Choć powstały w nieokreślonym momencie, to raczej mało prawdopodobna jest ich średniowieczna metryka. Pierwotne rozległości Kolska sięgały bowiem aż po Jezioro Rudzieńskie, Kontopu

„destrukcji herezją” (także patrona) i braku władzy nad przypisanymi do świątyni zagrodnikami (już luterańskimi), kościół przed 1670 rokiem stracił status parafii, stając się filią świątyni w Konotopie. Ślady po zasięgu okręgu parafialnego pochodzą dopiero z XVII wieku, kiedy okręgi te mogły ulec transformacji. Wówczas w Kolsku mszy słuchali mieszkańcy Lipki, Jesionki i Jesiony. Niewątpliwie budynek był przygotowany do potrzeb duszpasterskich, skoro wizytator ocenił go jako obszerny, całkowicie murowany, z podłogą przesypaną piaskiem i dużymi oknami.⁸⁵

Dowodne informacje o zasięgu okręgu parafialnego Konotopu pochodzą także

zecznie wsi Kalsk pod Sulechowem. Błędne informacje podał także autor odnośnie Konotopu, myląc go z wsią o analogicznej nazwie w Wielkopolsce.

85 *Visitationsbericht*, s. 40, 164, 411.

86 *Ibidem*, s. 39–40, 163–164, 410–411.

87 Friedrich Albert ZIMMERMANN, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 10, Brieg 1791, s. 263, 267–268, 360, 365.

88 Obecnie część Lubięcina.

89 *Visitationsbericht*, s. 39–40, 412.

zaś graniczyły z przyległościami Sławy (przez jezioro). Słowiańska nomenklatura części z tych osad też nie musi świadczyć o ich starszej genezie, ale być konsekwencją dwóch zjawisk na pograniczu. Po pierwsze, to mikrotoponimy mogły użyć mian osadom, a te związane z krajobrazem naturalnym są określeniami o długotrwałej tradycji. Po drugie, jeszcze w XVIII wieku, mimo sukcesów reformacji, używano na tym obszarze także języka polskiego (nawet sporadycznie w oficjalnej kancelarii). Wszystkie wspomniane osiedla na mapie Christiana Fryderyka von Wrede i w niewiele młodszym opisie Fryderyka Alberta Zimmermanna to karłowate osady z folwarkami, młynami lub karczmami.⁹⁰

Między końcem XVII a połową XVIII wieku powstało kolejnych kilkanaście osad, także o charakterze niewielkich folwarków na wykarczowanych fragmentach puszczy (zob. ryc. 4 c-d i tabela 1). O profilu gospodarczym tutejszych osiedli ukierunkowanych na rybołówstwo, gospodarkę leśną, obsługę tranzytu (karczmy) i młynarstwo, świadczyć może także znikoma liczba koni (tabela 1). Taką metrykę ma też położony nad Jeziorem Sławskim Lubiatów (*Aufzug*), którego nie wymienia jeszcze reces z początku XVI wieku i wizytacje z końca XVII wieku, ale odnotowują już spisy z połowy XVIII wieku. Tam – co sugeruje nazwa – mógł funkcjonować jakiś dźwąg (wyciąg) związany z rybołówstwem.

Między połową XVIII wieku a 1769 rokiem powstał folwark Tyrszeliny (*Neu Otterstadt*) z karczmą, Sławocin (*Schlabrendorf*) z karczmą i młynem oraz osiedle Tatarki (*Glashütte*), w którym drzewo służyło do produkcji szkła.⁹¹ Założone jednocześnie Tyrszeliny i Sławocin to osiedla z regularnymi działkami wzdłuż krótkiej ulicówki – typowo dla kolonizacji fryderycjańskiej⁹² (ryc. 5). Ta inicjatywa wiąże się z rodziną Schlabrendorfów (pruskiego ministra do spraw Śląska – Ernsta Wilhelma), w której rękach pozostawało Kolsko i jego okolice do śmierci Jerzego Gustawa w 1824 roku. Dopiero z drugiej połowy XIX wieku (1845–1894) pochodzą natomiast dwa niewielkie folwarki – Marianki (dwór Marii – *Marienhof*) i Strumianki (niwa Henryka – *Heunrichsau*).⁹³

Większość z zasadzonych w okresie nowożytnym osad, miała regularny kształt typowy dla niewielkich przyfolwarcznych osiedli i folwarków (np. Głuszycza, Jesionka, Mesze, Strumiany, Święte, Zacisze), także w formie krótkich ulicówek z zabudową wzdłuż drogi (np. Jesiona i Lipka oraz Tyrszeliny i Sławocin).⁹⁴ Charakter dużej wielodrożnicy wykazywało – do początku wieku XIX – średniowieczne Kolsko, z promieniście ułożonymi drogami i relikami centralnego placu.

Nowożytna (koniec XVII – połowa XVIII wieku) jest także metryka osad między Sławą, Radzynieciem a Tarnowem Jeziernym: Kuźnicy Głogowskiej (*Hammer*) – wsi związanej z pracującą tam kuźnią **wodną**, oraz folwarku zwanego Myszyniec (*Mäuswinkel*). Młodszą kuźnicą był Tarnówek (*Hammer Vorwerk*), co sugeruje lokalną obróbkę rud darniowych pozyskiwanych w tarnowskich borach. Surowiec eksploatowano i przetapiano także pod

90 Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. N 15060, Bd. 5, Bl. 4; F. A. ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung*, s. 263, 267–268, 360, 365.

91 F. A. ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung*, s. 263, 281, 289.

92 Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. 729, nr 2263.

93 Nie wymienił ich jeszcze w 1845 r. Johann Georg Knie. *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien (...)*, Breslau 1845.

94 Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. N 15060, Bd. 5, Bl. 4; sygn. 729, nr 2263–2264.

sąsiednią Jeziorną, o czym świadczą nazwy polne *Hammerheide* i *Hammer Wiese*.⁹⁵ O starszej metryce przekonania, że tutejsze torfowiska obfitują w rudy, może już świadczyć nazwa fragmentu jeziora (Radzyńskie) oraz powstałej przy nim średniowiecznej osady Radzyń.⁹⁶ Pod Dąbrownem i Jeziorną w połowie XVIII wieku funkcjonowały też smolarnie (*Pech Ofen*).⁹⁷

Przesłanką sugerującą celność rekonstrukcji kilku etapów procesu kolonizacyjnego w okolicach Jeziora Sławskiego jest struktura mieszkańców wsi, wśród których jedynie te o pewnej średniowiecznej metryce (Chełmek, Kolsko, Konotop, Lubięcín, Lubogoszcz, Radzyń, Sława i Tarnów Jezierny) zamieszkiwane były przez pełnorolnych kmieci, pozostałe dzisiejsze wsie to pierwotne folwarki zasiedlone przez szukających w nich zatrudnienia zagrodników i najuboższych chałupników.

Podsumowanie

Obszar między Jeziorem Sławskim a Rudzieńskim, który został włączony w granice Śląska w końcu XIII stulecia, jeszcze na początku wieku XVI porastała graniczna puszcza, poprzecinana licznymi jeziorami, ciekami wodnymi i bagnami. Przynajmniej od wieku XIII przechodziły przez nią szlaki komunikacyjne, z których najważniejsze łączyły dzielnicę śląską z Wielkopolską. Na przełomie XII i XIII oraz w pierwszej połowie XIII stulecia, teren ten był poddawany kolonizacji z inicjatywy władców wielkopolskich (Lubogoszcz, Ciosaniec, *Obrzyca*). Z początkiem XIII wieku (z rządami zmarłego w 1238 roku śląskiego księcia Henryka Brodatego) wiązać możemy ewentualnie jedynie istnienie rozproszonego osadnictwa na południe od Jeziora Sławskiego. Na brzegu Jeziora Tarnowskiego miał bowiem w 1213 roku rzekomo osiąść i umrzeć, w wyniku odniesionych ran, starszy syn Henryka Brodatego – Konrad⁹⁸.

Główny etap *meliioratio terrae* otwiera aktywność nowego posiadacza tych ziem – Henryka III Głogowczyka – inicjatora budowy kasztelanii w Tarnowie Jeziernym (o funkcjach kolonizacyjnych) i lokacji miasteczka Sława, wokół którego w pierwszej połowie XIV wieku ukształtował się niewielki kompleks osadniczy. Do początku XIV wieku istniało tu jedynie kilka wsi: Gola, Lubogoszcz, Przybyszów, Radzyń oraz Tarnów Jezierny (i dalej położone w kierunku Głogowa wsie łąnowe leśnych: Strącze, Marcinkowo, Zalesie⁹⁹ i Lipinki). Postępy karczunku i lokacji wsi na obszarze na północ i zachód od Jeziora Sławskiego, mają już młodszą metrykę. Najszybciej, gdyż w drugiej połowie XIV lub na początku XV wieku założono Chełmek, Lubięcín, Kolsko i Konotop. To z areału średniowiecznych wsi w okresie nowożytnym (XVI–XIX wiek) „wykrojono” liczne folwarki leśne, osiedla przy karczmach oraz karłowate osady młynarzy, szklarzy i rybaków, które stały się zacynem dzisiejszych kilkunastu przysiółków. Przebieg drogi stoi też za wzrostem znaczenia Konotopu i nadaniem mu w 1706 roku miejskich praw. Niewielką osadę – o funkcjach targowych i przystankowych dla podróżnych – kształtem dostosowano do przebiegu trasy.

95 Herder-Institut w Marburgu, Wissenschaftliche Sammlungen, Dokumentensammlungen, sygn. DSHI 100 Zobel, Kr. Freystadt, Kattersee.

96 Obróbkę rud wiąże się także ze Sławą: T. JUREK, *Początki Sławy*, s. 47.

97 Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. N 15060, Bd. 5, Bl. 4.

98 D. NOWAKOWSKI, *Od wczesnośredniowiecznego grodu*, s. 23.

99 Wszystkie trzy wchodzi dzisiaj w skład Starego Strącza.

Spis ilustracji:

Ryc. 1. Szkic sytuacyjny północnych rubieży księstwa głogowskiego z granicą precyzyjnie wyznaczoną na pocz. XVI wieku: a – wsie o metryce średniowiecznej; b – wsie i folwarki o metryce nowożytnej (odnotowane w latach 1670–1679); c – wsie i folwarki o metryce nowożytnej (odnotowane w latach 1747–1753); d – miasteczko o metryce średniowiecznej; e – średniowieczna kasztelania, f – wsie i folwarki założone w latach 1753–1769 (rys. autor)

Ryc. 2. Herb miasta Konotop według dokumentu cesarskiego z 1706 roku (Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Kolekcja dokumentów miejskich, podworskich, cechowych, sygn. 231D)

Ryc. 3. Wieś Kolsko (Koltzig) z widocznym trójkątnym nawsiem, kościołem i prywatną siedzibą (fragment mapy Chrystiana Fryderyka von Wrede z lat 1747–1753, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. N 15060, Bd. 5, Bl. 4)

Ryc. 4. Osady przyfolwarczne o metryce nowożytnej: a – Lipka (Lipke); b – Mesze (Mesche); c – Głuszycza (Dickstrauch); d – *Polame* (z wykorzystaniem mapy Chrystiana Fryderyka von Wrede z lat 1747–1753, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. N 15060, Bd. 5, Bl. 4)

Ryc. 5. Kolonie fryderycjańskie: Sławocin (Schlaberndorf) i Tyrzeliny (Neu Otterstaedt) (z wykorzystaniem mapy zw. Urmeßtischblatt z 1828 roku, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie, Dział Kartograficzny, sygn. 729, nr 2263)

Les, jezera, bażyny a cesta. Vývoj osídlení na severní hranici Slezska (Shrnutí)

Prostor mezi Slawským a Rudzienským jezerem, přičleněný ke Slezsku v závěru 13. století, byl na počátku 16. století stále tvořen převážně divokou přírodou. A to navzdory kolonizačním snahám velkopolských panovníků a budování cestní sítě spojující území s Velkopolskem. Kolonizace je spojena především se jménem Jindřicha III. Hlohovského. Další fáze zakládání nových sídel následovala na přelomu 14. a 15. století.

Mocenské strategie Bolka V. Opolského na moravsko-slezském pomezí

David Radek

David Radek: The power strategy of Bolek V. of Opole on the Moravian – Silesian border

This study focuses on the personality of Bolek V, the Duke of Opole, and his attempt to expand his own domain into the area of the Moravian-Silesian border. The core of the work is formed by the analysis of the power strategies of Bolek V, which he applied especially to the representatives of Opava Přemyslids. The inclusion of these strategies in the overall context of the power behaviour of the Duke of Opole is an equally important part of the work.

Key Words: Bolek V. of Opole, Silesia, Přemyslids, middle age, Hukvaldy, Opava, power strategy

Pomezí Moravy a slezských knížectví představovalo na sklonku středověku neklidnou oblast, poznamenanou husitskými válkami a následně rozbroji mezi lokálními zeměpány. Nejvýraznější mocenský subjekt, opavské knížectví, procházelo po smrti Přemka Opavského dlouhodobou krizí, provázenou roztržštěním území na jednotlivé úděly spravované Přemkovými potomky. Oslabené knížectví se v druhé polovině patnáctého století ocitlo v centru pozornosti známé postavy slezských dějin Bolka V. Opolského, který v něm spatřoval příležitost, jak rozšířit svou nedalekou doménu rozkládající se v podhůří Jeseníků, s centrem ve městech Horní Hlohov a Prudník. Ačkoliv formálně byl dědicem a vládcem opolského knížectví, nikdy v něm nevládl samostatně a po celý svůj život panoval společně s otcem Boleslavem IV. a strýcem Bernardem, respektive po otcově a následně i strýcově smrti s mladším bratrem Mikulášem. Nejspíše i z tohoto důvodu usiloval dlouhodobě o rozšíření vlastního nevelkého panství o další majetky a vytvoření rozsáhlejší domény. V tomto duchu lze interpretovat také jeho známé zapojení se do husitských válek po boku polních vojsk, které mu vyneslo odsouzení ze strany dobových komentátorů a které stálo v počátcích mýtu „slezského husity.“¹ Díky slabosti opavských Přemyslovců představovalo opavské knížectví ideální prostor pro možnou expanzi opolského knížete. Nebylo to ostatně poprvé, co se zájem opolských Piastovců obrátil směrem k moravsko-slezskému pomezí. Slavný předek Bolka V. Vladislav Opolský držel nedaleký Krnov a samotný Bolek se ve spolupráci se svým otcem pokusil ve dvacátých letech uchytit v této oblasti prostřednictvím zástavní držby hukvaldského panství, jehož součástí byla také Ostrava.²

*Studie vyšla v rámci grantu Slezské univerzity v Opavě SGS/10/2016 „Mocenské strategie Bolka V. Opolského na moravsko-slezském pomezí“.

1 Domněle kališnickví opolského knížete zdůrazňovala kromě dobových kronikářů zejména poválečná věda, která vzhledem k dobové situaci chápala Bolka V. jako příznivce husitského revolučního hnutí. Srov. např. klasičskou studii Stanisław BRODKO, *Piast – husyta. Książę opolski Bolko V i jego rod*, in: *Z Dziejów postępowej ideologii na Śląsku w XIV–XV w*, ed. Ewa Maleczyńska, Warszawa 1956, s. 68–97. Případně Władysław DZIEWULSKI, *Herezja Bolka Opolskiego*. Studia z dziejów kościoła katolickiego I, 1960; TÝŽ, *Pierwsi wolnomyśliciel polski*, *Kwartalnik Opolski* 42, 1965, č. 2, s. 5–14. K vývoji obrazu opolského knížete v dějepiscství srovnej David RADEK, *Husův žák? Obraz Bolka V. v historiografii*, *Husitský Tábor* 21, 2017, s. 156–182.

2 K majetkům Vladislava Opolského nejlépe Jerzy SPERKA, *Władysław książę opolski, wieluniński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 8 lub 18 maja 1401)*, Kraków 2012, s. 260. K hukvaldskému panství viz dále.

Vzhledem k charakteru dosavadního bádání je příznačné, že problematice pronikání opolského knížete do prostoru moravsko-slezského pomezí nebyla v pracích, zabývajících se jeho životem, věnována odpovídající pozornost. Značná část badatelů se soustředila na husitské období, které dlouhodobě přitahuje pozornost historiků. Činy opolského knížete v následujících letech se důkladněji zabýval pouze Zbigniew Bereszyński, v inspirativní studii věnované aktérům nájezdu na Będzin během tzv. války o Siewierz, ve které opolský kníže sehrál důležitou roli.³ V případě opavského knížectví panuje odlišná situace a badatel se tak může opřít o rozsáhlou literaturu zabývající se dějinami knížectví v pozdním středověku. Biografii opavského knížete Přemka představil v nedávné době Martin Čapský, který také poukázal na skutečnost, že problematická situace knížectví po smrti Přemka Opavského úzce souvisela s děním za jeho života a její příčinu můžeme spatřovat zejména ve značném zadlužení knížete v důsledku zvýšené potřeby financí během husitských válek.⁴ Biografického zpracování se dočkal také nejstarší syn Přemka Opavského, vévoda Václav, na jehož životní osudy se zaměřil Dalibor Prix.⁵ Obecně se děním na moravsko-slezském pomezí zabývali autoři kolektivní monografie Hradý českého Slezska či nejnověji autoři příslušných kapitol v syntéze dějin Slezska.⁶

Výše nastíněná literatura se obvykle zabývala tématem prizmatem opavských Přemyslovců, kteří stáli v centru pozornosti badatelů. Nabízí se proto pokusit se pohlédnout na tuto problematiku ze strany opolského knížete a pokusit se zjistit, jak zapadala snaha získat majetky v opavském knížectví do celkového komplexu mocenského vystupování opolského zeměpána. Neméně zajímavá je také otázka, jak opolský kníže postupoval a jaké mocenské strategie uplatňoval ve snaze rozšířit svou doménu. Tyto strategie budu sledovat v prostoru moravsko-slezského pomezí, které představovalo pro Bolka V. důležité mocenské pole, kde vyvíjel značnou aktivitu a které dlouhodobě patřilo mezi zájmové sféry opolských Piastovců. Z tohoto důvodu považuji za nezbytné věnovat prostor také prvním ziskům Bolka V. v této oblasti, které představovalo již zmíněné hukvaldské panství.

Takto pojatý výzkum mocenského vystupování šlechty pozdního středověku je v soudobém bádání poměrně rozšířený a většina badatelů se v tomto případě inspiruje sociologií a vymezením moci, jak jej definoval Max Weber a jeho nástupci. V souladu s tímto pojetím chápu moc jako schopnost jedince, či instituce nebo společnosti prosadit své záměry i přes odpor druhých.⁷ Na následujících řádcích se toto základní metodologické východisko pokusím aplikovat na postavu Bolka V. a budu sledovat, jakým způsobem

3 Zbigniew BERESZYŃSKI, *Sprawcy i polityczne tło napadów na Będzin i ziemię wieluńską w 1447 r. Przyczynek do biografii politycznej księcia opolsko-głogóweckiego Bolesława V Wołoszka*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 60, 2004, s. 185–208

4 Martin ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005.

5 Dalibor PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládí I*, Časopis slezského zemského muzea, série B 48, 1999, s. 152–192; TÝŽ, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládí II*, Časopis slezského zemského muzea, série B 48, 1999, s. 193–223.

6 Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hradý českého Slezska*, Brno – Opava 2000, s. 211; M. ČAPSKÝ – Dalibor PRIX, *Slezsko v pozdním středověku (do roku 1490)*, in: *Slezsko v dějinách českého státu I*, Zdeněk Jirásek a kol., Praha 2012.

7 Debatu o sociologickém konceptu moci a jeho využití v historiografii přehledně nastiňuje Hans-Werner GOETZ, „*Herrschaft oder „Macht“?*“, in: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, ed. TÝŽ, Darmstadt 1999, s. 193–198.

opolský kníže vystupoval na soudobé mocenské mapě, zejména ve vztahu k opavským Přemyslovcům.

Budování domény

Kořeny zájmu opolských knížat o prostor moravsko-slezského pomezí leží hluboko ve dvacátých letech patnáctého století a úzce souvisí s tehdy probíhajícími husitskými válkami. Mezi první majetky, které opolští zeměpánové v této oblasti získali, patřilo hukvaldské panství, včetně města Ostravy.⁸ Řečené panství získal počátkem století Zikmund Lucemburský z rukou olomouckého biskupa a snad v roce 1423 jej zastavil opolskému knížeti Bolkovi IV., otci Bolka V. V historiografii se dosud vede diskuze o přesné dataci zástavy, jež je vinou chybějících pramenů obtížně poznatelná. Avšak pokud přihlídneme k sekundárním pramenům a dobové mocenské situaci, můžeme se pokusit objasnit problematiku udělení zástavy a vysvětlit, proč se přikláním k datování do roku 1423.⁹

Jednou z hlavních starostí Zikmunda Lucemburského na poli mezinárodní politiky okolo roku 1423 byl vztah vůči polskému království, který se vyhroutil po pro krakovský dvůr nepříznivém výroku uherského krále v jejich sporu s řádem německých rytířů během sjezdu ve Vratislavi uskutečněném o tři roky dříve.¹⁰ Vzájemným vztahům neprospěla ani ochota jagellonského dvora vyjednávat s husitskými Čechy a na druhé straně, zajetí polského poselstva Janem II. Ratibořským pobouřilo tamní diplomacii. Nastalá situace destabilizovala slezsko-polské pohraničí a na obou stranách hrozila eskalace sporu. K ozbrojeným akcím nakonec nedošlo, nicméně v předtuše případného střetu nechal Zikmund shromáždit své hornoslezské vazaly, mezi kterými představovali opolští zeměpáni jedny z nejdůležitějších postav.¹¹

Bolek V. byl v tuto chvíli poměrně mladý a můžeme se oprávněně domnívat, že rozhodující vliv ve správě knížectví měl jeho otec a strýc Bernard. Ti se také účastnili rokování, které Zikmund svolal na počátek roku 1423 do Bratislavy. Shromážděná slezská knížata zde přistoupila k uzavření obranného spolku společně se Zikmundem a řádem německých rytířů, který byl zaměřen proti polskému království.¹² Bratislavské úmluvy

8 Ostrava v této době pravděpodobně ještě nebyla součástí hukvaldského panství, ale obvykle bývala spolu s ním zastavována. Srov. Jaroslav BAKALA, *Ostrava v období vrcholného středověku (do roku 1437)*, in: Dějiny Ostravy, ed. Karel JIŘÍK, Ostrava 1993, s. 46–48. Starší názory týkající se držby Hukvald shrnul Miloš DOHNAL, *Hukvaldské panství a severovýchodní Morava v období husitského revolučního hnutí*, Acta Facultatis paedagogicae Ostraviensis, řada C 26, 1991, s. 40–60. Obsahem zástavy bylo následující zboží: Hukvaldy, Ostrava, Brušperk, Osoblaha a Libava. Viz. *Sbírka listin k dějinám Ostravy*, ed. Alois ADAMUS, č. 9, s. 18.

9 K dataci do roku 1423 se přiklánílo také starší bádání. Srov. Ladislav HOSÁK, *Ostrava a její okolí v husitském revolučním hnutí a za jeho doznívání*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 3, Ostrava 1966, s. 41–88. Konkrétně o dataci s. 43–44. Jaroslav Bakala se domníval, že na základě dochovaných informací nelze přesně určit dataci zástavy. Srov. J. BAKALA, *Ostrava v období vrcholného středověku*, s. 46–48. Zikmundovy zástavy církevního zboží podrobně analyzoval Stanislav BARTA, *Zástanovní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016.

10 K vratislavskému výroku nejlépe Jaroslav NIKODEM, *Polska i Litwa wobec husyckich Czech w latach 1420–1433, Studium o polityce dynastycznej Władysława Jagielly i Witolda Kiejstutowicza*, Oswiecim 2015, s. 210–215. Obecně ke vztahu Zikmunda Lucemburského vůči polskému království dále srovnej Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2000, s. 227–230.

11 M. ČAPSKÝ – D. PRÍX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 348–349. Tam také další literatura k tématu.

12 Znění listiny viz. *Scriptores rerum Silesiacarum VI, Geschichtsquellen der Hussitenkriege* (dále jen SRS VI), ed. Colmar Grünhagen, Breslau 1871, č. 46, s. 30–34.

nejspíše nikdy nevstoupily v platnost a sloužily hlavně pro vylepšení královny pozice v rámci vyjednávání s polským králem Vladislavem. Pokud přihlédneme k intenzivním vztahům opolských knížat s polským dvorem, na kterém byli často hosty, a s tamním prostředím je pojila celá řada vazeb, může jejich participace na obranném spolku působit překvapivě. Bratislavské dohody je nutno vnímat spíše jako odstrašující prostředek než jako vážně míněnou vojenskou alianci. Z tohoto úhlu pohledu se také jeví jako reálné, že uherský král cítil potřebu motivovat opolská knížata k přistoupení ke spolku udělením zástavy na moravsko-slezském pomezí. Tímto krokem ale Zikmund sledoval více cílů než pouze posílení obranného seskupení namířeného proti polskému království. Vzhledem k situaci v moravském markrabství, kde se intenzivně prosazovala kališnická šlechta, čemuž nezabránilo ani jmenování Albrechta Habsburského markrabětem, se zdá, že Zikmund zamýšlel prostřednictvím zástavy Hukvald vtáhnout opolské zeměpány do bojů s husity a přenést tak tíhu bojů na jejich ramena.¹³ Uvedený výklad také zapadá do širší koncepce bojů s husity, ze kterých se uherský král postupně stahoval a přenechával situaci v zemích Koruny české na svých vazalech.¹⁴ Udělením zástavy také Zikmund oddálil rozhodnutí ve sporu mezi opolskými a hlohovskými knížaty, kde zejména opolští zeměpáni požadovali zrušení staršího a pro ně nevýhodného rozhodnutí Václava IV.¹⁵

Příjemcem zástavy byl pravděpodobně pouze Bolek IV., který také o několik let později vystupuje jako pán Ostravy.¹⁶ Přibližně od poloviny dvacátých let ale spravoval tyto majetky společně se svým synem Bolkem V., kterému je v budoucnu pravděpodobně přenechal. Součástí zástavy mohla být také Osoblaha a přilehlé území hraničící s vlastní doménou mladého opolského knížete, sídlícího v Horním Hlohově. Jeho osobní angažovanost je patrná z usnesení grotkovského sněmu, jehož hlavním cílem bylo posílit obranu Slezska v předvečer velkých husitských výprav z konce dvacátých let. Bolek V. se zavázal posílit posádku v Ostravě, která představovala jeden z čelných bodů slezské obrany. Ofenzíva polních vojsk ale slezskou obranu bez větších obtíží překonala a husitské svazy vpadly

13 Situaci na Moravě důkladně zmapoval Petr ELBEL, *Olomoucký biskup Jan Železný a Zikmund Lucemburský. Příspěvek k poznání Zikmundovy spojenecké sítě v českých zemích a jeho dvorských struktur*, Studia Mediaevalia Bohemica, 2014, č. 1, s. 17–68.

14 K situaci v českých zemích a Zikmundově politice srovnej František ŠMAHEL, *Husitská revoluce III. Kronika válečných let*, Praha 1996, s. 131–145. Pro druhou polovinu dvacátých let srov. také František KAVKA, *Zikmundova politika let 1429–1434 a husitství*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 89–105. Nově k mocenskému vystupování panovníka srov. reprezentativní sborník, *Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen*, edd. Karel HRUZA – Alexandra KAAR, Wien – Köln – Weimar (Böhlau) 2012.

15 Spor se rozpoutal poté, co vnuci Vladislava Opolského z linie hlohovských knížat vystoupili s nároky na jeho majetky v opolském knížectví. Svou argumentaci opírali především o znění privilegia Karla IV. určeného Vladislavovi Opolskému. Vzhledem k tomu, že Vladislav Opolský nezanechal mužského dědice, privilegium Karla IV. umožňovalo dědictví také v ženské linii. Toho využili již zmínění hlohovští zeměpáni, jejichž matkou byla dcera Vladislava Opolského, kněžna Kateřina. Jejich nároky opolská knížata obratem odmítla a celá situace měla být vyřešena na dvorském soudu v Praze. Opolští ale odmítali jakýkoliv kompromis a do Prahy se nedostavili. Václav IV. posléze vydal privilegium, kterým uznal nároky hlohovských knížat, nicméně vzhledem k vypuknutí husitské revoluce již neměl prostředky, jak toto rozhodnutí prosadit. Srov. Národní knihovna v Praze, oddělení rukopisů, sign. XVI C 7, *Registrum st. Wenceslai. Kopiár Jana knížete opolského a ratibořského 1254–1528*, f. 341v (dále jen Registrum). K sporu srovnej Jerzy HORWAT, *Księstwo Opolskie i jego podziały do 1532 r. Książęta. Miasta. Kościół. Urzędy. Własność prywatna*, Rzeszów 2002, s. 212. Snaha o revizi uvedeného výroku se na dlouhá léta stala klíčovým bodem politiky opolských Piastovců.

16 *Sbírka listin k dějinám města Moravská Ostrava*, č. 11, s. 20–21.

počátkem roku 1428 do Slezska.¹⁷ Državy Bolka V., především Horní Hlohov a Prudnik byly značně poškozeny a mladý zeměpán krátce na to uzavřel s husitskými vojsky příměří, podobně učinili také další hornoslezští zeměpáni.¹⁸ Vzhledem k absenci hukvaldského hradu v obranných strukturách, můžeme vyslovit domněnku, že jej opolští ztratili již během bojů na Moravě v předcházejícím roce a nadále drželi pouze zbylé statky obsažené v zástavě.¹⁹ Daný stav nezvrátil ani přestup mladšího z opolských knížat na kališnickou stranu v roce 1430. I tento troufalý čin, vyvolávající pohoršení dobových komentátorů, byl nejspíše proveden v souladu s mocenskými záměry Bolka IV. Cílem politicky protřelého otce Bolka V. bylo jednak uchránit opolské knížectví jako celek vojenských akcí a zároveň přinutit Zikmunda jednat v otázce výše zmiňovaného sporu s hlohovskými Piastovci.²⁰ Vzhledem k porážce husitů a Bolka V. v bitvě u Rybníka v roce 1433 se zmíněný záměr nezdařil a Bolek starší se musel navrátit k vyjednávání se Zikmundem nejenom v otázce sporu, ale musel také prosadit odpuštění pro svého syna. Výsledkem rozmluv s panovníkem konajících se opět v Bratislavě byla definitivní ztráta hukvaldského panství včetně Ostravy, které již ale z větší části nebyly v držení opolských knížat. Na oplátku získal Bolek IV. listinu potvrzující zrušení výroku Václava IV. a také narovnání vztahů mezi vládařem a Bolkem mladším.²¹ Není zcela jasné, zda se bratislavské schůzky zúčastnil také Bolek V., avšak dopady setkání vidíme zřetelně v dochovaných pramenech, kdy od této chvíle mladý

17 Zápis obsahující ujednání grotkovského sněmu viz SRS VI, č. 17, s. 10 s mylným vročením od roku 1421. Okolnosti datace podrobně vysvětlil M. ČAPSKÝ, *Spolek slezských knížat a jeho pokus o společnou obranu jižní hranice Slezska (Poznámky k významu a datování grotkovského sněmu)*, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, edd. Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda, Brno 2003, s. 341–351. Tažení polních vojsk podrobně popsal F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III*, s. 202–204. Nově M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 355–356.

18 Mocenské vystupování Bolka V. během husitských válek kriticky nastínil Maciej WOŹNY, *Działalność polityczna Bolka V opolskiego w okresie wojen husyckich*, in: Wieki stare i nowe 3, edd. Sylwester Fertacz – Marie W. Wanatowicz, Katowice 2011, s. 89–103. Jak správně upozornil autor, příměří z roku 1428 nelze považovat za začátek spolupráce opolského knížete s husity, ale podobně jako v případě ostatních hornoslezských knížat šlo především o klid zbraní. Spolupráce Bolka V. s polními vojsky začala až o dva roky později v roce 1430. Srov. také David RADEK, *Itinerář Bolka V. Opolského*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 2016, č. 1, s. 103–124.

19 Dosavadní bádání situovalo pád hradu až do roku 1428 v souvislosti s tažením polních vojsk do Slezska. Viz Jiří JUROK, *Příčiny, struktury a osobnosti husitské revoluce*, České Budějovice 2006, s. 112–127. K bojům na Moravě srov. TÝŽ, *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce. Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378–1471*, Nový Jičín 1998, s. 93–96. Případně Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě – náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 79–89.

20 I dobové prameny otevřeně hovoří o podpoře, kterou měl Bolek IV. poskytovat svému synovi během jeho spolupráce s polními vojsky. Srov. SRS VI, č. 157, s. 108. Podrobně situaci opsál M. WOŹNY, *Działalność polityczna*, s. 96–100.

21 Bolek IV. vyjednával v Bratislavě se Zikmundem na jaře roku 1435, jak je patrné ze zpráv vratislavských posílů, kteří se s ním potkali v Těšíně – Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále jen ApW), Akta miasta Wrocławia (dále jen AmW), č. mik. T51660. Zikmund vydal zrušení výroku ve sporu s Václavem IV. Viz *Lehns und besicherungskunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer II* (dále jen LBUS II), edd. Colmar GRÜNHAGEN – Herman MARKGRAF, Leipzig 1883, č. 32, s. 329. Spor tímto rozhodnutím nicméně nebyl vyřešen definitivně a hlohovští Piastovci se pokusili prosadit své požadavky ještě za vlády Ladislava Pohrobka a posléze Jiřího z Poděbrad. Srov. Władysław DZIEWULSKI, *Terytorialne podziały opolszczyzny w XIII – XV w*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 1973, č. 3, s. 323–348. Opolští definitivně ztratili nárok na hukvaldské panství, které Zikmund na sklonku února 1437 potvrdil Mikuláši Sokolovi z Lamberka. Viz *Sbírka listin k dějinám města Moravská Ostrava*, č. 14, s. 23–24. Z listiny je patrné, že již v předcházejících letech držel hukvaldské panství Jan Tovačovský z Cimburka, který jej následně postoupil Mikuláši Sokolovi z Lamberka. K postavě Jana Tovačovského srov. Jiří JUROK, *Čeští husitští a katolíci kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století (období husitství)*, Vojenská história, 2005, č. 3, s. 4–10.

dědic opolského knížectví opět vstupuje do normálních vztahů s panovníkem i okolními zeměpány.²²

Za života Bolka IV. nelze podle mého soudu hovořit o výraznějších mocenských strategiích jeho syna. Prameny, které máme k dispozici, naznačují spíše, že jako hlavního strůjce mocenského vystupování opolského knížectví je nutno vidět Bolka IV. a také jeho bratra Bernarda, v jejichž stínu se Bolek mladší nacházel. Situace se proměnila v okamžiku smrti Bolka staršího (†1437), kdy si jeho část opolského knížectví rozdělili synové Bolek, Mikuláš a Jan. Bolek stanul po boku svého strýce Bernarda v čele opolského knížectví a v následujících letech z této pozice velmi výrazně zasahoval do dění ve Slezsku. Ačkoliv nikdy nesídlil v rezidenčním městě Opoli, které přenechal mladšímu bratru Mikuláši, jeho pozice byla nezpochybnitelná a ve čtyřicátých i padesátých letech vystupoval ve shodě s ostatními členy rodu jako sebevědomý vládce knížectví. Během dělení majetků po smrti svého otce získal zbývající části svých měst Horního Hlohova, Prudniku, Krapkowic a dalších, ze kterých učinil centrum své moci a systematicky se snažil budovat sevřenou doménu v podhůří Jeseníků.²³

V daném kontextu není překvapivé, že jeho pozornost upoutalo opavské knížectví, kde po smrti Přemka Opavského vládli jeho synové, potýkající se se značnými finančními obtížemi. Vévoda Přemek zemřel již v roce 1433 a podle jím učiněné závěti měl v čele knížectví stanout jeho nejstarší syn Václav, mezi jehož hlavní úkoly patřilo zabránit štěpení země na menší části ovládané jeho bratry.²⁴ Jakkoliv se Václav Opavský snažil dostát naznačeným požadavkům, jeho sourozenci si brzy po otcově skonu vynutili rozdělení země na jednotlivé úděly. Největší aktivitu v tomto směru vyvíjel Mikuláš Opavský, dlouhodobě se potýkající s nedostatkem finančních prostředků. Po dohodě s Václavem mu byla vyčleněna oblast Hlubčicka, včetně stejnojmenného města, dále pak městečko Zlaté Hory a blízký hrad Edelštejn. Nedaleké zlatonosné doly si ponechali ve správě všichni bratři. O vlastní úděly se přihlásili také zbývající potomci Přemka Opavského, Arnošt a Vilém, kteří si společně s Václavem rozdělili město Opavu a další majetky náležící opavskému knížectví. Jak poznamenal Dalibor Prix, Mikuláš ale brzy pochopil, že správa vlastního údělu s sebou nese mnohé těžkosti a získané zboží obratem prodal nejstaršímu bratru, který si ponechal město Hlubčice, kde v následujících letech často pobýval.²⁵

Dluhy, se kterými se museli opavští Přemyslovci potýkat, byly do značné míry dědictvím po jejich otci a úzce souvisely s obdobím husitských válek, které kladly na

22 Starší bádání se často domnívalo, že husitská minulost Bolka V. vedla k jeho izolaci v prostředí slezských knížat. Viz Roman HECK, *Piastowie śląscy a Królestwo Polskie w XIV—XV w.*, in: *Piastowie w dziejach Polski*. Zbiór artykułów z okazji trzeshsetnej rocznicy wygaśnięcia dynastii Piastów, ed. TÝŽ, Wrocław 1975, s. 69–96. Tuto tezi je nutno přehodnotit, nedlouho po bratislavském setkání figuroval mladý Piastovec jako prostředník mezi Zikmundem a Vratislaví. Srov. ApW, AmW, č. mik. T51483. Císař mu také poskytl pomoc proti raubitterům sužující jeho državy. Viz Regesta Imperii XI, 2, č. 12106. Listinu přetiskl a dobový kontext nastínil Hubert ERMISCH, *Schlesiens Verhältnis zu Polen und zu König Albrecht II*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthums Schlesiens* 20, 1875, č. 2, s. 441.

23 Zbývající části se nacházely v držení Bernarda Opolského, který je po smrti svého Bratra Bolka IV. přenechal jeho synovi. Srov. LBUS II, č. 33, s. 330.

24 Přemkovu závěť otiskl Jan KAPRAS, *Testament knížete Přemka a jeho provedení*, *Věstník Matice opavské*, 15, 1907, s. 1–7. Podrobně M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 301–303.

25 D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Část II, s. 194–195. K dělení opavského knížectví srovnej Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerdorf*, Teschen 1874, s. 196–200.

Přemka Opavského a jeho syny značné nároky v oblasti financí.²⁶ Čím dál častěji tak byli místní zeměpáni nuceni přistupovat k odprodeji majetku, aby získali tolik potřebnou hotovost. Signifikantní je v tomto kontextu prodej třebovického hradu, včetně příslušenství pánům z Kornic.²⁷ Jejich pozici oslabovalo také dění ve Slezsku v druhé polovině třicátých let, kde v souvislosti se snahou polské diplomacie prosadit prince Kazimíra na český trůn, operovalo opakovaně polské vojsko. Absence ústřední autority vedla rovněž k drobným konfliktům mezi jednotlivými slezskými knížaty. Typickým příkladem může být vyplnění Hlubčic ze strany Mikuláše Ratibořského z vedlejší přemyslovské linie a následné odvetné akce Václava Opavského.²⁸

Je možné, že již v tomto období Bolek V. sledoval události v opavském knížectví a přemýšlel nad případnými zisky, které mu z nich mohly plynout, nicméně v daný okamžik se mu nejspíše nedostávalo možností, jak do situace zasáhnout. Polské vojsko plenící hornoslezská knížectví tvrdě udeřilo na jeho državy a mladý kníže se tak musel nedlouho po smrti svého otce vyrovnávat s následky válečných operací na svém území.²⁹ Poplenění jeho údělu pravděpodobně nebylo v takovém rozsahu, jak se domnívalo starší badání, protože již počátkem roku 1440 měl dostatek finančních prostředků na to, aby mohl poskytnout půjčku Václavovi Opavskému. Starší badání také předpokládalo, že Bolkova finanční hotovost pocházela z kořisti, kterou opolský zeměpán nashromáždil během husitských válek. Ve světle současného výzkumu se toto tvrzení nezdá jako udržitelné. Opolský kníže vystupoval jako spojenec polních vojsk, ale nejspíše nemůžeme nadále spojovat se zmíněnou rolí výraznější finanční obohacení. Na čas se mu podařilo ovládnout hrady Märzdorf a Gryzow, ale výraznějších úspěchů nedosáhl. Dobové prameny častěji hovoří o porážkách, jež mu ušetržili oponenti husitů. Kořeny Bolkovy finanční situace je nutno hledat v odlišné oblasti. Nabízí se varianta, že mladý Piastovec dokázal vytěžit maximum ze scelení svého údělu, ke kterému došlo o několik let dříve po smrti Bolka IV.³⁰ Půjčka zadluženému Václavovi Opavskému je výrazným předělem v mocenském vystupování opolského knížete – od této chvíle můžeme již oprávněně hovořit o Bolkově snaze získat co nejvíce majetků opavských Přemyslovců. Jak uvidíme dále, opolský kníže dokázal využít řadu rozličných nástrojů, aby dosáhl vytyčeného cíle.

26 Zadlužení opavských Přemyslovců zmapoval na příkladu Přemka Opavského M. ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek*, s. 307–312. Srov. také D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Část I, s. 152–192.

27 Viz Jan KAPRAS, *Pozůstatky knih zemského práva knížectví opavského II. Desky zemské*, Historický archiv 31, 1908, č. 68, s. 31. Na prodej třebovického hradu poukázal v souvislosti s dluhy opavských Přemyslovců již D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Část II, s. 198.

28 Napadení Hlubčic zachytila tzv. Ratibořská kronika. Viz. *Ratiborer Chronik, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 4, ed. Augustin WELTZEL, 1862, s. 117.

29 Postup polských oddílů důkladně zmapoval R. HECK, *Tabor a kandydatura jagiellońska w Czechach (1438–1444)*, Wrocław 1964, s. 154–155. O polské kandidatuře nově Jarosław NIKODEM, *Polskie elity polityczne a problem następstwa tronu w Czechach po śmierci Zygmunta Luksemburskiego*, in: *Elity i masy w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych*, edd. Agnieszka Januszek – Sieradzka – Henryk Gmiterek – Wojciech Iwańczak – Paweł Kras, Lublin 2016, s. 217–244. Bolek V. byl v důsledku válečných událostí přinucen výměnou za uzavření příměří uznat Kazimíra za českého krále. Srov. *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. II, Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (dále jen MMAH), edd. A. SOKOLOWSKI – J. SZUJSKI, Kraków 1876, č. 98, s. 94–96. Opavští Přemyslovci se tomuto kroku obratně vyhnuli. Viz M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 410–411.

30 K Bolkově vystupování na straně kališníků nejnověji M. WOŹNY, *Działalność polityczna Bolka V, s. 89–103. Případně D. RADEK, Itinerář Bolka V. Opolského*, s. 103–111.

Opavský zeměpán se na sklonku třicátých let dostával do čím dál hlubší krize a byl postupně nucen k rozsáhlým zástavám knížecí domény.³¹ V narůstající nouzi se obrátil na opolského knížete, který se vzápětí stal jeho věřitelem. Volba Bolka V. se může jevit překvapivá vzhledem k absenci pramenů, které by dokládaly jejich vzájemné kontakty v předchozích letech. Na počátku čtyřicátých let ale dochází k vzájemnému utužování vztahů mezi oběma hornoslezskými rody, a to na pozadí širších procesů probíhajících ve slezském prostoru. Z opolského knížete, v předcházejících letech obestřeného stigmatem hereze, se postupně stával významný hráč na mocenském poli Slezska a jedna z ústředních postav konstituujícího se spolku hornoslezských knížat.³² Místní knížata se pravidelně setkávala na sněmech a můžeme se pouze domnívat, zda při podobné příležitosti byla také probírána otázka případné finanční pomoci opavskému Přemyslovcovi. Podobný předpoklad se ale jeví pravděpodobným a k finální dohodě mezi oběma zeměpány došlo v dubnu roku 1440 v Prudniku, kde byly vystaveny listiny stvrzující zástavu Edelštejnu a Zlatých Hor včetně příslušenství za 800 kop grošů pražské míry.³³ O samotném jednání jsme dobře informováni díky zachycené výpovědi Hynka Meinholta, rytíře usazeného na hradu Kaltenštejn, který byl jako Bolkův komoří přítomen vyjednávání mezi oběma zeměpány. Ačkoliv samotná výpověď je pozdní a vypovídajícímu bylo během setkání v Prudniku přibližně 16 – 17 let, přináší celou řadu zajímavých informací dotýkajících se mocenského vystupování a reprezentace opolského knížete.³⁴ Hynek Meinholt nebyl jediný, kdo před svědky vypovídal o zástavách opavských Přemyslovců, a tyto výpovědi jasně dokládají snahu tamních zeměpánů získat zpět zastavené zboží, a to hluboko do druhé poloviny patnáctého století.

Setkání dvou knížat při takto významné příležitosti nepochybně provázala celá řada festivů, pomocí kterých se opolský kníže snažil demonstrovat své postavení a posílit svou prestiž. Z výše zmíněné výpovědi víme, že Bolek V. nechal připravit na počest Václava Opavského slavnostní hodování, kterému předcházela lov v nedalekých lesích. O tom, jak hostina probíhala, nic bližšího nevíme, nicméně můžeme se v uvedeném případě opřít o celou řadu analogií ze slezského prostředí. Lze předpokládat, že Bolek co by hostitel, kladl podobně jako jiná knížata důraz zejména na množství podávaných jídel, které v symbolické rovině demonstrovaly postavení a moc hostitele. Jak v nedávné době poukázal Martin Čapský, soudobí komentátoři často kritizovali množství zkonsumované při podobných příležitostech na knížecích dvorech.³⁵ Vzhledem k opatrné poznámce Hynka Meinholta, že před

31 Proces zachytil D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Část II, s. 215 pozn. č. 289.

32 Podrobně M. ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska*, Praha 2013, s. 126–127.

33 Kopa byla v listině stanovena na 60 grošů. Viz Registrum, f. 177r. Listinu edičně zpřístupnil LBUS II, č. 43, s. 506.

34 Výpověď proběhla až v roce 1482 před vratislavským biskupem Janem. Srov. CDS VI, s. 216–217. Biskupský hrad Kaltenštejn získal Hynek Meinholt formou zástavy až v roce 1472. Srov. P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 211.

35 M. ČAPSKÝ, *Splendor Silesiae. Rituály, ceremonie a festivity na dvorech slezských knížat*, in: Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku, edd. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2014, s. 230–231. Množství vypitých nápojů a obžerství kritizoval ve vztahu k obyvatelům české království také Eneáš Silvius Piccolomini. Viz Enea SILVIO, *Historia Bohemica – Historie česká*, edd. Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl, Praha 1998, s. 13.

samotným vyhotovením zástavních listin si opolský kníže musel odpočinout, je pravděpodobné, že setkání v Prudniku nevybočovalo v daném ohledu ze zažitých zvyklostí.³⁶

Podobně signifikantní je z hlediska knížecí reprezentace také stručná zmínka o lovu, který předcházal hostině. Ve dvorském prostředí slezských knížat se v souladu s dobovými trendy lov stával důležitou aktivitou, jejíž význam nespočíval pouze v rovinné dvorské zábavě, ale je možné jej chápat také jako činnost, která poukazovala na specifickou aristokratických vrstev a umožňovala šlechticům dávat na odiv výlučnost své sociální vrstvy. Lov byl samozřejmě také příležitostí k demonstrování fyzických schopností jednotlivých aristokratů, přičemž soudobá společnost kladla značný důraz na odpovídající vybavení, které nezdědka zahrnovalo zvláštní oděv, zbraně a podobně.³⁷ Neméně podstatná byla také rovina sociální interakce, jež zjevně hrála důležitou roli ve zmíněném konkrétním případě. Během lovu mohla probíhat celá řada politických jednání a utužování vazeb.³⁸ Důležitá byla rovněž volba místa, kde se lov odehrával a lze předpokládat, že lesy rozkládající se v blízkosti Bolkovy domény v podhůří Jeseníků byly pro podobné aktivity vhodné a z hlediska knížecí reprezentace mohly sloužit opolskému zeměpánovi více než uspokojivě.

Václav Opavský se výměnou za výše zmíněnou částku osmi set kop grošů nevzdával pouze důležitého zeměpanského města Zlaté Hory a hradu Edelštejnu, ale postoupil opolskému knížeti také právo výkupu rodinných klenotů, které byl již v předcházejících letech donucen zastavit u židovských věřitelů v biskupské Nise. Jednalo se o část stříbrného pokladu opavských Přemyslovců a Bolek V. je vzápětí vykoupil prostřednictvím nízkého měšťana Hanuše Scholze.³⁹ Zoufalství opavského zeměpána dokládá také následující akt, prostřednictvím kterého zastavil Bolkovi cennosti své ženy, jež se staly důležitou součástí jeho reprezentačních strategií, jak dokládá výpověď Jiříka Stoše z Albrechtic. Jmenovaný potvrdil, že Bolek užíval při slavnostních příležitostech zlatou korunu a stříbrný pozlacený roh společně s velkými pozlacenými poháry, o kterých sám tvrdil, že patřily Alžbětě Opavské.⁴⁰ Lze předpokládat, že Václav Opavský pomýšlel na opětovné vykoupení zástav v okamžiku, kdy se zlepšila jeho finanční situace, nicméně opolský kníže se těchto snah dokázal obratně zbavit zakomponováním klauzule o navýšení zástavní sumy o částky vydané na udržování či případné opravy zastavených majetků.⁴¹ Daná pasáž se stala opavským Přemyslovcům osudná. Hrad Edelštejn přibližně v polovině čtyřicátých

36 CDS VI, s. 217.

37 K lovu ve dvorském prostředí Slezska podrobně M. ČAPSKÝ, *Splendor Silesiae*, s. 236–237. Srov. také TÝŽ, *Lov a jeho role na dvorech slezských knížat*, *Mediaevalia historica Bohemica* 12, 2009 (Supplementum 3. Dvory a rezidence ve středověku III.), s. 207–222. Obecně k významu lovu v prostředí Piastovců viz Agnieszka SAMSONOWICZ, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991. Srov. také heslo *Lov* v Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMIDT, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 368–378.

38 Je otázkou, zda oba zeměpáni projednávali také ustanovení hornoslezského knížecího spolku, ke kterému došlo jen o několik měsíců později. Srov. ApW, AmW, č. mik. T52126.

39 *Registrum*, f. 156.

40 *Registrum*, f. 383r. Na význam rodových klenotů upozornil M. ČAPSKÝ, *Poklady slezských knížat – rodové jmění i nástroj každodenní reprezentace*, *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 1, 2008, s. 321–336.

41 *Registrum*, f. 177r. Jak poznamenal Dalibor Prix, podobné klauzule byly běžnou součástí zástavních listin. Viz D. Prix, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Část II, s. 203.

let vyhořel a Bolek V. následně zahájil velkorysou přestavbu, jež zapříčinila, že opevnění hradu bylo jedno z nejmodernějších ve Slezsku a vynaloženou částku přičítel v duchu doplňkové klauzule k výši zástavní sumy.⁴²

Zisk Edelštejnu a Zlatých Hor představoval významný bod v mocenských strategiích polského knížete. Kromě samotného rozšíření vlastní domény získal také nezanedbatelný příjem plynoucí z držby důležitého města opavského knížectví a snad také podíl na výnosech nedalekých zlatonosných dolů. Nejspíše ale nelze předpokládat, že těžba zlata by od této chvíle tvořila hlavní položku v Bolkových příjmech. Těžba u Zlatých Hor pravděpodobně nevynášela větší částky a je otázkou do jaké míry zde ve sledovaném období probíhaly těžební činnosti. Většina badatelů situuje rozkvet tamních dolů až do počátku sedmdesátých let patnáctého století a spojuje jej s převzetím Zlatohorska vratislavskými biskupy.⁴³ Nezanedbatelný byl také samotný hrad Edeštejn nacházející se v blízkosti biskupských držav na Jesenicku a představující zdroj trvalého znepokojení pro vratislavského biskupa, jehož vztahy s opavským knížetem byly často napjaté a několikrát eskalovaly do podoby ozbrojených střetnutí. Ostatně, význam hradu plně docenil Jiří z Poděbrad, který jej převzal po smrti Bolka V. a intenzivně využíval jeho vojenských možností ve válce se slezskou opozicí v druhé polovině šedesátých let.⁴⁴

Majetky získané na moravsko-slezském pomezí rozšířil zakrátko Bolek V. o biskupské město Hlucholazy a v kontextu této práce je příznačné, za jakých okolností došlo k jeho převzetí. Opět se zde ukazuje provázanost s opavskými Přemyslovci, tentokrát s Vilémem Opavským, který byl po smrti Půty z Častolovic přijat za pána minsterberského knížectví. Nebyl jediným uchazečem o dědictví po Půtovi a o tom, kdo bude vládnout v minsterberském knížectví, měly rozhodnout zbraně. Vilém Opavský se zakrátko ocitl na straně odpůrců vratislavského biskupa, který v táhlém sporu sledoval vlastní zájmy a v intencích dobového válečnictví začal napadat biskupské statky zejména v niském knížectví. Jedním z jeho cílů bylo město Hlucholazy, které bez větších obtíží dobyl před vánočními svátky roku 1444.⁴⁵ Město, jehož hradby nejspíše nebyly v dobrém stavu, bylo dříve toho roku vyplněno Jiříkem Stošem z Albrechtic a dalšími bojovnými šlechtici z opavského knížectví.⁴⁶ Jiřík Stoš se také v barvách opavského knížete účastnil obsazení Hlucholaz, které si podržel ve svém vlastnictví a za navrácení do biskupských rukou požadoval značné výkupné ve výši 1500 uherských zlatých. Tato suma byla pravděpodobně mimo finanční možnosti

42 *Registrum*, f. 180v. Bolek odmítal vykoupení zástavy právě pomocí argumentů ohledně navýšení hodnoty zboží zapříčiněné přestavbou. Ke stavebnímu vývoji hradu srov. P. KOUŘIL – D. PRÍX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 71–86, případně Pavel KOUŘIL – Miroslav PLÁČEK, *Edelštejn a Leuchtenštejn – dva hrady u Zlatých Hor*, okres Bruntál, Časopis Slezského muzea, série B 37, 1988, č. 1, s. 29–35. Požár Edelštejnu potvrzuje také Bolkovu privilegium vystavené pro město Zlaté Hory z důvodu zničení původních listin v důsledku požáru hradu. Srov. Státní okresní archiv Opava, Archiv města Zlaté hory 1426–1945, inv. č. 1.

43 Srov. Jaromír NOVÁK, *Vývoj dolování na území jihovýchodního Opavska až do Bílé hory*, Časopis slezského muzea, série B 28, 1979, s. 173–180.

44 Ke vládě Jiřího z Poděbrad nově Václav FILIP – Karl BORCHARDT, *Schlesien, Georg von Podiebrad und die römische Kurie*, Würzburg 2005. Případně M. ČAPSKÝ – D. PRÍX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 388–392.

45 SRS XII, *Geschichtsschreiber Schlesiens des XV. Jahrhunderts*, ed. Franz WACHTER, Breslau 1883, s. 59. Podrobně Jakub MAMULA, *Jiřík Stoš z Albrechtic – opovědník nebo zemský škůdce?*, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 1, 2008, s. 76–77.

46 Zprávu o napadení Hlucholaz přináší opět Sigmund Rosicz, viz SRS XII, s. 58.

vratislavského biskupa, jemuž se zároveň nedostávalo žádných dalších prostředků, jak město získat zpět. Jiřík Stoš se v nastalé situaci obrátil na opolského knížete Bolka V., který mu již v dubnu následujícího roku vyplatil řečenou sumu.⁴⁷

Nebylo to poprvé, co se opolský zeměpán setkal s Jiříkem Stošem, který v té době byl již známou postavou moravsko-slezského pomezí, zejména díky bojovým akcím, jež se pohybovaly na hraně soudobého práva. K jejich prvnímu setkání, které jsme schopni postihnout v pramenech, došlo již v roce 1440, tedy v roce, kdy Bolek V. získal Edeštejn a Zlaté Hory. Je možné, že Jiřík Stoš se jako vazal opavského knížete účastnil setkání obou zeměpánů a při té příležitosti nadnesl opolskému knížeti záležitost svého sporu s představiteli těšínských Piastovců. V září téhož roku poté Bolek V. stvrdil dohodu mezi Václavem Těšínským, Alžbětou Těšínskou a Jiříkem.⁴⁸

Město Hluholazy vhodně doplňovalo doménu opolského zeměpána a z hlediska mocenského rozložení sil představovalo vítané oslabení vratislavského biskupa. Při bližším pohledu na celou událost se nabízí otázka, zda kroky, které Jiřík Stoš podnikl, nebyly koordinované s plány opolského zeměpána. Rychlost, s jakou mu nabídl odkup města, tomu nasvědčuje. Podobně příznačná je také požadovaná částka, která byla pravděpodobně úmyslně nastavena takto vysoko a kalkulovala se špatnou finanční situací vratislavského biskupství. Na druhou stranu pro Bolka V. nejspíše nebyl problém danou sumu zaplatit.⁴⁹ Jak již víme, otázka příjmů opolského knížete je zahalena mlčením pramenů, nicméně v tomto konkrétním případě je legitimní předpokládat, že peníze vynaložené na zisk Hluholaz alespoň částečně plynuly ze zajištění krakovských kupců, jimž opolský zeměpán zabavil veškeré zboží atakující dle Jana Długosze hodnotu dvě stě tisíc zlatých. Krakovský kronikář nejspíše přeháněl, je ale evidentní, že Bolek V. získal oloupením krakovských kupců značné finanční prostředky, z nichž minimálně část obratem použil na rozšíření vlastní domény.⁵⁰ Nastalou situaci byl přinucen akceptovat i vratislavský biskup. V červenci vydal děkan vratislavské katedrály Mikuláš Stock listinu, kterou Hluholazy oficiálně přešly do Bolkových rukou formou zástavy. Opolský kníže město držel až do roku 1450, kdy biskup Petr Novák shromáždil dostatečné prostředky na jeho zpětné vykoupění.⁵¹

Dosud jsme se v analýze mocenských strategií opolského knížete pohybovali hlavně v oblasti materiálních statků a rozšiřování domény vycházejících z úzkých kontaktů, které Bolek V. navazoval ve sféře slezských knížat. Mocenské vystupování Bolka V. bylo ale značně širší a zahrnovalo celou řadu promyšlených nástrojů, které upevňovaly jeho postavení a zvyšovaly jeho prestiž. Některé z nich již byly naznačeny výše. Problematika zisku Hluholaz ze strany Bolka V. naznačuje, jakými cestami se v následujících letech

47 Srovnej SRS XII, s. 59. Podrobně J. MAMULA, *Jiřík Stoš*, s. 77–78.

48 ApW, fond Dokumenty miasta Wrocławia nr 2527, č. Mik. T51159.

49 Podobnou interpretaci naznačil již Z. BERESZYNSKI, *Sprawcy i polityczne tło napadów*, s. 192.

50 Jan DLUGOSZ, *Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego ks. 12* (dále jen Roczniki XII), Warszawa 2009, s. 329–330. Troufalý čin opolského knížete byl reakcí na kroky Jana Szafrance, jež poplenil jeho území. Viz *Tamtéž*, s. 322. Napadení krakovských kupců také stojí v počátcích zapojení Bolka V. do dlouholetého konfliktu slezských knížat s polským královstvím označovaného v historiografii jako tzv. válka o Siewierz. Viz dále.

51 Zástavu vykoupil za 1400 zlatých. Viz *Wykaz regestów dokumentów Archiwum archidiecezjalnego we Wrocławiu*, ed. Wincenty URBAN, Warszawa 1970, č. 1013, s. 159. Zikmund Rosicz uvádí částku 1600 zlatých. Srov. SRS XII, s. 61.

ubíraly mocenské záměry opolského knížete. Podobně jako mnozí další soudobí aristokraté se i Bolek V. systematicky prezentoval jako rytíř a válečník.⁵² Jak dokládá případ Jiříka Stoše, takto pojatá sebereprezentace byla přitažlivá pro množství nižších šlechticů z hornoslezského prostoru, kteří v opolském knížeti viděli postavu schopnou jim zajistit tolik potřebnou kořist plynoucí z válečných akcí. Naopak Bolek V. potřeboval vzhledem k mocenské situaci čtyřicátých a padesátých let ve svých řadách zkušené válečníky. Okolí knížete se tak rekrutovalo nejenom z vlastních vazalů, pocházejících z opolského knížectví, ale nezřídka obsahovalo také jména šlechticů z opavského knížectví či obecně moravsko-slezského pomezí.

Napadením krakovských kupců se opolský zeměpán ocitl v široké koalici hornoslezských knížat, zapojivších se do války proti polskému království, ačkoliv vzhledem k situaci v království by bylo přesnější hovořit o válce proti krakovskému biskupovi Zbyhněvu Olešnickému, která v průběhu času přerostla do celokorunní záležitosti a zasáhla značnou část slezsko-malopolského pohraničí. Okolnosti a jednotlivé etapy bojů jsou v dějepisectví poměrně dobře zmapovány, omezím se proto pouze na základní události, nutné pro pochopení vystupování Bolka Opolského.⁵³ Jak poznamenal Andrzej Nowakowski, Zbyhněv Olešnický podobně jako celá řada dalších pozdně středověkých prelátů usiloval o vytvoření vlastní domény nezávislé na světské moci.⁵⁴ Za tímto účelem se pokusil získat majetky zadlužených těšínských Piastovců v oblasti Siewierze. Ti jeho nabídku vyhověli a na sklonku roku 1443 mu prodali řečené území za 6000 hřiven pražských grošů. Hned v lednu následujícího roku zaplatil krakovský biskup první splátku ve výši 2000 hřiven a chystal se k převzetí zakoupeného zboží. Zbývající hornoslezská knížata se proti biskupským plánům ohradila a pod vedením dávného vítěze nad husity z bitvy u Rybnika Mikuláše Ratibořského, přistoupila k vojenským akcím na malopolské hranici. Po přistoupení opolských knížat Bolka a Bernarda se složení bojujících knížat více méně překrývalo se členy hornoslezského knížecího spolku z roku 1440, můžeme proto opatrně předpokládat, že postup vůči Zbyhněvu Olešnickému byl průběžně koordinován na půdě sněmů a dalších setkání hornoslezských zeměpánů.⁵⁵

Hornoslezská knížata úmyslně využívala komplikované situace v polském království, kde po smrti Vladislava III. v bitvě u Varny došlo ke chvilkovému období bezvlády, než na trůn nastoupil princ Kazimír.⁵⁶ Hranice mezi polským královstvím a slezskými knížectvími se tak na několik následujících let stala dějištěm celé řady pustošivých nájezdů, podnikaných oběma stranami, které pokračovaly i po korunovaci Kazimíra

52 Problematikou rytířství se zabýval Wojciech IWANČZAK, *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*, Praha 2001.

53 Tzv. válka o Siewierz nově shrnul Jerzy SPERKA, *Kazimierz Jagiellończyk wobec ksiąztw i księstw górnośląskich. Zarys relacji politycznych*, in: *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewská w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, edd. Bożena Czwojdrak – Jerzy Sperka – Piotr Węcowski, Kraków 2016, s. 91–116.

54 Andrzej NOWAKOWSKI, *Dzieje ustroju i prawa księstwa siewierskiego*, Warszawa 1993, s. 22.

55 Počátky konfliktu důkladně popsal A. NOWAKOWSKI, *Dzieje ustroju i prawa*, s. 22–26. Srovnej také Zdzisław NOGA, *Zbigniew Oleśnicki a księstwo siewierskie*, in: *Zbigniew Oleśnicki. Książę Kosiola i maz. stanu: Materiały z konferencji*, edd. Feliks Kiryk – Zdzisław Noga, Kraków 2006, s. 103–107. Zakládající listina spolku viz ApW, AmW, č. mik. T52126. K vystupování spolku podrobně M. ČAPSKÝ, *Zrození země*, s. 128–129. Mikuláše Ratibořského do čela knížat umístil J. DLUGOSZ, *Roczniki XII*, s. 322–323.

56 Mládi a nástup Kazimíra Jagellonského na polský trůn přehledně nastínil Marian BISKUP – Karol GÓRSKI, *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku*, Warszawa 1987, s. 9–18.

Jagellonského.⁵⁷ Jak v nedávné době upozornil Zbigniew Bereszynski v pozadí těchto nájezdů můžeme vidět postavu Bolka V., který systematicky organizoval hornoslezskou šlechtu a jejím prostřednictvím škodil malopolskému pohraničí.⁵⁸ Není náhodou, že celou řadu těchto válečníků tvořili zástupci šlechty z opavského knížectví, jelikož tamní Přemyslovci se na rozdíl od ratibořské větve rodu do konfliktu nezapojili. Jejich vazalové, vedeni touhou po kořisti, jež z válečných operací vyplývala, se tak postupně přidávali pod korouhve opolského knížete, zakládajícího si v duchu rytířského étosu na svých válečnických dovednostech.

O blízkých kontaktech s Jiříkem Stošem byla již řeč a vzhledem k jeho minulosti není překvapením, že se také účastnil nájezdů na polské pohraničí. Nebylo to poprvé, již před vypuknutím konfliktu o Siewierz stál v čele loupeživých rytířů, kteří v polovině třicátých let napadli a vyplenili pohraniční městečko Klobuck.⁵⁹ Mezi dalšími válečníky, jež se v Bolkových službách účastnili bojů, byli pánové z Vladěnina, pocházející z vedlejší větve významného hornoslezského rodu Fulštejnů.⁶⁰ V pozdním středověku již byli pevně zakotveni v prostředí moravsko-slezského pomezí a běžně se s nimi setkáme na předních pozicích knížectví. Již zmiňovaný Zbigniew Bereszynski situuje počátky jejich styků s Bolkem V. nejspíše do období po smrti Václava Opavského, kdy se jeho dědicové snažili získat zpět zastavené majetky a Mikuláš starší z Vladěnina byl součástí výpravy, jež měla vyjednávat s opolským knížetem.⁶¹ Můžeme ale předpokládat, že jejich vzájemné kontakty byly staršího data a pravděpodobně příliš nepochybíme, když je dáme do souvislosti se sbližováním opolského knížete s představiteli opavských Přemyslovců na sklonku třicátých let. Pokud dopřejeme sluchu krakovskému kronikáři Janu Długoszovi, tak zjistíme, že považoval rodové sídlo pánů z Vladěnina za jedno z nejhorších center slezských raubitterů znepokojujících slezsko-malopolské pomezí. Długoszovy soudy byly nepochybně ovlivněny pustošivým nájezdem na pohraniční město Będzin, který uskutečnil Mikuláš starší společně se stejnojmenným synem v roce 1447. Długosz vysvětluje úspěch jejich nájezdů skutečností, že král opustil zemi a vydal se na Litvu, čímž zároveň upozorňuje na zákeřnost slezských rytířů, kteří útočili pouze, pokud bylo království oslabeno. V kontextu Długoszova díla se jedná o běžnou součást jeho argumentační výbavy, podobnými slovy popisoval také zmiňované přepadení krakovských kupců Bolkem V. Důležité je, že samotný krakovský kronikář uvádí, že pány z Vladěnina v tomto podporovala ostatní slezská knížata.⁶² Podrobným rozбором dochovaných pramenů prokázal Zbigniew Bereszynski, že oním knížetem v pozadí byl bez větších pochyb opolský kníže. Ačkoliv opolský zeměpán uzavřel společně se svým strýcem Bernardem počátkem roku 1447 příměří, nijak mu

57 Boje na slezsko-malopolské hranici přehledně zmapoval Jerzy RAJMAN, *Pogranicze śląsko-malopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 202–210.

58 Z. BERESZYNSKI, *Sprawy i polityczne tło napadów*, s. 186.

59 J. DLUGOSZ, *Roczniki XII*, s. 187. Podrobně J. RAJMAN, *Pogranicze śląsko-malopolskie*, s. 202. Srov. také J. MAMULA, *Jiřík Stoš*, s. 74–75.

60 K tomuto významnému rodu moravsko-slezského pomezí nejnověji Petr KOZÁK, *Jindřich Šup z Fulštejna († 1538): Muž na rozhraní epoch*, in: Kostel sv. Martina v Bohušově, Petr Kozák – Dalibor Prix – Michal Zezula a kol., Bohušov – Ostrava 2011, s. 335–364.

61 Z. BERESZYNSKI, *Sprawy i polityczne tło napadów*, s. 193. Mikuláš z Vladěnina a další účastníci následně potvrdili výsledky jednání samostatnou listinou. *Registrum*, f. 180v.

62 J. DLUGOSZ, *Roczniki XII*, s. 60.

nebránilo v tom, aby proti polskému pohraničí poštval loupeživé rytíře z řad slezské šlechty a trvale tak znepokojoval krakovské elity.⁶³

Zmínit můžeme také rod Běsů, další z významných hornoslezských rodů, jejichž majetky se rozprostíraly kromě opolského také v březském knížectví a v oblasti moravsko-slezského pomezí. Příslušníky rodiny Běsů bychom už od dvacátých let našli mezi členy Bolkova dvora, kde se často setkáváme například s Hynczem Běsem či Mikulášem. O významu tohoto rodu pro opolského knížete svědčí také skutečnost, že za svou druhou manželku pojal dceru Hyncze Běse Hedviku.⁶⁴ Vzhledem k faktu, že Bolek se předtím formálně nerozvedl se svou první ženou Alžbětou z polského rodu Granowských, vyvolala jeho druhá svatba rozsáhlou kritiku nejenom ze strany krakovského kronikáře Długosze.⁶⁵ Vzhledem k úzkým vazbám nepřekvapí, že Běsové se účastnili nájezdu na Będzin a pravděpodobně také celé řady dalších.⁶⁶

Jak Bolek V. nakládal s takto vytvářeným sociálním kapitálem? Pokud pomineme zřejmý vojenský aspekt, kdy bojovné rytířstvo z opavského knížectví válčilo ve prospěch opolského zeměpána, můžeme takto získaný sociální kapitál zasadit do širší koncepce mocenských strategií opolského Piastovce. Je evidentní, že Bolek V. již od počátku čtyřicátých let usiloval o co nejširší zisky na úkor opavských Přemyslovců, jejichž slabost vyhovovala jeho záměrům. Nejenom, že formou zástavy získal část území náležejícího do opavského knížectví, ale prostřednictvím postupně stupňovaných nároků získal také rodové klenoty, jak již bylo řečeno. Víme, že tyto klenoty Bolek V. pravidelně používal a dával je na odív. Minimálně v symbolické rovině se tak prezentoval jako pán opavského knížectví dávno předtím, než v padesátých letech získal zbylé části knížectví. Dobré vztahy, které jej pojily s místní šlechtou, umocňovaly jeho dominantní postavení, jemuž opavští Přemyslovci nedokázali odolávat, což se plně projevilo po smrti Václava Opavského (†1446).⁶⁷ Jeho syn Jan vystoupil s požadavky na navrácení Zlatých hor a Edelštejnu, které si nárokoval jako dědictví po svém otci. Bolek V. jeho požadavky odmítl s odkazem na navýšení zástavní sumy v důsledku rozsáhlé přestavby hradu. Ani jedna ze stran nebyla ochotna ustoupit či pokusit se o kompromisní ujednání. Bolek V. obratem sáhl po vojenském řešení a jako demonstraci své síly napadl statky opavského knížete v oblasti Hlubčic. Je signifikantní, že na těchto útocích se podíleli také páni z Vladěňína, vazalové opavských knížat, kteří se ale po výše popsáných událostech orientovali na opolského zeměpána a neváhali se pod jeho vlivem obrátit proti Janu Hlubčickému.⁶⁸

63 Z. Bereszynski navázal na starší úvahy Jerzy Rajmana, který tuto souvislost také naznačil. J. RAJMAN, *Pogranicze śląsko-malopolskie*, s. 205–206. Znění příměří přináší *Codex diplomaticus Poloniae IV.* (dále jen CDP IV.), ed. Michael Boniecki, Warszawa 1887, č. XXIV, s. 39–40.

64 Srovnej listinu Bolka V. udělující Hedvice věno na majetcích v opolském knížectví. Viz LBUS II, č. 38, s. 337.

65 Právní komplikace vypluly na povrch po smrti Bolka V, kdy jeho bratr Mikuláš odmítl uznat dědické nároky Hedviky. Srov. nejnověji Anna POBÓG-LENARTOWICZ, *Energiczne władce pobożne Księżniczek i księżnych opolskich portret (prawie) własny*, Opole 2016, s. 119. Stručný portrét Bolkovy první ženy nastínil již Colmar GRÜNHAGEN, *Elisabeth (von Pilcia), Herzogin von Oppeln*, *Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde*, 8, 1871, s. 125–128.

66 J. DLUGOSZ, *Roczniki XII*, s. 153. Jan Běs společně s Bolkem a Bernardem Opolskými se v roce 1452 zavázal dodržovat příměří uzavřené s králem Kazimírem. Viz CDP IV, č. XXXV, s. 64.

67 K jeho smrti podrobně D. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický*. Část II, s. 218, pozn. č. 322.

68 Svědectví o vyplnění Janových majetků v oblasti Hlubčic přináší výpověď Jiříka Stoše, který rovněž uvádí

Opavský kníže rychle pochopil, že se nemůže měřit s mocí opolského knížete a podle svědectví Jiříka Stoše se kajícíně vypravil do Horního Hlohova, kde bylo ujednáno příměří. Bohužel, o samotném konfliktu nemáme víc zpráv, ale lze předpokládat, že byl krátký a demonstrace síly opolského knížete měla očekávaný účinek.⁶⁹

Jan Hlubčický byl nepochybně zaražen prudkou reakcí Bolka V., který se v minulých letech systematicky prezentoval jako přítel a spojenec opavských Přemyslovců. Nicméně rozhodně se nehodlal vzdát vlivu a postavení, které si vybudoval v oblasti moravsko-slezského pomezí, naopak v tuto chvíli se dá konstatovat, že jeho záměrem bylo získat celé opavské knížectví a v následujících letech podnikl další kroky s tímto cílem. Rovněž rozsáhlá přestavba Edelštejnu a činnost v dané oblasti svědčí o tom, že si hodlal uvedené majetky udržet a pevně je začlenit do vlastní domény. Je otázkou, zda podobně jako v případě pozdějších držitelů knížectví Jiřího z Poděbrad či Matyáše Korvína pomýšlel opolský zeměpán na předání území svému synovi Václavovi. Minimálně do roku 1453 to můžeme opatrně předpokládat, nejpozději v řečeném roce ale jediný syn Bolka V. zahynul a hlavním dědicem se tak stal jeho bratr Mikuláš.⁷⁰ Nicméně smrt potomka nezabránila opolskému knížeti v dalších aktivitách v oblasti opavského knížectví, což by mohlo nasvědčovat tezi, že v jeho mocenských strategiích nehrálo vytváření domény, kterou by mohl předat svému synovi, hlavní úlohu. Bolek Opolský vždy důsledně vystupoval jako kníže opolského knížectví a je možné, že zisky na slezsko-moravské hranici chápal jako rozšíření samotného opolského knížectví. Toto tvrzení nelze vykládat jako rozbití opavského knížectví a jeho následné začlenění do struktur knížectví opolského, spíše šlo o propojení v osobě knížete, což ve slezském prostoru nebylo nikterak výjimečné. Obdobným způsobem rozšířili opolští zeměpáni pole své působnosti o dolnoslezské březšské knížectví, kde se po smrti Ludvíka II. Břežského ujal vlády Bolkův bratr Mikuláš.⁷¹ Mocenské strategie opolského knížete je proto nutno vnímat z hlediska mocenského vystupování všech představitelů řečeného knížectví.

Neúnosná finanční situace opavských Přemyslovců je v padesátých letech opět přinutila vyhledat pomoc u mocného souseda, jenž jejich prosbám ochotně vyhověl. Nedostatek hotovosti tentokrát sužoval kníže Arnošta, který nejprve prodal opolskému knížeti

---

pány z Vladěšina. Viz *Registrum*, f. 364.

69 Takto to alespoň uvádí Jiřík Stoš. Srov. *Registrum*, f. 364. Vztahy mezi Janem Hlubčickým a Bolkem by v následujících letech alespoň částečně narovnány a oba zeměpáni vystupovali společně spolu s dalšími hornoslezskými knížaty ve sporu s moravskými šlechtici. Srov. Moravský zemský archiv Brno, Stavovské listiny, inv. č. 360.

70 Smrt syna zmiňuje opolský kníže v listině, kterou předává jeho majetky Krziztkovi Gassowiczi. Srov. *Registrum*, f. 432. Neznáme přesné datum úmrtí Václava Opolského, ani datum narození nebo jakékoliv další podrobnosti. Badatelé obvykle soudili, že zemřel velmi mladý, snad již před dosažením dospělosti. Srov. *Piastowie*. edd. Stanisław SZCZUR – Krzysztof OŻÓG, Kraków 1999, s. 767. Katarzyna Niemczyk v nedávné době ale upozornila na skutečnost, že v roce 1450 se mladý kníže zřekl nároků na majetky své matky v polském království, což by mohlo svědčit o tom, že v dané době již byl plnoletý. Srov. Katarzyna NIEMCZYK, *Pileccy herbu Topór oraz Pileccy herbu Leliwa i ich związki ze Śląskiem w XIV–XV w*; in: Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia, edd. Wioletta Zawitkoska, Anna Pobóg-Lenartowicz, Rzeszów 2010, s. 140–151. Samotný pramen byl zpřístupněn edičně již v devatenáctém století. Viz *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczpospolitej Polskiej z archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*, č. 13, edd. Oktaw Pietruski – Xawery Liske – Antoni Prochaska, Lwów 1888, s. 314–315, č. 4276. Jedná se pravděpodobně o jedinou listinu Václava Opolského, která se dochovala do dnešních časů.

71 Mikuláš se oženil s dcerou Ludvíka II. Břežského, díky finanční slabosti tamních knížat získal celé knížectví později do zástavy. Srov. M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 405–406.

panství Bílovec. Stalo se tak pravděpodobně po smrti staršího z opavských Přemyslovců Viléma, který zemřel na sklonku roku 1452, a Arnošt převzal jeho část knížectví do správy. Autoři monografie Hradu českého Slezska odhadují, že k zástavě Bílovce mohlo dojít mezi léty 1455–57.⁷² Opolský kníže stojící v této době na vrcholu své moci vzápětí získal také zbylé Arnoštovy majetky v opavském knížectví, jež zahrnovaly dvě třetiny knížectví včetně příslušné části rezidenčního města Opavy.⁷³ Dle Z. Bereszynského se tak stal také lenním pánem panů z Vladěnína, se kterými jej pojily rozsáhlé vazby, jak bylo řečeno výše. Bohužel dané tvrzení lze jen obtížně ověřit, poněvadž nemáme podrobnější informace o složení Bolkovy části Opavska a podobně jako u opavských Přemyslovců i tady tápeme při pokusech určit, které části Opavy mu náležely.⁷⁴ Ze skromných zápisů v zemských deskách knížectví víme, že Bolek plnil svou zeměpanskou roli a nejspíše se také pravidelně účastnil zasedání zemského soudu. Součástí jeho dílu byl také opavský hrad vystavěný Přemkem Opavským jako reprezentativní vévodská rezidence a lze oprávněně předpokládat, že jej opolský kníže využíval při pobytech ve městě.⁷⁵

Ziskem Opavy se završily dlouhodobé mocenské strategie opolského knížete směřující k co největší dominanci v prostředí Horního Slezska. Bolek V. v danou chvíli představoval jednu z nejnápadnějších osobností na slezské mocenské mapě. Na moravsko-slezském pomezí vytvořil scelenou majetkovou enklávu, jež se nacházela v jeho držení a kromě majetků v opolském knížectví obsahovala město Zlaté Hory, hrad Edelštejn a velkou většinu opavského knížectví včetně stejnojmenného města.⁷⁶ Jeho pozice v samotném opolském knížectví byla podobně nezpochybnitelná, ačkoliv nikdy nevládl opolskému knížectví samostatně a po smrti otce vystupoval společně s mladším bratrem a strýcem Bernardem jako spoluvládcem knížectví. Jediným problémem, jenž mohl zatěžovat mysl Bolka V., byla otázka dědictví. Pracně utvořenou doménu nemohl odkázat svým potomkům, a proto ustanovil svým hlavním dědicem Mikuláše Opolského, který měl společně s Bolkovou druhou ženou Hedvikou získat jeho državy. Mikuláš musel poté, co jeho starší bratr v roce 1460 zemřel, čelit značnému tlaku českého krále Jiřího z Poděbrad, toužícího ovládnout dávnou přemyslovskou držbu a umocnit své postavení ve Slezsku. Jeho pozici komplikovala rovněž roztržka s Hedvikou, která se domáhala svých majetků. V situaci, kdy s dědickými nároky vystoupila také osvětimská knížata, musel Mikuláš reagovat velmi

72 P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 495. Pramen viz *Registrum*, f. 478. Zpráva o zástavě Bílovce je pozdní a váže se k situaci po smrti Bolka V, kdy Jiří z Poděbrad usiloval o zisk jeho dědictví. Z pramene bohužel nelze určit přesnou dataci, kdy opolský kníže získal Bílovec do zástavy. Martin Čapský se domníval, že zástava Bílovce byla součástí již transakce z roku 1440. Viz M. ČAPSKÝ – D. PRIX, *Slezsko v pozdním středověku*, s. 409. Vzhledem k diki výpovědi, která hovoří o zástavě Bílovce odděleně od zástavy Edelštejnu a Zlatých hor se domnívám, že jako vhodnější se jeví situovat ji po vzoru autorů monografie Hradu českého Slezska do padesátých let.

73 Kazimierz ORZECZOWSKI, *Terytorialne podziały na Śląsku*, *Kwartalnik Opolski* 17, 1971, č. 4, s. 100.

74 Problematikou se dosud nejdůkladněji zabýval G. BIERRMANN, *Geschichte*, s. 208–209. Nově P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 494–495.

75 K opavskému hradu podrobně P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 284–292. K tamnímu hradu byla také v nedávné době uspořádána výstava. Viz Hana MIKETOVÁ – Karel MÜLLER a kol., *Opavský zámek*, Opava 2012. K činnosti opolského knížete u zemského soudu srov. záznamy v zemských deskách. Viz *Knihy zemského práva opavského I*, ed. Jan Kapras, Praha 1906, s. 50, 61, 79, 111.

76 Na tomto místě je třeba upozornit, že opolský kníže nerozšiřoval své majetky pouze v oblasti opavského knížectví, ale také v samotném opolském knížectví, kde roku 1450 získal do vlastnictví majetky svého strýce Bernarda. Viz LBUS II, č. 37, s. 335. Listina je datována 6. května 1450 v Horním Hlohově.

rychle a byl přinucen uzavřít kompromis s českým králem. Vzdal se veškerých územních zisků Bolka V. mimo vlastní opolské knížectví a Jiří z Poděbrad mu na oplátku potvrdil držbu knížectví.⁷⁷ Je příznačné, že ani Poděbradův rod neudržel opavské knížectví trvale a Opavsko se v následujících desetiletích ocitlo v centru pozornosti dalšího z velmi dravých zeměpánů pozdního středověku Matyáše Korvína.⁷⁸

Závěr

Expanze opolských knížat směřovala od dvacátých let k rozšíření vlastní domény do prostoru moravsko-slezského pohraničí, které bylo ve sledované době destabilizováno nejprve událostmi souvisejícími s husitskými válkami a posléze postupným upadáním moci opavských Přemyslovců, kteří nedokázali navázat na kroky Přemka Opavského a postupně byli nuceni rozprodávat zeměpanské majetky opavského knížectví. První zisky opolských Piastovců pravděpodobně sloužily jako odměna Bolku IV. od Zikmunda Lucemburského za podporu královny politiky vůči polskému státu. Starší z opolských zeměpánů získal formou zástavní držby významný hrad Hukvaldy s příslušenstvím, městečkem Ostravou a snad oblastí Osoblažska, jež postoupil svému dědici Bolkovi V. Ten však většinu území ztratil během husitské ofenzivy na severu Moravy a ztrátu těchto statků nedokázal zvrátit ani jeho přestup na kališnickou stranu. Opolská knížata se následně vzdala zástavy výměnou za zrušení výroku Václava IV. vztahujícího se k jejich dlouholetému sporu s hlohovskými knížaty. Již na konci třicátých let se ale prostor moravsko-slezského pomezí ocitl znovu v centru pozornosti tentokrát již samostatně vládnoucího Bolka V., jehož zájem upoutalo oslabené opavské knížectví. Opolský kníže těžil ze slabosti tamních Přemyslovců a v průběhu následujících let rozšířil svou doménu o hrad Edelštejn, Zlaté Hory s přílehlými zlatonosnými doly, městečko Bílovec a konečně samotnou Opavu společně s příslušným dílem knížectví.

Mocenské vystupování opolského knížete a s tím související strategie, které uplatňoval ve slezském prostředí, se často pohybovaly na hraně soudobých představ o výkonu knížecí moci především ve vztahu k církvi, jak se zřetelně ukázalo v případě městečka Hlucholaz. Vůči opavským Přemyslovcům vystupoval zpočátku smířlivě a díky bohaté finanční hotovosti figuroval jako ochotný věřitel zadlužených synů Přemka Opavského. Míru jejich zadlužení dobře ilustruje skutečnost, že se neváhali vzdát rodinných klenotů a cenností, které opolskému knížeti sloužily v symbolické rovině k demonstrování nároků na opavské knížectví. Používáním těchto klenotů během oslav se Bolek V. systematicky prezentoval jako opavský kníže a zdá se, že tamní nobilita s tím byla srozuměna a čím dál častěji se proto setkáváme s opavskými šlechtici v okolí opolského knížete. Představitelé významných rodů Stošů, Běsů či pánů z Vladěšina nacházeli uplatnění v družině bojovného knížete, jehož zapojení do pohraničních válek s polským dvorem, jim nabízelo mnoho příležitostí k prokázání rytířských dovedností. Ozbrojené akce organizované Bolkem

77 K vytváření poděbradské domény ve Slezsku srov. Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA a kol. *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008, s. 67–72. Situaci Mikuláše Opolského podrobně zachytil J. HORWAT, *Księstwo Opolskie*, s. 234–235.

78 Postava Matyáše Korvína a jeho mocenského vystupování ve Slezsku se v nedávné době ocitla v pozornosti Antonína Kalouse. Srov. Antonín KALOUS, *Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král*, České Budějovice 2009, s. 187–193. Případně David RADEK, *Zeměpanské strategie Matyáše Korvína v prostředí slezských knížat*, Slezský sborník, 2015, č. 2, s. 207–229.

Opolským nabízely opavské šlechtě lepší možnost získat kořist a válečné zkušenosti, než jakou měli ve službách slábnoucí linie opavských Přemyslovců. Takto získaný sociální kapitál následně využíval opolský kníže k upevnění svého vlivu v opavském knížectví, jak je zřejmé z krátkých půtek s Janem Hlubčickým. Postupně tak na svou stranu získával představitele lokálních elit, což mu následně umožnilo bezproblémové převzetí správy knížectví, které navzdory snahám opavských Přemyslovců udržel až do své smrti.

The power strategy of Bolek V. of Opole on the Moravian – Silesian border

(Summary)

The objective of this study was to analyze the power behaviour of Bolek V of Opole towards the area of the Moravian-Silesian border. The Opole Piasts were interested in this area from the 1420s when they obtained a pledge of the Hukvaldy manor from Zikmund of Luxembourg, together with the town of Ostrava and the region of Osoblaha. The beneficiary of the pledge was Bolek IV of Opole who subsequently transferred the property acquired to his son and heir, Bolek V. He lost part of the property during the Hussite Wars in favour of Jan Tovačovský from Cimburk and, during the subsequent negotiations with Zikmund of Luxembourg, he lost the remaining estates. From the 1430s, Bolek V began to undertake intense activities in the area the Principality of Opava, which gradually led to the gain of most principalities at the expense of Opava Přemyslids. The Duke of Opole was systematically gaining the support of the local aristocracy, who were involved in the wars he led in the Silesian-Malopolska border region. He then used the “social capital” he had acquired to consolidate his position in the Principality of Opava, where he was gradually purchasing the vast estates from the sons of Přemek of Opava, which culminated in the purchase of a majority of the Principality, including the town of Opava, from Arnošt of Opava. Although the Opava Přemyslids attempted to buy the property back, the Duke of Opole, however, kept the territory acquired until his death. As his heir, he named the younger brother, Mikuláš, who was unable to defend his brother’s profits against the claims of George of Poděbrady who soon acquired the property of Bolek V in the Principality of Opava.

Etablování Církve československé v ostravské městské čtvrti Svinov v letech 1923–1934 v kontextu vývoje římskokatolické farnosti

Pavel Březinský

Pavel Březinský:

Establishment of the Czechoslovak Church in the Svinov district of Ostrava between 1923 and 1934 in the context of the development of the Roman Catholic parish. Changes taking place in the first quarter of the 20th century in the entire society, which culminated in the emergence of independent Czechoslovakia, brought several outcomes and novelties in the ecclesiastical area. It was, in addition to the departure from the Roman Catholic Church (Rome), the genesis of the new churches, established after the break-up of the Habsburg Empire. In addition to the Czechoslovak Evangelical Church (1918) and the Czech Orthodox Church (1918), or the Czech Orthodox Religious Community (1921), it was the Czechoslovak Church (1920) we focus on who followed the tradition of Hussitism and the Czech Reformation. The beginning of this proclaimed national church can be observed, apart from Prague, for example in the Ostrava region where, on January 15, 1920, one of the first religious communities in Czechoslovakia was founded in Radvanice (today part of the city of Ostrava). And besides that, Svinov, in which, as well as in the surrounding villages, open conflicts between the Roman Catholics and the members of the Czechoslovak Church took place, brings an interesting story of the way to founding a religious community. They ceased, to the satisfaction of both groups, after the church of Christ the King and John Huss Congregation had been built.

Key Words: Church, Czechoslovak Evangelical Church, Svinov

Rozpad habsburské monarchie a změna společenských poměrů po ustanovení Československa v říjnu 1918 si vynutily také úpravy náboženského života obyvatel nově vzniklého státu.¹ Pozvolný odklon Čechů, Moravanů a Slezanů od rakouským arcidědem protěžovaného katolicismu a silící požadavky po reformě náboženského života motivovaly v lednu 1920 reformní kněžstvo ke zřízení československé církve,² která společně s církví pravoslavnou, starokatolickou a českobratrskou evangelickou představovala v celorepublikovém měřítku alternativu k dosud dominující církvi římskokatolické.³

1 Předkládaná sonda se snaží nastínit základní dění náboženského života ve Svinově na přelomu 20. a 30. let 20. století na poli římskokatolické a československé církve. Nedotýká se tématu a problematiky protestantských denominací, dále řeckokatolické, starokatolické, pravoslavné církve, židovských náboženských obcí, Československé jednoty adventistů sedmého dne a jiných církví působících po roce 1918 v Československu. Srov. Pavel MAREK, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno 2005, s. 7–21.

2 Dle sčítání lidu z roku 1921 se k římskokatolické církvi přihlásilo v Čechách 78, 2 % a na Moravě 90, 9 % obyvatel, k Církvi československé to bylo 6, 6 v Čechách a na Moravě 2, 3. Sčítání z roku 1930 přineslo tyto výsledky – k římskokatolické církvi se přihlásilo v Čechách 74, 8 % a na Moravě 85, 7 % obyvatel, k Církvi československé 8, 7 v Čechách a na Moravě 4, 5. David VÁCLAVÍK, *Náboženství a moderní česká společnost*, Praha 2010, s. 82, 89; Církev československá byla oficiálně schválena ministerstvem školství 15. 9. 1920. Její název byl později v roce 1971 doplněn o přívlastek husitská, což vyjadřovalo, že tato církev navazuje na husitskou tradici; Srov. Jitka BALATKOVÁ, *Organizační vývoj československé církve (husitské) na Moravě a ve Slezsku*, in: XXVII Mikulovské sympozium 2002, Brno 2003, s. 227.

3 Pro nahlédnutí na podrobnější genezi Církve československé (husitské), kořeny a předpoklady pro její vznik odkazují na příslušnou literaturu, srov. např. P. MAREK, *České schizma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva*, Rosice u Brna 2000; P. MAREK, *Církevní krize*; František Xaver HALAS, *Sekularizace v Evropě a vztah mezi náboženstvím a společností v první československé republice*, in: *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000*, Praha 2000, s. 117–135; Tomáš BUTTA a kol., *90 let Církve československé husitské*, Praha 2010; David TONZAR, *Vznik a vývoj novodobé hu-*

Silně industrializovaný prostor Ostravska⁴ s neustále se zvyšujícím podílem průmyslového obyvatelstva vytvářel v první polovině 20. století v souvislosti s politickými a sociálními změnami soudobého Československa vhodné podmínky pro rozšiřování stávajících církevních sborů a vytváření nových farností.⁵ Vzrůstající potřeba duchovní péče ze strany místních kněží se projevila také ve slezském Svinově.⁶

Obec Svinov ležící na samé hranici průmyslového Ostravska byla na počátku 20. let 20. století vedle již etablované římskokatolické komunity úzce spjata také s nově vznikající československou církví.⁷ V počátcích života ostravské (slezské) diecéze Církve československé museli její církevní představitelé a místní obyvatelé řešit zápsy o užívání chrámů s římskokatolickou církví. Církve československá se totiž považovala za pokračovatelku římskokatolické církve a plynul tak pro ni z tohoto faktu nárok na správu církevního majetku. Totéž požadovala například Českobratrská církev evangelická.

Větší konflikty mezi římskými katolíky a členy Církve československé se odehrály například v Radvanicích, Michálkovicích a Rychvaldě.⁸ Nejlepším řešením byla rozhodnutí k přikročení výstavby vlastních sakrálních objektů. Jako první otevřel biskup Ferdinand Štíbor v roce 1924 chrámy (tzv. Husovy sbory) v obcích Vítkovice, Kunčičky,

---

sitské teologie a Církve československá husitská, Praha 2002; D. VÁCLAVÍK, *Náboženství a moderní česká společnost*, Praha 2010; Josef KUBALÍK, *České křesťanství. Církve Kristova a jiné náboženské společnosti v naší vlasti*, Praha 1947; August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, Praha 1995; Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin. Díl 2*, Praha 1991.

4 Viz Marcela GAVENDOVÁ, *Sakrální architektura Ostravy 1880–1914. Průmyslové obce a jejich chrámy*, in: Výroční zpráva. Památkový ústav v Ostravě 1999, Ostrava 2000, s. 46–56; Aleš ZÁŘICKÝ, *Rothschildové a ti druzí aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*, Ostrava 2005.

5 Viz J. KADLEC, *Přehled českých*, s. 205–220.

6 Alfréd LUBOJACKÝ, *Svinov. Z kroniky obce*, Ostrava 1965, s. 6.

7 Zrod této církve byl nerozlučně spjat se vznikem Československa a idejemi, které sebou nesl. V rámci celorepublikového významu hrálo pro tuto církev důležitou roli souběžně tvořící se město Ostrava. V obci Radvanice (dnes součást Ostravy) byla totiž založena dne 15. ledna 1920 jedna z prvních náboženských obcí československé církve v republice. K oficiálnímu schválení státem však došlo až 28. května 1923. Nová církev v nedávno vzniklém Československu byla založena dne 8. ledna 1920, a to na základě reformních požadavků o obnovu církve ve smyslu instituce. Hlavními nositeli těchto myšlenek byli členové Jednoty katolického duchovenstva, kteří požadovali kupříkladu sloužení liturgie v národním jazyce či úpravu pojetí celibátu. Církev závazně přijala v rámci svého křesťanského učení zásadu svobody svědomí a vedení volného náboženského vývoje. Obě zásady byly odklonem od křesťanství, a byť jim každý dával svůj výklad, neměla je žádná křesťanská církev na světě. Chtěla se tak zařadit k nedogmatickým církvím. Antonín BARCUC, *Počátky církve československé (husitské) v Radvanicích*, Těšínsko 48, 2005, č. 3, s. 20–23.

8 Počáteční konflikty mezi těmito dvěma církvemi dosvědčuje například článek v periodiku Církve československé Palcát ze dne 16. listopadu 1923: „*Dosud parlamentem projednáváno nebylo a kdo ví, bude-li v tomto zasedání vůbec projednáváno a již nahání strachu velebníčkům římským, protože dobře vědí, že jakmile tento spravedlivý a rozumný požadavek bude uskutečněn, přestane jejich „království na tomto světě“.* Před krátkou dobou podali čs. socialisté znova návrh na spoluzžívání kostelů a hřbitovů. „*Lidové listy*“ považují návrh tento za revoltu proti koalici a československé socialisty za nejméně spolehlivou část všenárodní koalice a zdůrazňují, že návrh způsobí v koalickém táboře živelný odpor. *To je ta římská snášenlivost, křesťanská láska k bližnímu, tak plní Kristův příkaz: „Milujte i své nepřátele!“* Co je to divokých bojů, když má katolický kněz pochovati na hřbitově jinověrce, třeba i křesťana! *Nebo chtějí-li se Čechoslováci pomodlit nebo svou bohoslužbu vykovat v chrámě římském! Kdo vyvolává ty zápsy? Lid? Ne – ten se velmi dobře snese. I toho je spousta dokladů. Čtenáři, zamysli se! Kdo zbudoval tento chrám? Kdo hřbitov? Kdo zakoupil zvony? Fara? Biskup? Papež? Ne, ne! Lid, obec, město!*“ Jak bylo výše uvedeno, jedná se o článek a názor autora – příznivce československé církve. Z toho důvodu musíme vzít na vědomí jeho zápal pro danou věc a především nekompromisní jednostranné smýšlení proti římskokatolické církvi, které vytýká právě nadřazené chování vůči nově ustanovené církvi. Palcát, č. 46, 16. 11. 1923.

Stará Bělá a Vratimov.⁹ Obě církve musely v prvních letech společného soužití nalézat (nejen na území Svinova) formu vzájemného soužití, která zejména době v konstituování konkurenční československé církve nebyla, jak ukážeme dále na konkrétních případech, pro římskokatolické kněží a věřící právě jednoduchá. Společným zájmem představených obou církevních organizací však byli především věřící a uspokojení jejich duchovních potřeb. Problematickou se stala například již na počátku utváření vzájemných vztahů dohoda o vymezení církevního prostoru a hledání vhodného místa pro konání církevních obřadů nově se formující československé církve.¹⁰

Jednu z méně vhodných variant představoval pro věřící československé církve sakrální objekt svinovské kaple sv. Jana a Pavla z roku 1811, stojící ve středu obce v místech dnešní křižovatky ulic Bílovecká, Nad Porubkou a Polanecká. Zde se v letních obdobích 1923–1925 konaly římskokatolické bohoslužby, v roce 1925 však byly zakázány obecním zastupitelstvem z důvodu rušení provozu na silnici.¹¹ Církev československá v podstatě příležitost pro sloužení bohoslužby či jiného obřadu v kapli nedostala (mohli kapli užívat jen pro vyzvánění při úmrtí členů československé církve), a to zvláště pod nátlakem místní lidové strany, která si nepřála, aby tato církev konala v interiéru kaple své obřady.¹² Pouze v roce 1921 se před objektem kaple odehrál sňatek dvou československých věřících.

Po zákazu sloužení římskokatolických mší v kapli sv. Jana a Pavla docházeli věřící navštěvující tento ritus do farního kostela sv. Mikuláše v sousední Porubě. Členové československé církve, jejichž náboženská obec byla ve Svinově ustanovena dne 18. dubna 1923, používali ke svým bohoslužbám prostory kreslírny či tělocvičny místní měšťanské školy.¹³ Tento stav se nezamlouval věřícím římskokatolické církve, kteří předložili stížnost

9 Ferdinand Stibor (1869–1956) byl teologem a biskupem Církve československé. Vystudoval gymnázium v Českém Těšíně a teologická studia započal v Olomouci. Studium bohosloví dokončil ve Vídni a následně byl v roce 1894 v Olomouci vysvěcen na kněze. Jako duchovní působil v Dolní Lipové, ve Skalici u Frýdku a v Dobré. Dále působil v Istebné u Těšína, Bílsku, Slezské Ostravě a v Radvanicích. Se situací v římskokatolické církvi nebyl spokojen, a tak se po první světové válce přihlásil k církevní reformnímu hnutí a ustavil s dalšími kněžími zemskou odbočku Jednoty katolického duchovenstva. Po uzavření sňatku s Žofíí Foldynovou v roce 1919 byl vyloučen z církve. Po založení nové Církve československé se stal nejprve Stibor roku 1922 správcem diecéze pro Slezsko a následně v roce 1923 jejím biskupem. Během druhé světové války byla znemožněna volba nového patriarchy, a z toho důvodu se stal Stibor v letech 1942–1945 správcem celé církve. Od roku 1951 byl na vlastní žádost penzionován. *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, sešit 9, Ostrava 1997, s. 100.

10 Viz P. MAREK, *Církevní krize*, s. 258–260.

11 Bohumír ŠVEJDA, *Svinov ve znamení kříže*, Ostrava 1996, s. 11.

12 B. ŠVEJDA – Vlastimil VRBKA, *Z minulosti Svinova*, Svinov 1996, s. 20.

13 Náboženská obec Církve československé husitské v Ostravě-Svinově, Pamětní kniha náboženské obce Církve československé ve Svinově 1921–1947, s. 29, rkp; Viz „*Svinov, předměstí Ostravy, dělnická bašta se čtyřmi tisíci obyvateli patřil vždy v posledních třiceti letech k obcím pokrokovým. Na poli kulturním snažil se vždy státí v popředí obcí okresu bíloveckého. I na poli náboženském osvobozuje se od vlády Říma, odkvěkého to nepřítel národa českého. Již v roce 1921 vystoupilo asi pět set obyvatel, z nichž sto padesát vstoupilo do Církve československé, ostatní zůstali bez vyznání. Církev československá ustavila se teprve v dubnu 1923, tím že zvolena rada starších. Bohoslužby konají se nyní pravidelně každých čtrnáct dnů v kreslírně měšťanské školy. Účast bývá vždy velmi pěkná. Příslušníci denně přibývá a Svinov stane se asi brzy střediskem Církve československé v okresu klimkovském. Jako středisko u dráhy jest nejvhodnějším místem ku zřízení duchovní správy. Jest zde však ještě mnoho těch, kteří si říkají pokrokoví, kteří ví, co to znamená osamostatnění národ v ohledu církevním od cizího vlivu, vlivu nepřátelského, a přes to zůstávají tam, kde není pro ně místa. Nechtějí si uvědomiti, že jednání jejich není správným, že zahanbení jsou prostým dělníkem, neznajícím historie, který se osvobodil, který poznal, že má-li se národ vyvíjeti, má-li býti srdcem Evropy, nesmí býti ve svém snažení brzděn nepřáteli pokroku a vědy. Doufáme však, že i oni seznají brzy, kdež jest jejich místo.*“ Palcát, č. 27, 6. 7. 1923.

okresnímu školnímu výboru. Ta byla zamítnuta, ale zemská školní rada bohoslužby ve škole přesto zakázala. Jako důvod rada uvedla, že by školní budova měla v první řadě sloužit ke svému hlavnímu účelu a poslání, tedy k vyučování a dalším se školou spojeným činnostem. Na základě vzniklého náboženského konfliktu však byly nakonec československým věřícím bohoslužby v prostorách školy zásahem pražského vedení opět povoleny. Církev československá tak mohla objekt školy používat pro sloužení bohoslužeb, shromažďování svých členů a správu účetní a matriční.¹⁴

Konsolidaci československé církve dokazuje na relativně malém prostoru Svinova postupný nárůst příznivců teprve nedávno ustavené „národní“ církve. Oproti majoritní římskokatolické církvi, k jejímž příznivcům se při sčítání obyvatel v roce 1921 přihlásilo ve Svinově 3 207 místních, tvořilo základ československých věřících 118 členů, jejichž počet se při dalším československém sčítání o devět let později (1930) vyšplhal na rovných 972.¹⁵

Bohoslužby československé církve se ve Svinově sloužily, jak dokazuje např. zachovaný harmonogram z roku 1923, ve dnech 18. března, 8. a 29. dubna (František Bláha), 21. května, 3. a 17. června, 1., 15. a 29. července, 12. srpna (František Hrazdil), 2., 16. a 30. září (Ignác Olšanský), 7. října, 4., 18. a 25. listopadu a 2., 16., a 25. prosince (František Hrazdil). Do příchodu duchovního správce Rudolfa Pařika v roce 1924 se sloužila cyrilometodějská bohoslužba ve staroslověnském jazyce. Ta byla s příchodem nového duchovního pastýře nahrazena liturgií ThDr. Karla Farského v jazyce českém.

Absence trvalého duchovního správce ve svinovské náboženské obci donutila místní členstvo k uspořádání dvou schůzí konaných na konci července a v srpnu roku 1923. Společným úkolem obou shromáždění bylo vyřešit aktuální stav a nevyhovující situaci československé farnosti. Přáním věřících bylo ustanovení společného duchovního pro obec Svinov, Polanku a Studénku, jelikož se počítalo s vytvořením náboženské obce zahrnující tyto okolní územní samosprávné celky. S ohledem na fakt, že by zřízení nového systematizovaného místa faráře bylo pro církev i věřící příliš nákladné, usneslo se členstvo prozatím požádat pouze o zřízení místa katechety při místní občanské škole.

Na další srpnové schůzi byl zvolen za duchovního správce Igor Olšanský, zároveň byl vytvořen přípravný výbor pro zřízení náboženské obce zahrnující Svinov, Polanku a Studénku.¹⁶ Nedávno ustanovený duchovní správce Igor Olšanský však již k 1. říjnu 1923 odešel do Doubravy, se svinovskými bohoslužbami proto začal vypomáhat František Bláha z nedalekého Zábřehu.¹⁷

Zlepšení finančních podmínek a celkové situace dovolily k 1. říjnu 1924 ustanovit ve Svinově prvního faráře Církve československé Rudolfa Pařika.¹⁸ Dne 15. listopadu téhož

14 Archiv města Ostravy (dále jen AMO), Archiv města Svinov, Obecní kronika 1918–1937, s. 172, inv. č. 2; Rudolf PAŘÍK a kol., *Památník sboru mistra Jana Husa církve československé ve Svinově. Vydáný k slavnosti otevření sboru dne 8. července 1934*, Svinov 1934, s. 12–13; AMO, Farní úřad Poruba, Pamětní kniha, sestavená podle pořadí duchovních správců od r. 1614 (sepsal Al. Gec v l. 1941–1958), s. 110, inv. č. 2.

15 Viz Jan KUDELA, *Svinov. Paměti starobylé slezské obce*, Opava 1926, s. 51; R. PAŘÍK a kol., *Památník sboru*, s. 18.

16 *Náboženská obec Církve československé husitské v Ostravě-Svinově*, Pamětní kniha náboženské obce Církve československé ve Svinově 1921–1947, s. 33–34, rkp.

17 Předsedou farní rady se stal Josef Hurník z Polanky, jednatelem a delegátem do diecézní rady Jan Jandásek a pokladníkem Jan Dobeš. Tamtéž, s. 35.

18 „Schůze farní rady konána 6. října 1924. Ve schůzi ustanoven duchovním správcem br. Rudolf Pařík, dosavadní duchovní správce v Kutné Hoře, který se dnem 1. října 1924 ujal svého místa. Tím nastává naší

roku byla ministerstvem školství a národní osvěty schválena československá náboženská obec svinovská¹⁹ zahrnující obce Svinov, Poruba, Třebovice, Polanka,²⁰ Klimkovice a Studénka. Ustavující schůze valné hromady čerstvě ustavené náboženské obce se konala dne 1. ledna 1925 za účasti 149 členů ve svinovském hotelu Šimek. Shromáždění věřících potvrdilo Rudolfa Paříka za duchovního správce. Potvrzený pastýř úřad přijal a slíbil řádné plnění povinností spojených s touto funkcí.²¹

Je nutno dodat, že československá církev na Ostravsku postrádala vůdčí osobnost, jež by podstatně napomáhala k výstavbám sakrálních objektů. U římskokatolické církve tomu bylo jinak. Významným podporovatelem budování místních kostelů a zřizování duchovních správ byl olomoucký arcibiskup ThDr. Antonín Cyril Stojan.²² Ve Svinově se Stojan zasloužil o úspěšný počátek projektu od jeho samotného vzniku, kdy byl předsedou Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla založené v roce 1911.²³ Kostelní jednotka měla v dalších letech za úkol získání finančních prostředků, vypracování architektonického plánu či podání žádosti o subvenci pro další kroky, přípravné práce a následnou výstavbu chrámu. Stavební odbor při místní radě Náboženské obce Církve československé ve Svinově vznikl až v roce 1932. Odbor měl de facto stejný úkol jako římskokatolická kostelní jednotka – ve Svinově měl v nejbližší době vyrůst chrám Církve československé. Členové tohoto odboru brali svou účast při tak důležitém poslání opravdu vážně a při samotných přípravách probíhaly konzultace s jinými náboženskými obcemi, které měly již postavené kostely.²⁴

Rivalita římskokatolické a československé církve na půdě Svinova nabírala s ubíhajícími léty na síle a gradovala při vlastním dokončení stavby římskokatolického kostela Krista Krále v roce 1929 a následněm povolení zřízení farního úřadu ministerstvem školství a národní osvěty. Prozatímní neexistence kostela československé církve a nemístné narážky ze strany římskokatolických věřících vedly členy československé církve k razantnímu kroku, jenž se projevil žádostí o zhotovení plánu chrámu. Jak římskokatolický, tak československý kostel měl mít odpovídající moderní formu, ale zároveň jejich soudobý charakter nesměl zastírat sakrální účel. To bylo v tehdejších ekonomických možnostech obou náboženských

---

farnosti nová doba, doba pravidelného a klidného rozvoje. Obsazení duchovní správy bude mítí zajisté vliv na vzrůst celé obce, neboť br. duchovní, který má dobré zkušenosti a jest dobrým pracovníkem, bude zajisté činnou jednotkou nejen v obci, ale i v diecesi. Jeho přivítání při bohoslužbách bylo upřímné, krátké a srdečné, ale všem bratřím a sestrám přítomným na dlouho utkví v paměti.“ Palcát, č. 42, 17. 10. 1924.

19 Právo vedení matrik bylo náboženské obci uděleno 16. března 1925. František POKORNÝ, *Schematismus Československé církve 1933*, s. 420.

20 Přifaření obce Polanka k náboženské obci Církve československé ve Svinově znamenalo pro náboženskou obec ve Staré Bělé změny ve věci hranic jejího obvodu. ZA Opava pobočka Olomouc, Diecézní rada Církve československé Ostrava, Náboženská obec Ostrava-Svinov 1924–1945, inv. č. 64, č. kart. 3.

21 Předsedou valné hromady byl zvolen Jan Jandásek, místopředsedou Jan Houček z Polanky, jednatelem Vincencie Součková-Míčková a pokladníkem Adolf Valder. *Náboženská obec*, s. 39, rkp.

22 Aleš FILIP, *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*, Brno 2004, s. 30; Srov. V rámci Ostravska se Stojan angažoval při stavbě kostela v Hrabůvce, kde se stal v roce 1908 předsedou kostelní jednoty růžencové Panny Marie, a též v Mariánských Horách, kde byl v letech 1905–1908 vybudován kostel Korunování Panny Marie (náměstí u kostela dodnes nese Stojanovo jméno). AMO, Farní úřad Hrabůvka, Spisy o zřízení samostatné duchovní správy v Hrabůvce, inv. č. 24, č. kart. I. A; Antonín BARCUC – Eva ROHLOVÁ, Místopis starých Mariánských Hor, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám současnosti Ostravy a Ostravska 22, Ostrava 2005, s. 168–169.

23 AMO, Farní úřad Svinov, Kniha protokolů Kostelní jednoty, protokol ze dne 23. 4. 1911, inv. č. 17.

24 Tomáš CHYTIL, *80 let Husova sboru v Ostravě-Svinově*. Ostrava 2014, s. 20.

obcí velice náročné, ale díky tvůrčím schopnostem obou architektů se tento základní požadavek naplnil. Obě stavby byly zasazeny do středu Svinova a dotvářejí jeho centrální část. Kostel Krista Krále byl vybudován opodál původní návsi na vznikajícím náměstí při ulici Bílovecké a Husův sbor získal své místo na návrší na současné ulici Stanislavského.

Po několikaletých peripetiích byly nakonec vybrány návrhy pro výstavbu kostela Církve československé, tzv. Husova sboru.²⁵ V bedlivě střežené architektonické soutěži se stal vítězem a tím i stavitelem Husova sboru Valentin Stojeba.

Budova Husova sboru, vysvěcená dne 8. července 1934, byla vystavěna v soudobém konstruktivním slohu, založeném na přímých čárách a hladkých plochách.²⁶ Ke sboru po obou stranách věže byly postaveny schody, na jejichž předních pilířích byly vsazeny pamětní kameny z hradů spojených s působením mistra Jana Husa. Nápis „Krkovec“ a „Kozí Hrádek“ měly svinovským věřícím připomínat navěky slavné momenty z českých husitských dějin. Čtyřhranná věž sboru je vysoká dvacet tři metrů, ukončena je husitským sluncem s paprsky a rudým kalichem uprostřed podle změněného vzoru Husova sboru v Kolíně nad Labem.

Interiér Husova sboru byl osvětlen stejnoměrným světlem, které procházelo zaskleným dvojramenným křížem ve stropu. Za oltářem bylo umístěno velké kruhové okno vysklené žlutým kalichem a od něho se rozbíhajícími modrými paprsky. Za chórem se po obou stranách věže nacházela dvě podlouhlá žlutě zasklená okna. V prostoru kněžiště byl umístěn dřevěný oltář vyrobený porubskou firmou Blažej a vedle něj se vstupovalo do sakristie. Firma Blažej vyrobila také 26 dřevěných lavic. Při stavbě objektu se využilo svahu a pod lodí vznikla sborovna pro konání členských schůzí, přednášek, biblických hodin apod. a dále menší místnost pro archiv a schůze rady starších.

Na výstavbě těchto uváděných chrámů měli kromě svinovských věřících největší zásluhu duchovní obou zmíněných církví.²⁷ Působení Rudolfa Paříka (1889–1961)

25 R. PAŘÍK a kol., *Památník sboru*, s. 18.

26 „Otevření nového krásného Husova sboru ve Svinově dne 8. července bylo velkolepou a nezapomenutelnou manifestací Čechoslováků slezské diecése. Pozornost všech našich příslušníků, přátel, ba i odpůrců byla v tento den obrácena ke Svinovu, kde vlivem oprávněných obav před silněním našeho hnutí došlo k určitému měření sil, při němž naši Čechoslováci nad domyšlivými odpůrci bezpečně a hladce zvítězili a dokázali, že Svinov nebude nikdy orelským rejdíštěm, nýbrž pokrokovou obcí uvědomělých lidí. Můžeme dnes s pýchou prohlásiti, že slavnost se po každé stránce vydařila nejen počtem účastníků, ale i celým svým průběhem. Krásný a radostný dojem z této diecéšní manifestace, jež naplnil srdce všech účastníků, obrážel se pak v průběhu celé slavnosti. Od časného rána pochodovaly početné proudy našich příslušníků směrem ke Svinovu, kde kolem deváté hodiny se slily v mohutný sedmitisícový průvod, který majestátně krácel sympatickou obcí“. *Palcát*, č. 29, 19. 7. 1934.

27 Činnost Ladislava Kubička (1899–1985) započala ve Svinově v roce 1922, kdy byl jako novokněz poslán právě do této slezské obce. Porubská farnost pojímala kromě samotné Poruby také Svinov a Vřesinu, což ztěžovalo práci při duchovenské službě. Z tohoto důvodu se teritorium Kubička zmenšilo na Svinov a jeho pastorační působení zde počalo jeho ustanovením na místo katechety a poté jeho aktivitou v rámci Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla, která vyústila ve splněný sen svinovských věřících. Kostel Krista Krále, vysvěcený v roce 1929, měl již své věřící a čekal na konečné ustanovení duchovního správce. Nejprve byl v prosinci roku 1931 Kubiček ustanoven provizorním správcem, roku 1932 slavnostně jmenován a instalován jako farář farnosti Svinov. Pro Kubička i místní věřící to byl velice zajímavý postup, od kaplana přes administrátora po faráře. Lid se mohl s knězem velmi dobře poznat a společně spolupracovat na dalším rozkvětu nově ustanovené farnosti. Dne 8. března 1936 se P. Kubiček stal děkanem bíloveckého děkanátu. Na doktora bohosloví byl promován dne 3. února 1938 a 1. ledna 1940 byl jmenován titulárním konstitučním radou. AMO, Farní úřad Poruba, Pamětní kniha, sestavená podle pořadí duchovních správců od r. 1614 (sepsal Al. Gec v l. 1941–1958), s. 122, inv. č. 2; Jan LARISCH, *ThDr. Ladislav Kubiček, prvofarář ve Svinově 1931–1945*, Ostrava 2009, s. 5–13. Dále byl Ladislav Kubiček jmenován proboštem v Dubu nad Moravou (od r. 1946), v roce 1949 byl jmenován kanovníkem metropolitní

ve Svinově začalo v již zmíněném roce 1924, kdy opustil správcovství východočeské diecéze. Tehdy nedošlo na jeho plánované svěcení biskupem pravoslavné církve. Během farářování ve Svinově vyučoval jako katecheta na české smíšené měšťanské škole. Za jeho zdejší duchovenské služby byl kromě Husova sboru ve Svinově postaven bohoslužebný objekt také ve vedlejší Polance nad Odrou. V letech 1935–1939 byl členem diecézní rady. Po okupaci v roce 1938 byl Svinov připojen k Německu a stal se součástí Sudetské župy. V následujících měsících byl Pařík zbaven místa katechety na školách a bylo mu vyhrožováno, že mu bude zakázáno vykonávání duchovenské činnosti. Za těchto okolností odešel dne 1. prosince 1939 do Říčan v pražské diecézi.²⁸

Je nesporné, že oba duchovní, Ladislav Kubíček a Rudolf Pařík, započali a dokázali v období 1. republiky zmiňovaná díla dovést ke zdárnému konci. Není řeč pouze o sakrálních objektech, ale o spolupodílení se na životě církve v rámci náboženské obce.

Na příkladu Svinova autor poukázal na jednu z mnohých genezí náboženské obce Církve československé v souvislosti s vývojem zdejší římskokatolické farnosti. Cílem autora nebylo obsáhnout téma celkově, ale pouze nabídnout náčrt dané problematiky. Poukázal na základní fakta a nesnáze spojené s etablováním nově vzniklé církve na území jedné z pozdějších ostravských čtvrtí.

Stěžejní úlohu zde hrál antagonismus mezi římskými katolíky a členy církve československé, pro které bylo prvním vítězstvím v roce 1923 povolení ke konání bohoslužeb v místní měšťanské škole. Další pozitivní výsledky v průběhu 20. a 30. let nenechaly na sebe dlouho čekat. Zařadit sem lze ustanovení samotné náboženské obce, obsazení místa duchovního a v neposlední řadě vybudování Husova sboru, jenž se stal hmotným výsledkem několikaletého snažení svinovských věřících. Kromě toho zde vzniklo společenství věřících, jehož kontinuita pokračuje dosud. Pro lepší pochopení dané situace byla zapotřebí komparace s římskokatolickou církví. Měli jsme možnost sledovat činnost Kostelní jednoty sv. Jana a Pavla, jejímž vyvrcholením se stalo postavení kostela zasvěcenému Kristu Králi. Je nesporné, že Církev československá sehrála ve Svinově v období první republiky nemalou roli jak ve sféře náboženské, tak například v oblasti sociální či kulturní.

Establishment of the Czechoslovak Church in the Svinov district of Ostrava between 1923 and 1934 in the context of the development of the Roman Catholic parish

(Summary)

The article is an outline of the genesis and early years of the existence of the Czechoslovak Church in the territory of today's city of Ostrava with a focus on the Svinov district. At this part of our observation and, at the same a time, at the religious community, we can address the global problems and the then issues that accompanied the ecclesiastical and social life of the 1920s and 1930s in Czechoslovakia. It was, above all, the emergence of a new church, founded by a group of reform-minded priests. In the first years after the establishment, church

---

kapituly v Olomouci, v letech 1950–1952 byl internován v internačním táboře v Želivu a od roku 1952 působil ve farnosti Neplachovice, poté v Ostravě-Hrabůvce a Olomouci-Chválkovicích.

28 ZA Opava, pobočka Olomouc, Diecézní rada Církve československé Ostrava 1921–1962, Osobní listina – Rudolf Pařík (1935), inv. č. 98, č. kart. 5; Srov. V období let 1941–1945 působil jako člen pražské diecézní rady. V následujících letech učil v letech 1941–1948 jako katecheta v Praze na Smíchově a zároveň zastával funkci inspektora náboženské výuky ČČS. V letech 1948–1951 učil na škole v Praze-Strašnicích a v roce 1952 odešel pro nemoc do důchodu; Srov. P. MAREK, – Volodymyr BUREHA, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1938. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, Brno 2008, s. 65; T. CHYTIL, *80 let Husova sboru*, s. 26–28.

administration was gradually formed, which was one of the central pillars of its being. Religious people from North Moravia and Silesia set up the first independent diocesan council in 1922, and, in the following year, Ferdinand Stibor, a former Roman Catholic priest (who worked in Radvanice), became the bishop of the new Silesian (Ostrava) diocese. But everything did not work as smoothly as it might seem. This situation was accompanied by conflicts, so-called fights for churches between the Roman Catholics and the members of the Czechoslovak Church. They were eased by a crucial decision made by many religious communities to build their own churches, of so-called John Hus Congregation, and, therefore, not to conduct the religious ceremonies in Roman Catholic churches and chapels or in school buildings, gymnasiums, etc. The current network of Ostrava John Huss Congregation is also formed by the Svinov one, which was inaugurated in 1934. This event was allowed to happen after the great efforts of the local religious people and the personality of the first spiritual administrator, Rudolf Pařík, who, at the beginning of the German occupation in 1939, went to work in Bohemia. This brought to an end the first era of life of not only the Svinov religious people of the aforementioned Church, which entered into the history of the Czech lands as “conquering a territory” in the ecclesiastical area.

Bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku očima pořádkového aparátu v první polovině 30. let 20. století¹

Ivana Kolářová

Ivana Kolářová: The security-political situation in the Hlučín region as seen by the security apparatus in the first half of the 1930s

The study documents and analyzes the structure and operation of the state police and gendarmerie in the Hlučín region at the time of the territorial reform of the Hlučín district in 1929 after the parliamentary elections in May 1935. Attention focuses on the state-security agenda of the security apparatus, taking into account the important social milestones of the given period. The text further describes various forms of pro-German agitation and the main features of the security-political situation in the region, with the aim of capturing the specifics and differences of the development in the Hlučín region compared to other border regions.

Key Words: Hlučín region, Silesia, police, gendarmerie, nazism, security

Specifický územně-správní, politický i společenský vývoj na Hlučínsku v první polovině 20. století dlouhodobě budí pozornost jak badatelů, tak publicistů. Škála odborné literatury věnované danému tématu je dnes již poměrně široká. K dosud podrobněji nezmapovaným otázkám patří činnost československého bezpečnostního aparátu v tomto exponovaném regionu.

Předkládaná studie, navazující na obdobně zaměřený výzkum pro léta 1920–1929,² si klade za cíl zdokumentovat a analyzovat působení státní policie a četnictva v oblasti Hlučínska v době od územní reformy hlučínského okresu roku 1929 po květnové parlamentní volby roku 1935. Pozornost se zaměřuje na státně-bezpečnostní agendu pořádkového aparátu a na hlavní aspekty každodenní koexistence četníků a policistů s místním obyvatelstvem. Reflektován je vliv nejdůležitějších společenských mezníků daného období (sčítání lidu 1930, nástup nacismu v Německu 1933, parlamentní volby 1935) na bezpečnostně-politickou situaci v regionu.³

Pramenná základna se opírá zejména o dokumenty z provenience bezpečnostního aparátu, přičemž konkrétně se jedná o fondy *Ministerstvo vnitra – stará registratura* a *Generální velitel četnictva* uložené v Národním archivu v Praze, o fond *Zemské četnické velitelství Brno* v Moravském zemském archivu v Brně a o fond *Policejní ředitelství Moravská Ostrava* v Zemském archivu v Opavě. Doplňkově využíváme agendu správních a justičních orgánů.

Předmětem zájmu tedy je území Hlučínska v původních hranicích z let 1920, resp. 1923.⁴ Co se týče správního uspořádání, daný celek byl v roce 1929 rozdělen připojením

1 Studie vznikla na základě finanční podpory Slezské univerzity v Opavě v rámci projektu Studentské grantové soutěže č. SGS/10/2015 s názvem *Společenské a bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku ve 30. letech 20. století optikou pořádkového aparátu*.

2 Ivana KOLÁŘOVÁ, *Bezpečnostně-politické poměry a působení pořádkových složek na Hlučínsku ve 20. letech 20. století*, Slezský sborník 113, 2015, s. 89–102.

3 Srov. Ondřej KOLÁŘ, *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*, Praha 2016; Kateřina MAŠTALÍŘOVÁ, *Četnické stanice na Teplicku v období první republiky* (bakalářská práce), Ústí nad Labem 2009; Pavel ZÁLEŠÁK, *Četnictvo v okrese Hodonín 1918–1939* (bakalářská práce), Brno 2013.

4 V únoru 1920 byla k ČSR připojena jižní část historického Ratibořska, dnes označovaná jako Hlučínsko.

dvanácti obcí Hlučínska k opavskému okresu,⁵ přičemž okres Hlučín naopak získal pět obcí z politického okresu Bílovec⁶ (přesněji ze soudního okresu Klimkovice).⁷ Provedená správní reforma a vznik země Moravkoslezské měly za cíl omezit politický vliv Němců a těšínských Poláků.⁸ Nesmíme ovšem opomenout, že takovéto nové uspořádání výrazně ovlivnilo rovněž strukturu bezpečnostního aparátu v regionu, jak si ostatně vzápětí ukážeme.

Obvody četnických stanic Velké Hoštice, Koberice, Oldřišov a Sudice byly totiž k 1. prosinci 1928 vyňaty z politického okresu Hlučín a připojeny k politickému okresu Opava, čímž se jmenované celky podřídily Okresnímu četnickému velitelství v Opavě. Současně pak byly z politického okresu Bílovec vyňaty četnické stanice Děhylov a Třebovice, které se přičlenily k politickému okresu Hlučín a tím se podřídily Okresnímu četnickému velitelství v Hlučíně. Brzy nato došlo také k reorganizaci zdejších četnických oddělení, přičemž doposud fungující oddělení II. Opava bylo dne 31. srpna 1930 zrušeno a jeho dosavadní obvod se rozdělil tak, že politický okres Hlučín připadl k oddělení I. Opava.⁹

Důležitým mezníkem z hlediska vývoje bezpečnostního aparátu se stalo založení četnického pohotovostního oddílu v Hlučíně dne 1. září 1933.¹⁰ Díky služebnímu autokaru šlo o velmi pohyblivý útvar, což pozitivně ovlivnilo výkon bezpečnostní služby a střežení státních hranic.

Další změny se udály v souvislosti s rozmachem motorismu, jelikož zvýšený ruch na veřejných cestách si vyžádal větší pozornost pořádkových orgánů z hlediska bezpečnosti a klidu na silnicích. Proto byla dle výnosu Ministerstva vnitra ze dne 27. dubna 1935 mj. zřízena silniční kontrolní stanice se sídlem v Moravské Ostravě, která zahájila svou činnost 1. května. Její obvod tvořilo 15 politických okresů včetně Hlučina a Opavy.¹¹

Podíváme-li se nyní konkrétně na společenské a bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku od počátku 30. let, poznáme, že první význačnou událostí zasluhující naši pozornost bylo sčítání lidu prováděné roku 1930.¹² Z hlediska pořádkových sil byla problémem zejména

V březnu 1923 následovalo dodatečné přičlenění obcí Hař a Pišť.

5 Byly to obce Hněvošice, Velké a Malé Hoštice, Chlebičov, Chuchelná, Rohov, Koberice, Strahovice, Třebom, Sudice, Služovice a Vrbka.

6 Jmenovitě se jednalo o obce Děhylov, Dobroslavice, Martinov, Plesná a Třebovice.

7 Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000 I*, Opava 2003, s. 307.

8 Marie GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku*, Opava 2002, s. 126–134.

9 Od počátku roku 1921 existovala dvě četnická oddělení podílející se na správě Hlučínska. Obě byla shodně pojmenována jako opavská, proto se v úřední agendě odlišovala římským číslováním. Četnické oddělení I. Opava zahrnovalo politický okres Opava, četnické oddělení II. Opava zase politické okresy Bílovec a Hlučín. Zemský archiv Opava, *Zemská vláda slezská v Opavě*, inv. č. 2421, č. kart. 5194, sign. XIII/124.

10 Četnické pohotovostní oddíly vznikaly v pohraničí jako mobilní útvary pro rychlé zákroky při sociálních a jiných nepokojích. Zároveň plnily výcvikovou roli, jelikož k nim byli zařazováni zejména četníci nováčci, tzv. četníci na zkoušku. Činnost hlučínského pohotovostního oddílu je bohatě fotograficky dokumentována. Státní okresní archiv Opava, Sbirka dokumentačního materiálu, album Metoděje Rouska.

11 Moravský zemský archiv Brno, Zemské četnické velitelství Brno (dále jen ZČV Brno), č. kart. 459, sign. 409/38, f. 113.

12 K problematice sčítání lidu srov. Pavel KLADIWA, *Národnostní politika na meziválečném Hlučínsku (s důrazem na základní školství)*, Slezský sborník 113, 2015, s. 106–108; P. KLADIWA, *Smýšlením Němci, statisticky Češi. Národnostní klasifikace na meziválečném Hlučínsku*, Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické 64, 2015, s. 21–34; Andrea POKLUDOVÁ, „Obranné“ spolky a další viditelní i nepozorovatelní aktéři při sčítání lidu 1890–1930, *Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 8, 2015, s. 129–162.

dodatečná úřední verifikace údajů uvedených ve sčítacích arších týkající se německé národnosti. Pokud zde panovalo podezření, že sčítaný se pod tlakem německé agitace nepřihlásil k české národnosti, bylo nutné věc přezkoušet. Daným úkolem bylo pověřeno četnictvo.¹³ Neudiví proto, že taková činnost četníků se stávala předmětem kritiky ze strany proněmecky orientovaných kruhů, jako tomu pro ilustraci bylo v případě listu *Volksprese*. Konkrétně můžeme zmínit tři noticky uvádějící na určitých případech, že četnictvo a politická správa v Hlučíně působila na osoby, které se při sčítání lidu přihlásily k německé národnosti, aby svou přihlášku odvolaly. Oprávněnost daného tvrzení byla detailně prošetřena okresním četnickým velitelem v Hlučíně majorem Čeněkem Skrbkem a nadporučíkem Emilem Vykydalem od Okresního četnického velitelství v Opavě.¹⁴

Závěry šetření byly souhrnně podány v relaci adresované Zemskému četnickému velitelství dne 20. dubna 1931. Ani v hlučínském, ani v opavském okrese nebyly dle zprávy zaznamenány stížnosti občanů na postup četnictva. Ve zmíněném dokumentu bylo dále poukázáno na to, že v mnoha případech došlo k uvedení „nesprávné“ národnosti ze strachu před pomstou německých agitátorů. Takto zmanipulovaní jedinci byli podle výpovědi ochotni změnit údaj o národnosti a prosili v daném případě četníky o zachování služebního tajemství.¹⁵

Rovněž okresní hejtman v Hlučíně ve své zprávě ze dne 16. května jednoznačně odmítal, že by bylo s vyslychanými hrubě zacházeno, jim vyhrožováno nebo byla snaha je zastrašit. Docházelo pouze k upozorňování na následky uvedení nesprávného údaje. Dále je negována informace o vyšetřování „dům od domu“ a zdůrazněna oprávněnost jednání v úředním jazyce, jelikož dle posledního sčítání neexistuje v okrese 20 % německá menšina. Články německých novin vinící četnictvo z nesprávného postupu při sčítání lidu, byly tedy posouzeny jako nepravdivé.¹⁶

Co se týče agitačních snah z německé strany, četnická stanice Ludgeřovice kupříkladu informovala nadřízená místa dne 28. listopadu roku 1930 o členské schůzi *Deutsche Nationalpartei* (DNP) konané ve dnech 25. až 27. listopadu. Na shromážděních referoval předseda místní organizace Josef Dworok¹⁷ ve smyslu apelace na zúčastněné stran chování při sčítání lidu. Žádal, aby se přítomní co nejvíce hlásili k německé národnosti kvůli zřízení veřejné německé školy a zavedení němčiny jako úředního jazyka.¹⁸

13 Hlučínsko bylo vládními orgány řazeno mezi regiony, kde vládne analfabetismus, takže sčítací archy musel vyplnit a podepsat sčítací komisař. Při určení národnosti se postupovalo dle tzv. objektivních znaků, tj. s prvořadým ohledem na mateřský jazyk. O správnosti uvedených údajů rozhodoval sčítací komisař. Úřady se striktně držely toho, aby osoby s moravským mateřským jazykem přiznávaly československou národnost, nikoliv německou. Pokud se přesto někomu povedlo udat německou národnost, vyhledali dotyčného počátkem února roku 1931 četníci, aby jej přiměli přihlásit se k československé národnosti. Jestliže ani tehdy nedošlo k žádané změně, musely se ony osoby dostavit k projednání na okresní úřad. Vilém PLÁČEK, *Prajzáci II. aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007, s. 165–166.

14 Národní archiv Praha, Ministerstvo vnitra–stará registratura (dále jen MV–SR), č. kart. 3947, sign. 13/93/1.

15 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 439, sign. dův 364/31, f. 1–7.

16 NA Praha, MV–SR, č. kart. 3947, sign. 13/93/1.

17 Dworok, příslušný do Petřkovic, byl dle hlášení bezpečnostních orgánů velmi politicky aktivní, neboť seděl v okresním zastupitelstvu a byl třetím kandidátem za DNSAP při posledních parlamentních volbách. Byl též okresní vedoucí Kulturverbandu a Turnvereinu. (V. PLÁČEK, *Prajzáci II*, s. 151.)

18 ZA Opava, Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále jen PŘMO), č. kart. 312, sign. 2488. Podle vládního nařízení bylo možné používat menšinový jazyk před soudem a úřady pouze v soudních okresech s nejméně 20% menšinou. Údaje získané ze sčítání byly směrodatné také z hlediska požadavků menšin ohledně vlastních škol či knihoven. (V. PLÁČEK, *Prajzáci II*, s. 166.)

Další hlášení četnické služebny v Ludgeřovicích z 5. prosince se opět týkalo činnosti Dworoka, který údajně zamýšlel podat stížnosti na sčítací komisaře, kteří jednají nekorektně a znemožňují „*vyplňovati rubriku žádané německé národnosti*“. Na schůzi DNP v Ludgeřovicích Dworok vyzýval přítomné, aby trvali na svém prvním udání národnosti a stěžovali si na komisaře, jinak nebude dosaženo žádoucího cíle. Dle zjištění místního četnictva však Dworok nebyl jedinou významnou osobou v Ludgeřovicích, která se podílela na agitačních akcích souvisejících se sčítáním lidu. Starosta obce Josef Kotzur vyslal před příchodem sčítacích komisařů čtyři členy obecního zastupitelstva, aby šli dům od domu a upozorňovali na chystaný příchod úředníků v konkrétní den.¹⁹

Vrchní strážmistr Wolf celkově k situaci v obci poznamenal, že místní lid „*je rozeštván tou měrou, tak že sčítací akce se zde brzdí*“ a bude probíhat ještě nejméně dva dny. Z hlediska činnosti sčítacích komisařů dle jeho hlášení nebyly zaznamenány žádné přehmaty. Naopak protizákonně vystoupili vůči zmíněným úředníkům dva občané. Horník Jan Kučera z Ludgeřovic prý natolik zanevřel na sčítacího komisaře učitele Vidličku, protože mu nechtěl zapsat německou národnost, že jmenovaného zamknul do kuchyně a nechtěl jej pustit, dokud jeho žádosti nevyhoví. Jakási Klímková pro změnu zase vynadala komisaři důlnímu Škutovi do „cikanů“. Na oba uvedené občany bylo proto podáno udání k soudu.²⁰

Předmětem nejen národnostních, ale i politických roztržek se stávaly také příležitosti spjaté s připomínáním první světové války, kterou zastánci a odpůrci československé státoprávní ideje interpretovali značně rozdílně. To se projevovalo především při odhalování pomníků válečných obětí. Ačkoliv tyto akty zpravidla zaštiťovaly oficiálně nepolitické spolky válečných vysloužilců, v praxi se jednalo o bytostně zpolitizované události, což patrně nejlépe dokládá případ z Ludgeřovic ze září 1932.

Slavnosti „*odhalení a svěcení pomníku padlým vojínům*“ organizovalo sdružení *Kamaraden Unterstützungsverein gedienter Soldaten*.²¹ Ostravské policejní ředitelství se obávalo zneužití akce k politické a národnostní agitaci, pročež přijalo přísná preventivní opatření. Rozhodnutím policejního ředitele dr. Emila Bači se měly účastnit toliko „*zdejší podpůrné spolky vysloužilých vojínů*“, účast zástupců zahraničních asociací byla vyloučena. Policie také zakázala „*písň politického a provokačního obsahu*“ a proslovy představitelů politických stran, „*ježto by tím spolek, dle stanov nepolitický, vybočil z mezí oprávnění stanovami vytčených*“. Uvedený argument byl spíše účelový, jelikož politické aktivity českých vysloužileckých, zejména legionářských, sdružení byly obvykle tolerovány.²² Na slavnosti se nesměly objevit prapory v německých a rakousko-uherských barvách ani stranické odznaky.

Na průběh akce vyjma osazenstva místní četnické stanice dohlížela také posila z Petřkovic a dr. Luzar z ostravského policejního ředitelství s agenty Eduardem Malošikem a Aloisem Vařejkou. Navzdory přijatým opatřením se shromáždění neobešlo bez incidentů, které se následně řešily až na parlamentní půdě. Na jednání rozpočtového výboru poslanecké sněmovny 17. ledna 1933 zazněla stížnost, že ludgeřovičtí četníci Josef Pařcha

19 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 312, sign. 2872.

20 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 312, sign. 2488/1.

21 Blíže k ludgeřovicckému pomníku viz Jaromír INDRA, *Pomník obětem 1. světové války v Ludgeřovicích*, Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 35, 2009, s. 24–26.

22 Jan MICHL, *Legionáři a Československo*, Praha 2009.

a Josef Veis bezdůvodně zabavili stranické odznaky členům *Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei*

(DNSAP) Alfonsu Böhmovi a Ludvíku Seidlovi, přičemž Seidl měl být slovně i fyzicky inzultován. Následné šetření velitele opavského četnického oddělení majora Zimy daná obvinění nepotvrdilo. Ačkoliv svědecké výpovědi se v řadě detailů rozcházel, Zima se logicky odvolával na nařízení policejního ředitelství ohledně zákazu odznaků. Insignie DNSAP prý četníci zmíněným mužům odebrali na výslovný rozkaz dr. Luzara, přičemž Seidl, již dříve trestaný za násilné chování, se snažil klást odpor. Böhme na sebe podle Zimy upoutal pozornost četníků již tím, že při hraní státní hymny nesmekl klobouk.

Šetření ovšem zkomplikoval přístup policejního ředitele Bači, který Zimovi neumožnil vyslechnout Luzara, Malošíka a Vařejku se sporným odůvodněním, že četnictvo nemá právo vyšetřovat incident, který se odehrál v policejním obvodu. Stanovisko policejního ředitelství následně koncem února 1933 urgoval také zemský četnický velitel v Brně generál Vladimír Putna. Dodatečně zasláné výpovědi zakročujících policistů v zásadě potvrdily Zimovy závěry. Inspektor Eduard Malošík se dokonce vyjádřil, že Seidlovi s Böhmem odňal odznaky on sám, nikoliv četníci. V tomto kontextu působí obvinění četníků z inzultace členů DNSAP jako poněkud zavádějící – místní četníci, kteří byli obyvatelstvu známi, se patrně snáze stávali předmětem jednak kolujících nařčení, jednak cíleně i neúmyslně zkreslovaných polopravd. Trochu překvapuje, že se německo-nacionální politické kruhy nepokusily případ využít k diskreditaci Malošíka, který již od poloviny 20. let představoval důležitou figuru československého bezpečnostního aparátu v jihovýchodní části Hlučínska přiléhající k Moravské Ostravě.²³

Jak vidno, zásahy bezpečnostních složek během slavnostních akcí, které pořádaly proněmecky orientované organizace, byly velmi citlivou záležitostí nezřídka diskutovanou též na půdě parlamentu nebo v místním německém tisku. Jakékoliv pochybení ze strany státního aparátu bylo proto vnímáno o to citlivěji a mohlo jen posílit protičeské tendence. Přitom se mnohdy nejednalo ze strany pořádkových sil ani o fyzické, ani o násilné zákroky. K rozpuštění akce stačily pouze formální nesrovnalosti, jak dokazuje například kauza ze Šilheřovic, kdy došlo k zákroku četnictva během oslav u příležitosti založení tamního křesťanského německého tělocvičného spolku dne 22. května 1932.

Místní četnická stanice podala o průběhu slavnosti zprávu okresnímu úřadu, přičemž udala konkrétní osoby, u nichž shledala závady, jako například pořadatele Karla Tomczika či hostinské Františka Gnilku a Lea Pacheho. Výsledkem zásahu četnické hlídky do průběhu akce však byla zároveň jak stížnost Františka Gnilky na postup vrchního strážmistra Aloise Holuši, tak dotaz poslanců Luschky, Kunze, Zajička a Fritschera na ministra vnitra ohledně četnického zákroku při slavnosti v Šilheřovicích.

Akce byla konána v zahradě hostinského Františka Gnilky. Majitel sousedního hostince Leo Pache vyvěsil na slavobránu před hostincem nápis „*Herzlich willkommen*“. Jelikož Pacheho koncesní listina obsahovala ustanovení, že označení hostince jak z venku, tak zevnitř má být provedeno napřed v jazyce českém, pak v německém, žádal velitel stanice Holuša stažení nápisu. Dále hlídka vstoupila do zahrady, kde syn majitele hostince Max

23 NA Praha, MV-SR, č. kart. 3930, sign. 13/43/6. Malošík se již v minulosti podílel například na vyšetřování pumového útoku na byt obecního tajemníka Antonína Halaty v Ludgeřovicích roku 1926. Srov. I. KOLÁŘOVÁ, *Bezpečnostně-politické poměry*.

Gnilka čepoval lihoviny a podával jídlo. Následoval příkaz k zastavení loterie a střelnice, které zde byly provozovány bez povolení, přičemž zazněl též požadavek ohledně vydání oprávnění k provozování živnosti na zahradě, na což František Gnilka reagoval odvoláním na svou koncesní listinu.

V zahradě bylo uvedeného odpoledne shromážděno asi 150 až 200 hostů. Mnozí z nich provázeli odchod četnické hlídky posměšným provoláváním „*Heraus*“ a „*Heil*“ a tleskali rukama. Četníci se sice vrátili, aby zjistili viníka demonstrace, nicméně všichni přítomní ihned ztichli. Situace se posléze opakovala ještě dvakrát, aniž by tomu někdo z představených spolku zabránil.

Zemské četnické velitelství k záležitosti podotklo, že postup hlídky neodpovídal služebním instrukcím. Zjištěné závady mohly být totiž projednány účelněji, kdyby si četníci nechali pořadatele a hostinského odvést stranou některým obecním orgánem, tedy bez zbytečného rozruchu mezi přítomnými. K celému případu se dále vyjádřil též Zemský úřad v Brně. Obě instituce se shodly na tom, že strážmistr Holuša nebyl oprávněn žádat stažení nápisu „*Herzlich willkommen*“, jelikož se jednalo o příležitostný nápis nemající nic společného s označením hostince. Došlo tedy k mylnému výkladu koncesního dekretu podobně jako u Františka Gnilky, neboť oprávnění provozovat živnost se vztahovalo rovněž na zahradu. Daná parcela byla označena v listině jen číslem, nikoliv jmenovitě, což zřejmě vedlo k omylu vrchního strážmistra. Holuša tak byl napomenut a poučen jak okresním velitelem, tak zemským velitelstvím, aby si v pochybných případech vždy napřed vyžádal u příslušných úřadů potřebné informace.²⁴ Na závěr stojí ještě za pozornost vyjádření Aloise Holuši, který uvedl, že hostinský Pache patří k místním německým agitátorům a je veden v patrnosti jako vyzvědač. Uvedený nápis tak opatřil dle strážmistra míněním jen na základě své protičeské zaujatosti.²⁵

Vývoj vnitřních poměrů na Hlučínsku v první polovině 30. let výrazně ovlivnily dopady světové hospodářské krize, která naplno zachvátila naše území na konci roku 1930, kdy prudce stoupl počet nezaměstnaných. Konkrétně bylo nejprve postiženo zemědělství, pak následoval prudký pád lehkého spotřebního průmyslu, načež krize zasáhla těžký průmysl, a to zhruba v roce 1931.

Ve sledovaném regionu prakticky neexistoval vyjma dvou kamenouhelných dolů v Petřkovicích a několika malých závodů větší průmysl. Navíc místní velkostatkáři s oblibou zaměstnávali levnější slovenské dělnice. Více jak polovina hlučínského obyvatelstva tak byla odkázána na práci jak v Opavě a v okolí Ostravy, tak v Německu. Již během sčítání lidu roku 1930 bylo možné statisticky podchytit stav nezaměstnaných v regionu.²⁶ Situace se nelepšila ani v dalších letech. Koncem roku 1936 stoupl zdejší počet nezaměstnaných na 4000. Mnozí z nich přitom ani nedostávali podporu dle gentského systému. Příliš nepomohlo ani zahájení opevňovacích prací, neboť mnozí Hlučíňané zde nebyli přijímáni kvůli obavám z jejich národní nespolehlivosti.²⁷

24 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 442, sign. dův 396/32, f. 42–44.

25 Tamtéž, f. 50.

26 Na 1000 obyvatel zde připadalo 24,3 nezaměstnaných, přičemž pro srovnání v celém Slezsku činil tento podíl 14,4. V. PLÁČEK, *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Háj ve Slezsku 2007, s. 61.

27 ZA Opava, PRMO, č. kart. 368, sign. 728. Národnostní a politická spolehlivost obyvatel Hlučínska zřejmě hrála roli rovněž při propouštění zaměstnanců. Nina PAVELČÍKOVÁ, *Postoje obyvatel Hlučínska v letech politických zvrátů (1930–1945)*, Slezský sborník 88, 1990, s. 282.

Ostatně důvěryhodnost hlučínského obyvatelstva byla bezpečnostními orgány zpochybňována v souvislosti s jejich zaměstnáním nejen na stavbě opevnění, ale i v důležitých podnicích. Konkrétně danou tezi dokazuje případ Viléma Hoška z Darkoviček, který byl četnickou stanicí v Hlučíně dne 17. března 1934 vyhodnocen jako nespolehlivý a nedůvěryhodný pro práci v továrně na dusíkaté látky. Ohledně jmenovaného se dále konstatovalo, že mu bylo dokázáno členství v DNSAP a že není členem žádných českých spolků, ač se hlásí k národnosti české, potažmo moravské. Přezkoušena měla být dále spolehlivost dalších osob z Darkoviček pracujících v uvedeném exponovaném podniku.

Je nabíledni, že stoupající nezaměstnanost na Hlučínku měla negativní vliv na zdejší státotvornou činnost. Jedna z dobových četnických relací lapidárně vystihla podstatu problému: „*Poměry na Hlučínku zdají se býti otázkou chleba. Bude-li lidem dána možnost výdědku, nebudou snadno přístupni heslům a nedají se protistátní agitaci získat*“.²⁸ Daný stav názorně ilustruje rozruch spojený s propouštěním v petřkovických dolech, které se potýkaly s existenčními problémy. V červenci 1931 se jednalo dokonce o úplném zastavení dolu Oskar s odůvodněním, že se zde těžba nevyplácí. Bez práce by se v daném případě ocitlo osm set horníků a jen 40 % z nich si mohlo nárokovat podporu v nezaměstnanosti.²⁹

Celá situace byla z pohledu úřední moci závažným problémem, jelikož, jak dosvědčuje policejní agent Malošík, který o výše zmíněné záležitosti referoval dne 29. července 1931, dosavadním propouštěním byli postiženi mezi jinými také národnostně a politicky spolehliví Moravci, kteří dlouhodobě působili v českých spolcích na Hlučínku. Mimo to stávající poměry vyvolaly v regionu velké pobouření, čehož využily proněmecky orientované vrstvy podněčující obyvatelstvo k nenávisti vůči státnímu zřízení, čímž připravovaly „*celou řadu dobře a loyálně smýšlejícího občanstva o poslední důvěru v českou a státní věc na Hlučínku*“. Malošík dále zmiňuje snahy o udržení zaměstnání pro spolehlivé a uvědomělé česky orientované horníky. Pokud by se tedy přistoupilo k avizované redukci pracovníků na jámě Oskar, znamenalo by to nedozírné následky z hlediska konsolidace jak národnostních, tak politických poměrů, což by jednak zhatilo dosavadní státotvornou práci, jednak otevřelo cestu komunistům k získání stranického prospěchu. Malošík sám potvrdil, že v poslední době byly komunistické schůze četněji navštěvovány.³⁰

Vážnost situace reflektoval rovněž okresní úřad v Hlučíně, který se vedle obecního zastupitelstva v Ludgeřovicích či městské rady v Hlučíně zasazoval o to, aby těžba na jámě Oskar zůstala zachována. Probíhala proto jednání, jejichž výsledkem bylo nakonec rozhodnutí Báňského revírního úřadu o zachování provozu. K 15. září roku 1931 bylo 267 horníků z jámy Oskar přemístěno na jiné šachty, zbytek osazenstva mohl pracovat dál, i když jen na omezený počet směn v týdnu.³¹

Nespokojenost místního obyvatelstva se pochopitelně snažila ve svůj prospěch využít komunistická strana (KSC),³² což dokládají mimo jiné policejní zprávy z roku

28 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 450, sign. 89/36, f. 197–198.

29 V. PLAČEK, *Pražáci aneb*, s. 62.

30 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 320, sign. 8/20.

31 V. PLAČEK, *Pražáci aneb*, s. 62–63.

32 Komunistická strana v té době využila situace způsobené hospodářskou krizí k tomu, aby získala do svých řad nové stoupence a podpůrce, neboť po bolševizačním procesu probíhajícím roku 1929 mnohé příznivce ztratila. Srov. Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzetí moci*, Praha 2002; Jakub RÁKOSNÍK – Jiří NOHA, *Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*, Praha 2012, s. 259–281.

1931. Podle relace policejního ředitele Engelharta ze dne 17. srpna 1931 adresované zemskému úřadu plánovalo zmíněné uskupení získat nové členy nejen mezi hornictvem, ale i dalším obyvatelstvem. Za daným účelem se proto snažilo organizovat různá zasedání a shromáždění.³³ Na 15. srpna tak byla kupříkladu svolána veřejná schůze v Bobrovníkách, kterou však úřady zakázaly. Stejně bylo naloženo se shromážděním v Hošťálkovicích o den později. Komunistický poslanec Robert Langer³⁴ se zde alespoň pokusil o improvizovanou akci, přičemž oslovil lidi vycházející v dané chvíli z kostela, byl však zadržen policejním agentem. Vznikající hloučky lidu rozehnala četnická pohotovost.

Poněkud zapeklitější situace nastala v Ludgeřovicích. Místní nezaměstnaný horník Rudolf Grünner naplánoval na den 22. srpna schůzi, kterou úřady obratem zakázaly. V inkriminovaný den se v hostinci u Pchálkové shromáždilo zhruba 40 lidí, kteří se na výzvu svolavatele o 19 hodině rozešli, čímž byl zákaz přesně dodržen. O něco málo později dorazil do Ludgeřovic poslanec Karol Šliwka.³⁵ Následně bylo policejním agentem zjištěno, že se v místnosti hostince u Halfara nachází přibližně 50 lidí spolu s Grünnerem a Šliwkou. Přikročilo se tedy k prozkoumání legality schůze. Následně se přikročilo k rozpuštění shromáždění z důvodů nesrovnalostí ohledně pozvánek a prezenční listiny.³⁶ Účastníci zasedání se pomalu rozešli za provolávání hesel. Šliwka přitom přítomně vyzýval k připravenosti a k účasti na schůzi, která se bude konat v jiný den. Na Grünnera i Šliwku bylo příslušnými úřady podáno trestní oznámení.³⁷

Obdobné problémy nastaly roku 1931 v Hlučíně. Dne 26. července se totiž na náměstí objevili komunisté s cílem manifestovat své požadavky, byli však z náměstí vytlačeni kordonem četnictva. Ve stejný den ve městě svolali poradu rovněž představitelé československé sociálně demokratické strany shromáždění v sále National i německé hornické sdružení Union v hostinci pana Kuchaře. Na posledně jmenované místo přibyl navíc po deváté hodině zástup asi 100 komunistů v čele s poslancem Šliwkou. Unionisté proto odešli k sociálním demokratům, komunisté se však k nim připojili. Vzájemný střet tří uvedených uskupení nakonec vyvrcholil hádkou, načež následovalo rozpuštění celé akce za asistence četnictva. Dle pamětní knihy pak ještě asi dva týdny probíhaly ve městě menší náběhy ke srocením, nicméně „*pro úplný nezájem zdejšího obyvatelstva jakož i výstražných vyhlášek okresního úřadu demonstrace ustaly*“.³⁸

33 Z hlediska konání schůzí je nutné podotknout, že písemné povolení k nim uděloval příslušný okresní úřad na základě žádosti ze strany svolavatelů akcí. Bezpečnostní orgány pak byly povinovány v určený den schůzi monitorovat a následně podat o jejím průběhu zprávu reflektující jak řečníky, tak obsah proslavů. Pokud byl zachován klid a pořádek, nezakročovalo se. V případě nutnosti a při očekávání větších veřejných akcí byla na místo svolána pohotovost četnických oddílů. Za podmínky, že shromáždění nebylo předem řádně ohlášeno a povoleno, nebo zazněly-li v jeho průběhu protistátní či protizákonné výroky, museli přítomní příslušníci vyzvat účastníky k rozchodu a případně podat příslušnému soudu trestní oznámení na organizátory. O. KOLÁŘ, *Státní pořádkové*, s. 132–133.

34 Langer byl roku 1939 popraven nacisty. Jan KOUŘIMSKÝ, *Postavení československého Senátu v politickém systému První republiky* (diplomová práce), Praha 2013, s. 197.

35 Karol Šliwka za druhé světové války zahynul v koncentračním táboře. Józef CHLEBOWCZYK, *Karol Šliwka i towarzysze walki: z dziejów ruchu komunistycznego na Zaolziu*, Katowice – Kraków 1972.

36 Dle zjištění policejního agenta se účastníci schůze teprve po příchodu zapisovali do prezenční listiny, na základě čehož jim byly dodatečně vystaveny pozvánky, o čemž svědčila také skutečnost, že při rozpouštění shromáždění bylo napočítáno 49 osob, kdežto pozvánek bylo jen 33.

37 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 320, sign. 8/31.

38 SOKA Opava, Městský národní výbor Hlučín, Pamětní kniha města Hlučína, s. 51–52.

Událostí z 26. července si ve svém díle všímá také Vilém Plaček, který udává, že zmíněný den byl později v obecném povědomí znám jako „*Knüppelssonntag*“, tedy pendreková neděle. Připomínán je rovněž zákrok četnictva s obušky, který se odehrál o týden později, kdy se na náměstí shromáždilo asi 1000 komunistů údajně z Moravské Ostravy. Jelikož akce nebyla úředně povolena, došlo k jejímu rozpuštění.³⁹ Právě tento zásah bezpečnostních složek dokumentuje též četnické hlášení udávající několik faktografických údajů. V Hlučíně bylo tehdy celkově soustředěno 37 četníků, z nichž 18 použilo obušky proti různým osobám, čtyři lidé byli pak zatčeni pro přečin shluknutí.⁴⁰

Bezpečnostní orgány ve snaze omezit aktivitu KSC bedlivě sledovaly veškerou činnost uvedeného uskupení za účelem zakročení, pakliže by bylo zjištěno jednání překračující hranice zákona. V daném smyslu zaznamenaly pořádkové síly asi největší úspěch v Hlučíně, kde byla roku 1931 pod vedením maďarského příslušníka a truhlářského dělníka Mikuláše Landaua založena komunistická buňka. Jak uvádějí úřední dokumenty, jmenovaný rozšiřoval pobuřující tiskoviny a na schůzích šval přítomné proti státu. Jeho radikální chování komunistické mládeži, kterou shromažďoval kolem sebe, velmi imponovalo. Dokázal nadchnout svými přednáškami, a tak nabíral komunismus v Hlučíně na síle, přičemž se stále častěji konaly veřejné schůze. Několikrát zde byl proto okresním úřadem shromážděn větší počet četníků. Místní četnická stanice sice věděla o činnosti komunistické buňky, ale nebylo zjištěno nic, co by opravňovalo k jejímu rozpuštění. Postupem času se ale strážmistru Františku Štafovi podařilo nashromáždit dostatek materiálu, aby mohl dne 2. září 1931 Landaua zatknout a dodat do vazby Okresního soudu v Hlučíně. Na základě zákona na ochranu republiky byli z protistátní činnosti usvědčeni a odsouzeni k několikaměsíčnímu vězení vedle Landaua také další činovníci.

Nadřízené orgány byly s výsledky Štafova šetření velmi spokojeny. Nejenže se jmenovanému podařilo získat důvěrníka, kterého si vydržoval z vlastních prostředků, ale také dokázal zabavit několik Landauem rozšiřovaných brožur, mj. *Komunistický manifest*. Velmi ceněna byla navíc skutečnost, že se podařilo najít pachatele rozšiřování protistátních letáků, a to v Hlučíně a v Hatí. Obžaloba se tak nakonec rozšířila na 16 Landauových společníků, z nichž 13 bylo odsouzeno. Po shora vylíčeném zákroku bezpečnostních orgánů se KSC v Hlučíně rozpadla, přičemž Štafa získal 28. prosince roku 1932 za svou úspěšnou práci pochvalné uznání od zemského velitele.⁴¹

Problémy spojené se zvýšenou aktivitou KSC na Hlučínsku rezonovaly i v dalších letech. Kupříkladu 16. ledna 1933 byl organizován tzv. hladový pochod nezaměstnaných a komunistů z Markvartovic, Ludgeřovic, Koblava a Petřkovic do Hlučina k okresnímu úřadu. Na místě se proto soustředilo 33 četníků. V den akce se o půl deváté ráno shromáždilo asi 200 demonstrantů v Ludgeřovicích. Hloučky byly ihned v zárodku rozptýleny, pouze deputace 10 až 15 mužů byla aktuárem Klimkem přijata a po výslechu vyzvána k rozchodu, což také učinila. Jelikož celou věc nakonec vyřídil úředník politické správy, vyslaný do Ludgeřovic, nebyli povoláni četníci použiti.⁴²

39 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 154.

40 NA Praha, MV-SR, č. kart. 3928, sign. 13/41/1.

41 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 442, sign. dův. 603/32, f. 1–3. Jak dokládají spisy bezpečnostních orgánů, byl Landau významnou figurou, neboť jej ve vězení navštěvovali komunističtí činovníci. O jeho zatčení se navíc mluvilo na schůzích a dokonce přišel též výhrůžný telegram z Oder žádající jeho propuštění.

42 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 443, sign. dův. 152/33, f. 7–10.

Za povšimnutí stojí dále komunistická schůze konaná dne 20. března ve Velkých Hošticích, kde řečnil Karel Luft z Moravské Ostravy. Její průběh si nevyžádal zásah ze strany bezpečnostních orgánů, nicméně na spise pojednávajícím o daném shromáždění se nachází přípis patrně Okresního úřadu v Opavě žádající velitele četnických stanic v Koberčicích a Velkých Hošticích, aby věnovali zvýšenou pozornost činnosti komunistického tajemníka Lufta, který stále častěji vystupuje na důvěrných schůzích KSČ. Pořádání uvedených zasedání komunistickou stranou navíc nemá být pro příště trpěno: „*Bud'tež vyhledány vhodné záminky proto, aby schůze byly rozpuštěny, i když není snad podkladu pro trestní stihání*“.⁴³ Podle všeho se jednalo o tajnou instrukci, neboť zde nechybělo upozornění, aby nedocházelo k odvolávání na citovaný spis.

Jak jsme již zaznamenali, na Hlučínsku byly komunistické akce mnohdy živěny převážně příchozími ze širokého okolí mimo vymezený region. Ve Velkých Hošticích tak bylo třeba dne 22. dubna 1934 přítomno 14 osob, z nichž jen čtyři byly zdejší. Zbývající účastníci přišli ze Štěpánkovic, Opavy, Komárova a Moravské Ostravy.

Je zcela přirozené, že častým tématem uvedených akcí byla hospodářská krize a její důsledky a nebyla to zdaleka jen záležitost KSČ. Například v Sudicích se konala dne 3. června 1934 veřejná schůze svolaná stranou *Deutscher christlicher Reichsbauernbund* za účasti 50 až 60 osob.⁴³ Aktivní byly však i další zejména levicově orientované strany.

Četné schůze v období ekonomické deprese přirozeně pořádala i sociálně-demokratická strana, se zákazy jejich akcí či se zákroky bezpečnostních orgánů v jejich průběhu se však téměř nesetkáváme. Zdá se, že ve vztahu ke straně, jež setrvala ve státoporných a loajálních intencích, postupovaly úřady při schvalování jejich shromáždění mírněji, než vůči KSČ, proti které se někdy hledaly ryze formální záminky k zamítnutí žádosti či k rozpuštění schůze. Obdobným stylem ostatně postupovaly státní orgány v Opavě i ve věcech tiskové cenzury.⁴⁴

Jedním z důsledků probíhající hospodářské krize se stalo drastické snížení životní úrovně obyvatel, což vedlo v rámci celorepublikového politického vývoje k masovému odklonu od demokratických politických stran a příklonu k německým (a místy i českým) extrémistickým stranám. K výraznému zvratu v místních bezpečnostně-politických poměrech dochází na konci ledna roku 1933, kdy se k moci v Německu dostává Adolf Hitler. Následující období je proto na Hlučínsku poznamenáno sérií protistátních aktivit a různých výtržností, jejichž cílem byla jednak provokace čs. státních úřadů, jednak deklarace příslušnosti jak území, tak obyvatel k Německu.

Na jaře uvedeného roku započaly tedy na Hlučínsku neklidné měsíce vyžadující zvýšenou pozornost a aktivitu bezpečnostních orgánů. Problémy odstartovaly nepokoji při odvozech branců. Z Darkovic kupříkladu pochodovali dne 25. dubna muži s vlajkou s hákovým křížem, což si v konečném důsledku vyžádalo stíhání 11 osob vazebně a 20 na svobodě. Obdobný skutek se odehrál též v Koutech 29. dubna, kde ovšem byl zároveň učiněn pokus o odzbrojení četnického strážmistra. Večer se pak před tamní četnickou stanicí konala demonstrace asi 700 osob, z nichž pět bylo zatčeno. Vztyčení vlajky s hákovým křížem se uskutečnilo rovněž při průvodu branců ze Závady dne 4. května.

43 SOkA Opava, Okresní úřad Opava I (dále jen OÚ Opava I), inv. č. 955, č. kart. 1391, sign. V/13.

44 Srov. Michael RATAJ, *Opavský deník „Deutsche Post“: Domovský tisk sudetských Němců v západním Slezsku*, Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis 9, 2016, s. 79–112.

Vyvěšování praporů s hákovým křížem patřilo ostatně k velmi častým gestům nevole vůči stávajícímu režimu. V Darkovičkách bylo za takový čin v květnu zatčeno 11 mladíků, z nichž dva byli odsouzeni na čtyři a dva měsíce do vězení. Hlavní pachatel výtržnosti dopadený později dostal jeden rok žaláře spolu s pokutou 1000 Kč.⁴⁵ V obci Kobeřice se podobného činu dopustil pokladník DNSAP a předseda místního spolku *Deutscher Turnverein* Josef Krautwurst,⁴⁶ v Ludgeřovicích to byl pro změnu Josef Strachota, který prapor umístil v lese na triangulaci, načež prchl do Německa.⁴⁷

V noci na 18. června zavlála vlajka s hákovým křížem v Koblově. Jako pachatelé činu byli 21. června zatčeni Rudolf Dworok, Josef Kozák, František Martinek a Jindřich Adamčík.

Všichni jmenovaní se dle šetření četnické stanice Petřkovice na činu předem domlouvali, přičemž následně měli v úmyslu uprchnout do Německa a vstoupit tam do SA. Bylo zjištěno, že Dworok jako prostředník vyjednával v Annaberku (dnes Chalupki) se členem oddílu SA Rudolfem Ličkou, i s vedoucím funkcionářem iredentistického sdružení *Reichsverband Heimatliebender Hultschiner* (RHH) v Ratiboři Hermannem Janoschem.⁴⁸ Právě Janosch údajně vzkázal přes Ličku, aby Kozák s Martinkem u příležitosti konání Matiční slavnosti v Hlučíně vyvěsili na dobře znatelném místě na Hlučínsku „hakenkreuzerský“ prapor, čímž by si zajistili správné uvítání v Německu a přijetí do SA oddílu. Adamčík byl následně ostatními informován o zamýšleném činu a rozhodl se připojit. Všichni čtyři pachatelé byli členy DNSAP a za svůj čin obdrželi každý jednotlivě trest v podobě žaláře na jeden rok a pokuty 1000 Kč.

K nejběžnějším způsobům provokace vůči státnímu zřízení patřily různé výroky. Například Josef Oboth, penzista z Petřkovic, pronesl v noci na 20. června při rozmluvě s nočním hlídačem před kolemjdoucím vrchním strážmistrem: „*Hier ist Deutsches Reich, das sind Schweine*“, za což byl zatčen a odsouzen na 14 dní vězení.⁴⁹ Poněkud odlišnější byla kauza Emila Barga z Ludgeřovic. Jmenovaný sice měl na svědomí protistátní invektivy jako třeba provolávání „*Heil Hitler!*“ dne 15. června v hostinci v Petřkovicích, jak však bylo zjištěno pořádkovými orgány, byl zřejmě jmenovaný k činu naveden místními členy DNSAP, neboť jednak sám příslušníkem zmíněné organizace nebyl, jednak strávil nějaký čas v ústavu choromyslných, tudíž byl zřejmě snáze ovlivnitelný.⁵⁰

Docházelo rovněž k rozšiřování protistátních letáků. Podezřelé písemnosti s nadpisem „*Hultschiner*“ byly dne 23. května 1933 rozhazovány neznámým pachatelem z jedoucím automobily.⁵¹ Obdobného činu se dopustila též žena z Darkoviček, jež navíc ještě zhanobila obraz prezidenta republiky a vysloužila si tak deset měsíců žaláře.⁵²

K oblíbeným metodám provokatérů náležel též zpěv německých písní s politickým obsahem. Zmíněného přečinu se dopustili kupříkladu čtyři mladíci z Dolního Benešova

45 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 182.

46 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 350, sign. 13/119.

47 Tamtéž, sign. 13/155.

48 Karel SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let*, Slezský sborník 90, 1992, s. 227–241.

49 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 350, sign. 13/188.

50 Tamtéž, sign. 13/171.

51 Tamtéž, sign. 13/153.

52 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 182.

při cestě přes Háj do Kravař. Navíc projížděli českými obcemi Smolkov a Lhota na kolech ozdobenými stuhami v barvách bývalého německého císařství. Před Štítinou je zadržel strážmistr Jakob. Všichni občané, kteří mladíky při průjezdu potkali, byli údajně pohoršeni jejich jednáním.⁵³

Nárůst provokačních akcí a výtržností na jaře roku 1933 nezůstal pochopitelně bez povšimnutí příslušných československých úřadů. Okresní úřady v Opavě a v Hlučíně proto vyhotovily 15. května vyhlášky vyzývající obyvatelstvo ke klidu a pořádku, přičemž současně varovaly před protistátními činy. Zvláště pak byli upozorňováni všichni, kdo by chtěli založit podvratnou tajnou organizaci, a to i za hranicemi, nebo by tupili republiku či šířili nepravdivé zprávy.⁵⁴

Okresní úřad v Hlučíně dále vydal dne 9. května nařízení o zákazu tanečních zábav. Týkala se obcí Šilheřovic, Hatě, Piště, Darkovic, Darkoviček, Koutů a Závady, kde se v poslední době vyskytly incidenty ohrožující veřejný klid a pořádek. Pokud by se nepokoje opakovaly, hodlal okresní hejtman podat návrh o suspenzi spolkového zákona. Dané opatření bylo zřejmě později pozměněno, neboť 25. září již okresní úřad zvažuje, že taneční zábavy budou povolovány pouze spolkům českým, popř. hostinským v těch obcích, kde není obavy z nějaké výtržnosti či protistátního projevu.⁵⁵

Vraťme se ale zpátky do měsíce května. Zemský úřad v Brně upozorňoval v té době příslušné orgány na závadnou činnost německých spolků na Hlučínku. Dle různých novinových zpráv se o rozšíření „hakenkreuzlerství“ na Hlučínku staraly právě ony subjekty. Opět stejně jako ve dvacátých letech je viněn hlavně RHH v Ratiboři. Rovněž německá nepolitická sdružení přímo na Hlučínku byla obviňována z účasti na německém národně-socialistickém hnutí. Jednalo se o různé Turnvereiny, Spielvereiny, Kulturverbände, z jejichž členstva se prý rekrutují účastníci protistátních manifestací, k nimž došlo na Hlučínku v posledních týdnech. Zemský úřad v reakci na uvedené informace apeluje, aby bylo důrazně zakročeno proti pokusům o zavlčení protistátní agitace z přilehlých německých krajů a proti osobám, které jsou buď jen podezřelé z participace na činnosti RHH. Veškeré takové případy se mají pečlivě vyšetřit, přičemž pokud bude prokázáno, že se výše uvedené spolky podílejí na politické činnosti nebo jinak porušují veřejný klid a pořádek, budou rozpuštěny.⁵⁶

Policejní ředitelství v Opavě v dané situaci podalo dne 18. května 1933 zprávu zemskému úřadu o zvýšené agitační činnosti DNSAP na Hlučínku. Nejenže její stávající organizace v Kravařích a Koutech značně posílily, ale nadto byly v posledních dnech založeny další místní skupiny v Pišti, Kobeřicích, Třebomí a Oldřišově. Bezpečnostní orgány se domnívaly, že vedení strany udržuje styky s říšskoněmeckým vedením, přičemž se snaží obyvatelstvo Hlučína zneklidňovat a vyvolávat náladu jakoby skutečně měla v dohledné době přijít nějaká akce ze strany SA oddílů k násilnému obsazení Hlučína. Uvedená zpráva byla navíc na Hlučínku i Opavsku kolportována. Právě důvěru obyvatelstva v její pravdivost využívala pak DNSAP k nabírání členstva, jelikož mnoho hlučínských obyvatel

53 SOKA Opava, OÚ Opava I, inv. č. 932, č. kart. 1313, sign. III/6.

54 V. PLAČEK, *Prajáci II*, s. 182. Není bez zajímavosti, že ve druhé polovině roku 1933, tedy krátce po nástupu nacismu v Německu, prudce narostl počet vězňů v opavské věznici. Značnou část z nich patrně tvořili pachatelé politicky motivovaných činů. (Srov. Pavel ŠRÁMEK, *Jak se žilo za mřížemi. Sborník k 120. výročí věznic v Opavě*, Opava 2008.)

55 ZA Opava, PRMO, č. kart. 350, sign. 13/111.

56 Tamtéž, sign. 13/105.

bylo přesvědčeno, že členská legitimace je jednak uchráněna od možné újmy ze strany příslušníků SA, jednak jim pomůže v samotném Německu pro případ přechodu hranic.

Podezření vzbuzovalo rovněž, že v členských přihláškách chybělo ve jméně strany označení „v Československu“, navíc se v nich hovořilo o osvobozovacím hnutí. Celá záležitost působila dle policejního ředitelství dojmem, že se jedná buďto o fingované členství v říšskoněmecké organizaci nebo o její složku, která se má na Hlučínsku zřídit. Zmíněnou domněnku podporoval i fakt, že vedení strany zaslalo každé místní skupině pouze tři výtisky uvedené přihlášky.⁵⁷

Konkrétně v Píšti založil organizaci DNSAP dne 27. dubna Gerhard Hank, jinak člen spolku RHH. Bezpečnostní orgány poukazovaly na to, že se tak stalo po vzoru říšskoněmecké strany NSDAP a jejich úderných oddílů SA a SS. Členové uvedených uskupení udržovali hlučínské obyvatelstvo v přesvědčení o brzkém osvobození za pomoci členů NSDAP v Německu a jejich stoupenců na Hlučínsku. Existence dané organizace v Píšti znamenala především značné nebezpečí z hlediska vlastní polohy obce těsně u hranic. Založení zmíněného uskupení bylo manifestováno dne 11. května vyvěšením říšskoněmeckého praporu s hákovým křížem v zahradě rolníka Sládka. Právě v souvislosti s pátráním po pachatelích vyličeného činu se uskutečnily domovní prohlídky u členů místní DNSAP, přičemž byly zabaveny závadné tiskopisy.

Samotný Gerhard Hank uprchnul do Německa, čímž jen utvrdil přesvědčení bezpečnostních orgánů, že byl ve styku se zahraničními organizacemi nepřátelskými vůči ČSR a že byl hmotně podporován ze strany RHH. Četnictvo v Píšti vyhodnotilo konání nejen Hanka, ale i dalších členů strany jako oportunistické a ziskuchtivé, jelikož se dotyčné osoby mohly v Německu vykázat legitimací NSDAP a tím pádem měly možnost se ucházet o práci či o podporu. V případě přičlenění Hlučínska k Německu pak byli tito lidé zároveň schopni prokázat svou náklonnost k říši.

Výsledkem zákroku četnictva v Píšti dne 16. května bylo zatčení 22 členů tamní organizace a jejich převezení do vazby v Opavě.⁵⁸ Následovalo podání trestního oznámení pro podezření jak z příprav úkladů o republiku a sdružování státu nepřátelského, tak z vyvěšení říšskoněmeckého praporu s hákovým křížem.

Druhý den následovala domovní prohlídka na okresním sekretariátě strany v Opavě a v bytě tajemníka Bedřicha Hankeho, který byl vzat do vazby. Ještě téhož dne došlo na telefonickou žádost opavského policejního ředitele k obdobnému zákroku jednak na krajském sekretariátě strany DNSAP v Moravské Ostravě, jednak v bytě tajemníka Alberta Smagoně a funkcionáře Siegfrieda Zogelmana, kde bylo zabaveno několik set nevyplněných tiskopisů a 74 vyplněných přihlášek z hlučínských obcí. Na jmenované sice bylo učiněno trestní oznámení, nicméně státní zastupitelství v Opavě a v Moravské Ostravě neshledala na zabavených přihláškách nic závadného, čímž tedy nebyla naplněna skutková podstata dle zákona na ochranu republiky. Prokurátor Státního zastupitelství v Opavě zaslal ještě celou věc k posouzení Vrchnímu státnímu zastupitelství v Brně, jinak

⁵⁷ ZA Opava, PŘMO, č. kart. 350, sign. 13/124.

⁵⁸ Panovala obava z jejich případného útěku za hranice, čímž by podobně jako Hank zmařili trestní řízení. Navíc by zřejmě našli útočiště v Ratiboří v domě zvaném Hitlerheim, kde by jim bylo poskytnuto nejen zaopatření, ale i denní plat do doby, než by našli zaměstnání.

však hodlal zatčené propustit z vazby.⁵⁹ Policejní ředitel v Moravské Ostravě jmenovaného prokurátora žádal, aby dotyčné ponechal ve vazbě alespoň několik dní, aby neutrpěla autorita bezpečnostních orgánů. V případě nemožnosti provedení trestního řízení totiž bude dle jeho názoru posílena strana DNSAP, což jen povede ke zveličení zmatků na Hlučínsku, jelikož případ vyvolal u veřejnosti velký ohlas.⁶⁰

Sílicí sympatie k režimu v sousedním Německu našly ohlas i mezi některými státními zaměstnanci. Dle zprávy Zemského četnického velitelství v Brně bylo na vrchního oficianta berního úřadu v Hlučině Vincence Porubu z Ludgeřovic podáno u Okresního soudu v Hlučině četnickou stanicí v Ludgeřovicích trestné oznámení jednak pro urážku stráže, jednak pro zneužití úřední moci. Jak vysvítá z dochovaných spisů, byl Poruba z hlediska bezpečnostních orgánů klasifikován jako politicky nespolehlivý. Navíc se jmenovaný zúčastnil iredentistických oslav v Ratiboři dne 1. května 1933 pořádaných NSDAP. Dále se prokázalo, že Poruba udržoval čilé styky s bývalým předsedou rozpuštěné DNSAP v Ludgeřovicích Reinhardem Pchálkem, ačkoliv sám nebyl členem uvedené strany, podporoval ji hmotně, přičemž jeho příspěvky nebyly vykazovány. Jak vysvítá z policejních informací sepsaných dne 5. dubna 1934, styky obou zmíněných mužů nezůstávaly jen na přátelské bázi, nýbrž měly též politické pozadí. Pchálek byl navíc velmi exponovaným činitelem zmíněné strany, neboť byl členem jejího okresního vedení a důvěrníkem pro obce Ludgeřovice, Markvartovice a Petřkovice. Jelikož současně patřil k nadšeným propagátorům daného hnutí, byl po úředním rozpuštění DNSAP dle zákona čís. 201/1933 pod policejním dohledem. To vše bylo Porubovi známo, přesto se s Pchálkem stýkal a posílal straně členské příspěvky, které nebyly Pchálkem přiznávány. Dále se jednalo o to, že Poruba před delší dobou napadl před hostincem v Ludgeřovicích jistého činovníka českého spolku, přičemž mu vytýkal, že je zrádce, když „*se jako Hlučínák exponuje pro český spolek*“. Poruba byl však dle četníků známý alkoholik a byl několikrát viděn na veřejných místech v podnapilém stavu, což na něj vrhalo špatný pohled z mravního hlediska.⁶¹ O dalším vývoji kauzy se prameny nezmiňují.

Jak jsme tedy poznali, již na jaře roku 1933 docházelo k četnému zatýkání a příslušné úřady přistoupily k opatřením za účelem zamezení protistátních aktivit. Problematičnost hlučínského pohraničí z hlediska bezpečnostní situace však rezonovala také na nejvyšších místech státního aparátu, o čemž svědčí mimo jiné inspekční cesta, kterou na Hlučínsko podnikl jak v květnu viceprezident zemského úřadu Ludvík Böhms, tak v listopadu zemský velitel četnictva Putna.

O návštěvě viceprezidenta Böhma jsme podrobně informováni na základě hlášení Četnického oddělení v Opavě ze dne 26. května 1933. Jmenovaný přijel do Opavy dne 3. května 1933, zde se dopoledne zúčastnil jednání u okresního úřadu za přítomnosti okresního hejtmana v Opavě vrchního rady Josefa Michálka, okresního hejtmana v Hlučině rady Čeňka Šiškeho, policejního ředitele v Moravské Ostravě vládního rady Emila Bačí, policejní ředitele v Opavě Dr. Čeňka Eise, vrchního inspektora pohraniční finanční stráže Jana Soukupa, velitele Četnického oddělení v Opavě majora Františka Zimy a II. důstojníka výkonného u Okresního četnického velitelství v Opavě poručíka Bedřicha Bínka.

59 Kdyby zabavené přihlášky zakládaly skutkovou podstatu trestného činu, byli by odpovědní všichni příslušníci strany DNSAP, jelikož přihlášky byly stejné pro všechny členy.

60 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 350, sign. 13/128.

61 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 367, sign. 177.

Na schůzce se hovořilo o současných poměrech na Hlučínsku a zvláště v pohraničí. Navržena byla opatření proti vzrůstajícímu se podloudnictví a iredentě spočívající ve zvýšení stavu četnictva pohraničních stanic s tím, že by se určitá část osazenstva těchto stanic věnovala čistě ostraze hranic.⁶² Dále se doporučilo vybavit stanice dopravními prostředky či celní úřady telefony, případně se uvažovalo také o zřízení jízdního četnictva. Četnictvo bylo vybídnuo pracovat v plné dohodě s pohraniční finanční stráží. Hovořilo se též o zneužívání propustek v malém pohraničním pásmu, a to tím způsobem, že českoslovenští státní příslušníci chodí do Německa často jen proto, aby se tam účastnili hitlerovských slavností, případně protistátních projevů. Proto bylo stanoveno omezení pro vydávání uvedených povolení. Jejich držitelé se tak měli stát pouze spolehliví občané, kteří doloží nutnost přechodu hranic. Dosud vydané propustky bylo nakázáno zkontrolovat a nespolehlivým občanům odebrat.

Odpoledne téhož dne odjel viceprezident za doprovodu obou okresních hejtmanů, vládního rady Bači, mjr. Zimy, por. výk. Bínka a vrch. insp. Soukupa na četnické stanice Kravaře, Kobeřice, Sudice, Chuchelná, Píšť, Hlučín a Šilheřovice. Na všech uvedených místech se Böhms informoval o poměrech v tamních staničních obvodech a o současných trestních činech, jež se udály dle zákona na ochranu republiky. V Chuchelné pak navštívil celní úřad a podíval se na otlučený čs. pohraniční sloup. V Kravařích zase mluvil s ředitelem místní měšťanské školy Karlem Hruškou, přičemž si dále nechal podat zprávu o počtu dělnictva odešlého za práci do Německa z Hlučínska. Nakonec se v Kobeřicích setkal s tamním starostou, načež pozdě večer odcestoval.⁶³

Zhruba měsíc po výše popsané návštěvě viceprezidenta Böhmsa ve Slezsku Zemský úřad v Brně vyhotovil výnos věnující pozornost opatřením vůči protistátním akcím na Hlučínsku. Není zcela zřejmé, co bylo obsahem zmíněného dokumentu, dochovala se však zpětná vazba policejního ředitele v Moravské Ostravě, který se ve své zprávě zabýval konkrétními kroky učiněnými k zamezení šíření hitlerismu na Hlučínsku, ovšem pouze v rámci stanoveného policejního obvodu.

Vyzdvížena byla dosavadní práce vrchních strážmistrů četnictva Uvíry a Wolfa ze stanic Petřkovice a Ludgeřovice, jež účinně a energicky postupovali proti hitlerovské propagandě, přičemž v posledních měsících vykážali řadu úspěšných zákroků, takže protistátní agitace poklesla, ba téměř ustala. Dále se poukázalo na stálé úsilí o to, aby zmíněné akce byly v zárodku potlačovány, a to tím způsobem, že již od nástupu Hitlera v Německu jednak probíhalo sledování a pozorování shromaždišť německých spolků či soukromých bytů, jednak se využívali k získávání informací důvěrníci. Výsledkem vyličené snahy se pak stala celá řada provedených zatčení v Ludgeřovicích, Petřkovicích a Bobrovnicích. K tomu je nutné připočítat také domovní prohlídky uskutečněné u členů DNSAP, kterých dle citované relace proběhlo v poslední době padesát. K další činnosti bezpečnostních orgánů patřila důsledná silniční kontrola, a to nejen za asistence policejních orgánů a četnictva. Angažovali se zde též členové uniformované policejní stráže projíždějící zejména ráno a večer v občanských oblecích na svých motorových vozidlech hlučínskými obcemi příslušného správního obvodu. Přistoupilo se taktéž k omezení pohraničního styku s Německem, jenž se umožňoval hlavně osobám důvěryhodným.

62 Nárůst pašeráckých aktivit byl patrně zejména důsledkem hospodářské krize. Srov. O. KOLÁŘ, *K činnosti finanční stráže na Bohumínsku v letech 1918–1938*, Těšínsko 57, 2014, s. 9–15.

63 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 444, sign. dův 295/33.

Vedle výše rozvedených praktických kroků k zajištění klidu v regionu se v dokumentu uvádějí další možnosti, jak konsolidovat bezpečnostní situaci. Vítaným krokem dle policejního ředitele by byl zákaz jak soukromých německých škol, tak německých spolků. Z hlediska hospodářské krize a neutěšené ekonomické situace obyvatelstva úřad alespoň intervenoval u společnosti stavebních živností pro větší zaměstnanost stavebních dělníků z Hlučínska, což však, jak bylo naznačeno, nebude stejně dostačovat, poněvadž stavební ruch je malý a počet dělníků hledajících práci velký.⁶⁴

Šířící se vlna extremismu nezůstala bez povšimnutí ani ze strany české veřejnosti. *Odbor Slezské Matice osvěty lidové* v Hlučině a *Slezská odbočka Národní rady československé* v Opavě uspořádaly v neděli dne 18. června matiční slavnost v Hlučině, která byla spojena s veřejným projevem obyvatelstva proti podvrtné činnosti jak domácí, tak zahraniční iredenty. Na náměstí se navzdory deštivému počasí sešlo údajně až 2000 osob,⁶⁵ aby si vyslechlo projev předsedy Slezské odbočky Národní rady československé Otakara Fromma a poslance Jaromíra Špačka, který zdůraznil „*především pokrevní a rodovou příbuznost hlučinských Moravců s českým národem*“. Na shromáždění pak byla přijata rezoluce českého lidu z Hlučínska žádající kupříkladu jak státní úřady, tak bezpečnostní orgány o kroky k zachování klidu a pořádku značně narušenému v poslední době. Požadovalo se jednak zabezpečení hranic, jednak zesílení pořádkových sil či posílení jejich pravomocí. Navíc se též hovořilo o nutnosti dosadit na celé hlučinské území státní policii. Usnesení dále vymáhalo, aby na Hlučínsku působili jen spolehliví úředníci či byly zrušeny ty německé spolky, které podřývaly státní autoritu. Zamezeno mělo být také jednak vyučování v německém jazyce, jednak docházce českých dětí do německých škol v Opavě a Moravské Ostravě. Co se týče školství⁶⁶ a německých spolků, jednalo se, jak jsme již viděli, o požadavky, s nimiž se ztotožňovaly také bezpečnostní orgány. Dalším vítaným krokem pak bylo možné „*rozpuštění oněch obecních zastupitelstev, které se zabývají politickými akcemi a působí neblaze na smýšlení občanstva ve smyslu protičeském, třeba způsobem zastřeným*“. V neposlední řadě se volalo po nařízeních, které by napomohly zdotat zdejší vysokou nezaměstnanost. Jako řešení se navrhovaly investiční práce či zvýšení využívání příspěvků.

Vyhotovená rezoluce byla následně odeslána do rukou policejního ředitele stejně jako dopis *Slezské Matice osvěty lidové* ve Slezské Ostravě datovaný 23. června, který rovněž upozorňoval na nebezpečí „*vyvěrající z protistátních snah na Hlučínsku*“. V dokumentu bylo mimo jiné vymáháno rozpuštění všech spolků a odborů Kulturverbandu, Turvereinu,

64 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 350, sign. 13/152.

65 Jiná zpráva uvádí, že se jednalo o shromáždění 1500 lidí.

66 Problematika školství rezonovala na Hlučínsku prakticky až do roku 1938. Čs. stát se snažil bránit tomu, aby děti „moravské národnosti“ navštěvovaly německé školy v Opavě. Na Hlučínsku totiž vládní nařízení ze dne 4. května 1921 zrušilo německé školy s výjimkou ryze německých obcí Sudice a Třebom. Jelikož však bylo dojíždění do Opavy hlavně z východní části regionu poněkud zdlouhavé, započalo se na přelomu let 1922/23 se soukromým německým vyučováním (tzv. Privatunterricht), a to nejprve v Hlučině a pak i v dalších hlučinských obcích. Státní moc však opakovaně zasahovala i proti této praxi, přičemž nejtvrďší reakce rovnající se fakticky zákazu této formy učení pro většinu dětí přišla roku 1936 přijetím zákona Lex Uhlíř. P. Kladiwa, „*Řeč moravská, duše pruská?*“ *Česko-německé soupeření na Hlučínsku v meziválečném období*, Hlučínsko: vlastivědný časopis Muzea Hlučínska 5, 2015, č. 2, s. 31.

Ve druhé polovině 30. let kvůli školské otázce celkově eskalovalo napětí mezi oběma stranami. Nicméně bližší pojednání o uvedeném jevu již není v možnostech předkládané studie.

Spielverein aj. jakožto ohnisek velkoněmecké propagandy nebo zamezení pořádání veřejných schůzí a projevů německých spolků. Víceméně se však jednalo o totožné požadavky obsažené již ve výše uvedené rezoluci.⁶⁷

Poměry v opavském a hlučínském pohraničí se zabývala na podzim roku 1933 též relace prezidia ministerstva vnitra reagující tak pravděpodobně na podněty a připomínky plynoucí z poznatků získaných v rámci výše uvedených inspekčních cest.

V dokumentu je poukázáno na nutnost těsné spolupráce četnictva a finanční stráže kvůli zamezení ilegálního přechodu hranic, což, jak jsme již poznali, byla otázka, kterou projednával již zemský viceprezident Böhm během své návštěvy na Hlučínsku. Citovaný spis věnuje hlavní pozornost návrhu, který zamýšlel vyzbrojit veškeré četnictvo na Hlučínsku obušky, neboť doposud jimi disponovala sotva polovina tamního mužstva. Smysl plánovaného opatření byl vnímán hlavně v kontextu napjatých místních poměrů. Zdálo se proto vhodné umožnit ve službě využívat obušek kdykoliv dle úvahy a dle potřeb zasahujícího četníka. Podle předpisů však smělo četnictvo použít obušky pouze, intervnuje-li v semknutých řadách.⁶⁸ Pokud se přeci jen samostatný zákrok s obuškem odehrál, byla jeho aplikace vyšetřována podobně jako u střelné zbraně. Doslova se v návrhu hovoří o tom, že služební předpisy ohledně použití obušků mají být suspendovány pro hlučínský okres, přičemž se výslovně doporučuje stanovit oprávnění upotřebit obušky kdekoli a kdykoliv ve službě bez zvláštních rozkazů představených úřadů či orgánů.

Přednesený požadavek ovšem podpořen nebyl. Třinácté oddělení ministerstva vnitra zodpovídající za četnické záležitosti totiž trvalo na zásadě, že pro vyzbrojení příslušníků četnictva ve službě a četnických hlídek nepřichází pendrek v úvahu. Obušky jako takové měly nadále sloužit pouze soustředěným oddílům, pro vyzbrojení jednotlivých příslušníků platila stále jako výzbroj karabina s bodákem a šavle.

K dalším předloženým návrhům patřilo ještě kupříkladu zvýšení stavu četnických stanic z hlediska speciálního posláni některých četníků ve směru ostrahy hranic, pozorování a potírání „*nezákonných výstřelků ve smýšlení a jednání obyvatelstva pod vlivem politických poměrů*“. Co se týče dané problematiky, dle sdělení prezidia ministerstva vnitra bylo posílení stanic již provedeno v celém pohraničním pásmu. Nicméně okresní hejtman v Hlučíně byl přesto vyzván, aby přezkoumal možnost dalšího eventuálního zesílení stanic neležících na hranicích a v případě potřeby si vyžádal další posily.⁶⁹

O situaci na Hlučínsku se hovořilo též v pravidelné pololetní relaci Zemského četnického velitelství v Brně adresované ministerstvu vnitra 30. července 1933.⁷⁰ Poukazovalo se především na zvýšenou propagaci připojení Hlučínska k Německu. Jinak bezpečnostně-politické problémy hlučínského regionu odpovídaly dle uvedených informací obdobné situaci v celém říšskoněmeckém pohraničí, kde všeobecně probíhala protistátní agitace

67 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 350, sign. 13/176.

68 Přesněji řečeno se obušky aplikovaly buďto při zakročování v semknutých útvech, a to v první řadě, přičemž druhá linie postupovala ve vhodné vzdálenosti s karabinou „na bodák“, nebo při zásahu v rojnici, následoval-li za ní semknutý oddíl jako záloha. NA Praha, MV-SR, č. kart. 3927, 13/41/1.

69 NA Praha, Prezidium ministerstva vnitra, č. kart. 1356, sign. VIII/1/3.

70 Dané relace informovaly každé pololetí nadřízená místa o poměrech uvnitř četnického sboru a o jeho výkonné službě v rámci stanoveného obvodu, a to na základě konkrétních poznatků a zkušeností získaných při jednotlivých přehlídkách uskutečněných během uplynulého půl roku.

podněcovaná ze zahraničí, což vedlo ze strany četnictva jak k zatýkání hlavních agitátorů, tak k podniknutí mnoha domovních prohlídek, při nichž bylo zadrženo mnoho občanů, většinou nerozvázných mladíků, přičemž dost podezřelých přeběhlo do Německa, kde někteří vstoupili do formací NSDAP.⁷¹ Výše popsané problémy podnítily zemský úřad k nařízení, aby všechny četnické stanice v říšskoněmeckém pohraničí byly v měsíci květnu, resp. červnu zesíleny padesáti četníky z cizích okresů.⁷² Bohužel zvláště tento krok státních úřadů není v dochovaných pramenech přesněji konkretizován, je tedy otázkou, kolik četnických posil přibýlo právě do oblasti Hlučínska. Nároky na výkon služby spojené s neoprávněnými přechody hranic a nepřipustnou činností říšskoněmeckých orgánů na území ČSR si ovšem vyžádaly zesílení četnických stanic již koncem dubna, kdy bylo trvale odkomandováno 154 četníků v rámci obvodu Zemského četnického velitelství v Brně.

Hospodářská krize se na bezpečnostní situaci v regionu v daném období odrazila též nárůstem majetkových deliktů. Zmíněné faktory vedly ve výsledku k nutnosti přijmout v roce 1933 nově daleko vyšší počet četníků na zkoušku, než jak dopředu stanovil systemizovaný stav, ve kterém se počítalo s normálními poměry.⁷³

Posílení osazenstva četnických stanic bylo zcela logickým a obvyklým krokem, jak čelit momentální mimořádné situaci, nicméně realizován byl též krok trvalého rázu, jímž se státní správa rozhodla dlouhodoběji řešit problémy v pohraničním území státu. Dnem 1. září 1933 vznikly pohotovostní oddíly.⁷⁴ Hlavním úkolem uvedených útvarů bylo podporovat a doplňovat služební činnost četnických stanic příkázaného obvodu, pokud jde o udržení veřejného pokoje a pořádku.⁷⁵ Za tímto účelem konala část pohotovostního oddílu pravidelné obchůzky (objížďky) v celém příkázaném obvodu pomocí buď vlastního motorového vozidla, nebo veřejných dopravních prostředků. V případě potřeby poskytoval pohotovostní oddíl jednak hlídky k přechodnému zesílení stanic svého obvodu, jednak krátkodobé asistence při ohrožení všeobecného klidu.

Hlavní přínos tkvěl především v tom, že ve zvláštních situacích mohlo být upuštěno od obtížných a hlavně nákladných soustředění četníků z jednotlivých stanic,⁷⁶ které vedlo k oslabování staničních obvodů, což narušovalo normální bezpečnostní službu. Značná pohyblivost oddílů daná vlastním motorovým vozidlem navíc zaručovala včasné zakročení četnictva při různých nepředvídaných incidentech. Výhodou se stalo také rychlé shromažďování zpráv umožňující zavedení účelných opatření na ochranu veřejné bezpečnosti. Pohotovostní oddíl proto věnoval na svých obchůzkách pozornost všem poměrům sociálním, politickým i jiným, „*aby vždy včas získal a soustředil zprávy*

71 Naznačený stav v zásadě koresponduje s poznatky výše citovaných studií O. Koláře, K. Maštaliřové a P. Zálešáka.

72 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 443, sign. dův 17/33, f. 10–11.

73 NA Praha, MV–SR, č. kart. 3925, sign. 13/38/1.

74 Kromě Hlučina byly jednotky zřízeny v Chebu, Chomutově, Děčíně, Německém Jablonném, Trutnově, Frývaldově a Krnově.

75 Pohotovostní oddíly podléhaly jako výkonné bezpečnostní orgány politickým úřadům a postupovaly dle pokynů okresního úřadu, v jehož sídle se nacházely. Jednalo se o samostatné útvary podřízené přímo veliteli oddělení, který s ohledem na instrukce okresního úřadu řídil službu pohotovostního oddílu, kontroloval její výkon a dozíral na výcvik mužstva, v jehož čele stál vrchní strážmistr s potřebným počtem instruktorů. NA Praha, MV–SR, č. kart. 3922, sign. 13/34/23.

76 V případě hrozby narušení veřejného pořádku politické úřady po vyrozumění příslušných četnických představených nechávaly soustředit četnictvo svého obvodu na ohrožené místo.

*o připravovaných nebo hrozících rušeních veřejného pokoje a pořádku, jakož i všech proti bezpečnosti státu namířených akcích“.*⁷⁷

Zemský velitel generál Putna v pololetní zprávě ze dne 29. ledna 1934 pozitivně hodnotil přínos pohotovostních oddílů pro výkon četnické služby v pohraničním pásmu. Nové bezpečnostní složky svou pohyblivostí totiž, dle jeho názoru, významně podpořily právě tamní četnické stanice často přetížené prací.⁷⁸

Ačkoliv posílení bezpečnostního aparátu spolu s postavením dvou německých stran mimo zákon, vedlo k upevnění státní moci v regionu, mocenské a ekonomické úspěchy nacistického Německa (zejména výsledky sárského plebiscitu počátkem roku 1935)⁷⁹ nalézaly mezi obyvatelstvem značný ohlas. Touto skutečností se zabývala relace zemského prezidenta z 8. března 1935 adresovaná ministerstvu vnitra, poukazující na zvýšenou říšskoněmeckou propagační činnost v pohraničí, které říšskoněmečtí politici i vojenští činitelé věnují soustředěnou pozornost. Zmíněná aktivita se dotýkala frývaldovského, opavského a hlučínského území či průmyslové pánve moravsko-ostravské, přičemž se nejednalo dle názoru pisatele o „*zjev krátkodobý a přechodný, nýbrž o propagandu cílevědomou a záměrnou proti níž bude nutno stále býti na stráži a v plné pohotovosti*“. Zemský prezident tedy navrhoval zřídit a stále udržovat na Ostravsku větší bezpečnostní sbor spolu se cvičnou školou nově přijatých četníků v Moravské Ostravě, což by napomohlo k získání kompaktního a silného bezpečnostního sboru, který by bylo možné použít při zákrocích jak v německém, tak polském pohraničí. Avizovaná odbočka doplňovacího oddělení začala v Moravské Ostravě fungovat již od 1. dubna 1935.⁸⁰

Zlomovým mezníkem z hlediska bezpečnostně-politických poměrů se podobně jako jinde v německém pohraničí staly parlamentní volby v květnu roku 1935, ve kterých výrazně dominovala nově ustanovená Sudetoněmecká strana (*Sudetendeutsche Partei*, SdP). Ta se po zákazu činnosti DNSAP a DNP na podzim 1933 stala integračním prvkem německonacionálního hnutí. V okrese Hlučín získalo uvedené uskupení 64,35% hlasů,⁸¹ přičemž německé strany zde celkově získaly 73,24% hlasů.⁸² Čeští vlastenci vnímali daný výsledek většinou jako zradu hlučínského obyvatelstva. Proněmecky orientovaný volič však tímto

77 Aktivace pohotovostních oddílů byla náročnou záležitostí, obnášela totiž nájem místností a garáží, opatření lůžkovin, kancelářských potřeb atd, což s sebou neslo různé další obtíže. Konkrétně v Hlučíně musely být využity prostory od soukromého pronajímatele, které ovšem příliš nevyhovovaly. Zemské četnické velitelství v Brně hlásilo Ministerstvu vnitra dne 27. září 1935, že jde o velmi stísněné a nezdravé ubytování. Pro 30 četníků na zkoušku a dva strážmistry – řidiče byla k dispozici jen jedna velká místnost, která sloužila jednak jako místnost pro četníky, jednak jako učebna. Daný pokoj byl navíc přeplněn vnitřním zařízením, což vedlo k jeho špatnému vytápění. Následkem mimo jiné i uvedené skutečnosti onemocnělo v zimním období 1934–35 nachlazením 35 příslušníků pohotovostního oddílu. Dosavadní ubytování jednotky bylo proto z dlouhodobého hlediska vyhodnoceno jako neudržitelné, proto se žádalo na Ministerstvo vnitra jak o povolení dalšího nájmu jedné místnosti, tak o poskytnutí příspěvku majiteli domu k provedení nutných adaptací. NA, MV–SR, č. kart. 3922, sign. 13/34/23.

78 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 445, sign. dův 3/34, f. 12.

79 Plebiscit v Sársku proběhl 13. ledna 1935 a rozhodl o připojení území, daného po první světové válce pod francouzskou správou, zpět k Německu.

80 NA Praha, MV–SR, č. kart. 3918, sign. 13/34/5; Martin LOKAJ, *Velitelé Četnického oddělení v Moravské Ostravě a podřízených okresních četnických velitelství v letech 1918–1939* (diplomová práce), Ostrava 2016, s. 39.

81 Četnické záznamy uvádějí pro SdP zisk 67 % hlasů. MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 447, sign. dův 14/35, f. 244.

82 M. GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku*, s. 210.

krokem de facto vyjádřil svou nespokojenost s ČSR a sounáležitost s německým národem. Neméně důležitými faktory, které ovlivnily zdejší výsledky voleb, byly nepochybně jak důsledky světové hospodářské krize, tak stále rezonující pruská tradice na Hlučínsku. V neposlední řadě tomu taktéž napomohla v duchu ideálů národního státu prováděná soustavná čechizace, resp. řečechizace místního obyvatelstva, a to především v oblasti školství.⁸³

Pořádkové složky pochopitelně reflektovaly dopad plánovaných a posléze uskutečněných voleb na bezpečnostní situaci v regionu. Zevrubnější náhled na tehdejší poměry přinášejí hlavně periodické pololetní zprávy jednotlivých četnických oddělení či okresních velitelství adresované v červenci 1935 Zemskému četnickému velitelství v Brně. Jak byla tedy daná problematika vnímána těmito orgány? Četnické oddělení v Moravské Ostravě se vyjádřilo jen stručně, přičemž se podívovalo nad tou skutečností, že „na Hlučínsku, ačkoliv lid nezná ani rádně německy a jest v českých spolecích /:Sokol:/ dal přece při volbách většinu hlasů straně Henleina“.⁸⁴ Opavské oddělení pro změnu upozornilo na silnou agitaci ve prospěch SdP, řešilo však též povolební politické poměry. Dle názoru v relaci prezentovaného se situace v regionu pozvolna uklidňovala mimo jiné i z toho důvodu, že bylo ze strany četnictva i úřadů rázně postupováno vůči protistátním živlům, což zřejmě přispělo k vystřízlivění „pobloudivých občanů“.⁸⁵

Co se týče okresních velitelství, tak kupříkladu Moravská Ostrava poukázala na značné procento „Hitlerovců“ nacházející se v obvodě četnických stanic Ludgeřovice a Petřkovic. Výstřelky však byly zachyceny jen ojediněle, přičemž jim bylo „rázně čeleno“.⁸⁶ Zřejmě nejpodrobnější informace o předvolebních událostech na Hlučínsku poskytlo Okresní četnické velitelství v Hlučině. Předložená relace kupříkladu popisuje incident v Bolaticích, kde se 2. dubna 1935 shromáždilo asi 300 osob, povětšinou zemědělských dělnic požadujících povolení k odjezdu na zemědělské práce do Německa. Demonstrace byla potlačena četnictvem za součinnosti pohotovostního oddílu v Hlučině, přičemž se demonstranti dopustili násilného činu proti osobě a majetku,⁸⁷ když pravděpodobně jeden z nich založil požár stodoly statkáře Bochýnka. Následně byl zjednan klid a pořádek.⁸⁸ Dále zpráva uvádí, že v povolebním období, tedy od 19. do 26. května, bylo četnictvem v okrese zatčeno 23 osob pro delikty vůči zákonu na ochranu republiky, přičemž to vesměs byli přívrženci Henleinovy strany. Za pozornost stojí také zmínky ohledně agitačních volebních hesel. Slibováno bylo jednak uskutečnění plebiscitu podobně jako v Sársku, jednak obsazení Hlučínska Německem po vítězství Henleinovy strany ve volbách. Uvedené přísliby údajně velmi zapůsobily též na lidi organizované v českých stranách. Relace na závěr celkově hodnotila povolební poměry jako normální, neboť došlo k uklidnění a vystřízlivění v důsledku jak nesplněných výše naznačených závazků, tak přísného zákroku četnictva proti osobám šířícím nepravdivé zvěsti.⁸⁹

83 V. PLÁČEK, *Prajáci II*, s. 192.

84 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 447, sign. dův 14/35, f. 64.

85 Tamtéž, f. 90–91.

86 Tamtéž, f. 205.

87 Tamtéž, f. 244. Při této akci četnictvo zatkl pět osob. Osm jedinců bylo udáno pro zločin veřejného násilí, dalších osmnáct pro přečin shluknutí a jedna osoba pro přestupek schvalování trestných činů. Celkem 60 lidí se pak nahlásilo okresnímu úřadu pro porušení zákona o organizaci politické správy.

88 Tamtéž, f. 88

89 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 447, sign. dův 14/35, f. 244.

Shrneme-li shromážděné poznatky, lze konstatovat, že se bezpečnostně-politické poměry v regionu vyvíjely od 20. let v základních konturách kontinuálně. Hlavními skupinami vymezujícími se proti panujícímu režimu zůstali němečtí nacionalisté a komunisté, činní zejména v silněji industrializované východní části regionu. Nelze však podcenit dopady celospolečenského vývoje ve sledovaném období. Zatímco sčítání lidu roku 1930 proběhlo poněkud klidněji než o dekádu dříve, dopady hospodářské krize a ohlasy nástupu nacismu v Německu brzy vedly k eskalaci sociálního a nacionálního napětí. Obdobně jako v předchozím desetiletí, KSČ se v regionu dokázala prosadit pouze v omezené míře, větších úspěchů docílily politické proudy spojující sociální otázku s německým nacionalismem. Zjevným fenoménem sledovaného období je odklon velké části populace od tradičně vlivné německé křesťansko-sociální strany a příklon k radikálnějším uskupením. Projevy těchto nálad (manifestace, vyvěšování nacistických vlajek, slovní útoky na představitele a sympatizanty státního zřízení) se v zásadě shodovaly s vývojem v jiných částech pohraničí, jak ostatně dokazují jiné práce zaměřené na uvedenou problematiku.⁹⁰ Ani občasná fámy o chystaném připojení Hlučínska k Německu nepředstavovaly ojedinělý jev, podobné zvěsti jsou doloženy z jara 1935 např. z okolí Frývaldova.⁹¹ Výrazným specifickým Hlučínska je fakt, že zde iredentistické tendence vycházely z řad obyvatelstva, jež bylo de iure převážně české národnosti.

Státní orgány i české spolky bedlivě monitorovaly situaci na Hlučínsku, cesty k jejímu řešení se však hledaly poměrně složitě. Územně-správní reforma z roku 1929 se ukázala jako neúčinná a neschopná zamezit převaze německých politických stran v okrese. Státní aparát se s ohledem na nálady obyvatelstva snažil pokud možno vyhýbat silovým řešením a zachovat zdání normality, jak nejlépe dokládá již citovaná instrukce z března 1933 hledat formální záminky k rozpouštění komunistických schůzí. K přijetí rozsáhlejších bezpečnostních opatření došlo až v období po volbách roku 1935, kdy v Dolním Benešově vznikla četnická letecká hlídka a kdy se rozběhla výstavba pohraničního opevnění. Podchycení dopadů tohoto vývoje je však již námětem pro samostatnou studii.

The security-political situation in the Hlučín region as seen by the security apparatus in the first half of the 1930s

(Summary)

As well as in the previous decade, the state authorities and Czech associations closely monitored the situation in the Hlučín region, but the ways to solve it were rather complex. The 1929 Territorial-Administrative Reform proved to be ineffective and unable to prevent the predominance of German political parties in the district. The state apparatus, with regard to the mood of the population, tried to avoid forceful solutions and to preserve the appearance of normality, as best illustrated by the aforementioned March 1933 instruction to seek formal pretexts for the dissolution of communist meetings. The adoption of more extensive security measures took place only after the elections in 1935, when a gendarmerie air patrol was established in Dolní Benešov and when the construction of the border fortifications commenced.

90 Viz poznámku č. 3

91 Státní okresní archiv Jeseník, fond Okresní úřad Jeseník I, inv. č. 741, č. kart. 14.

Privatunterricht – soukromé vyučování v německém jazyce na Hlučínsku v letech 1920–1938

Irena Šebestová

Irena Šebestová: Privatunterricht – private teaching in German language in Hlučín region 1920–1938

From 1920 to 1938, private teaching in the German language (Privatunterricht) organized by the German minority in parallel with the official general education in the then Czechoslovak Republic took place in the territory of today's Hlučín region. This form of private teaching in individual municipalities was organized and financially sponsored by the German Cultural Association. The greatest interest in private teaching in German was evinced in the municipalities of Hlučín and Kravaře, where the groups of German-speaking children were the most numerous. In the archival materials stored primarily in the Land Archive in Opava, we can find data about the course of private lessons. As an example, the 1928/29 and 1929/30 school years were selected, when private teaching at the Hlučín region was provided in nineteen municipalities. Nowadays, only a few eyewitnesses who attended these private lessons and whose authentic testimonies can prove the historical facts live in Hlučín.

Key Words: Private teaching, German language, Hlučín region

V letech 1920–1938 probíhalo na území dnešního regionu Hlučínsko soukromé vyučování v německém jazyce (Privatunterricht), které bylo organizováno německou menšinou paralelně k oficiálnímu obecnému školství v tehdejší Československé republice. V současnosti žije v Hlučíně jen několik pamětníků, kteří toto soukromé vyučování absolvovali a kteří svými autentickými výpověďmi mohou doložit historické skutečnosti. Jedná se o narátorky Martu Tomečkovou, Hildegarde Tomisovou, Annu Hermannovou a narátora Josefa Hlubka. Se všemi pamětníky proběhlo zaznamenání výpovědi v rozmezí měsíců únor až březen 2015.¹ Z výpovědi formou volné narace Marty Tomečkové (nar. 1925) byl natočen audiovizuální záznam. Z řízeného strukturovaného rozhovoru s Hildou Tomisovou (nar. 1928) byl pořízen audiozáznam. S Annou Hermannovou (nar. 1924) byl vzhledem k vysokému věku veden rozhovor za pomoci prostředníka. Josef Hlubek (nar. 1940) doplnil na základě osobních zkušeností údaje obsažené v archivních materiálech Zemského archivu v Opavě (ZA Opava) a Státního okresního archivu v Opavě (SOkA).

Hlučínsko, dnes nedílná součást České republiky, odráží po staletí formované soužití jazykových a kulturních menšin, které se musely opakovaně přizpůsobovat novým pravidlům a zvykům. Téměř vždy v něm byly přítomny prvky české i německé kombinované s prvky polskými, nezanedbatelný zůstává element židovský. Svou polohou strategického pohraničního území bylo předurčeno ke střetu mocenských zájmů řady zemí ve středoevropském prostoru. Jeho obyvatelstvo se muselo adaptovat na protichůdné ekonomické společenské a kulturní podmínky, v jejichž rámci byl německý aspekt určující. Trpké historické zkušenosti, ve kterých obyvatelé hráli jen nevýznamnou roli, se promítly do specifické charakteristiky, díky níž jsou i v současnosti nazýváni „prajzáky“ [Preußen].

¹ Vzhledem k pokročilému věku dosud žijících pamětníků a jejich zdravotnímu stavu byly použity různé metody záznamu orální historie.

Pro pohnutou historii regionu dnešního Hlučínska, osídleného od dob raného středověku moravskými Slovany, byl osudový především rok 1742, kdy byl na základě výsledků Vratislavského míru připojen k Pruskému Slezsku, a to na dalších 178 let. Vlivem germanizace v rámci pruského státu ztrácelo zdejší obyvatelstvo, tzv. Moravci, postupem času svou slovanskou identitu a přizpůsobovalo se pruské mentalitě. Jeho „moravština“² forma českého dialektu, se omezila jen na každodenní komunikaci v privátním životě a na náboženské vyznání v rámci katolické víry. Němčina, pruský úřední jazyk, se stala oficiálním jazykem společenského kontaktu a školního vzdělání, které však dle dostupných pramenů nedosahovalo kýžených výsledků. „*Ve školách se od počátku 70. let 19. století sice oficiálně učilo německy, praxe však byla zjevně jiná – vždyť zprávy školních inspektorů z 90. let dosvědčují, že děti většinou neuměly vyjádřit německy své myšlenky, neboť němčinu neovládaly.*“³

Další historicky významnou změnu prožívá region po 1. světové válce, kdy byl na základě ustanovení článku 83 Versailleské smlouvy 10. ledna 1920 připojen k nově vzniklé Československé republice. Po nabytí platnosti smlouvy změnilo na přibližně 300 km² velkém území obyvatelstvo celkem 38 obcí svou státní příslušnost. Je nutno poznamenat, že inkriminované území tvořilo v 18. a 19. století součást Slezska, a proto se o něm dosud nemluvilo jako o Hlučínsku, nýbrž jako o části Horního Slezska. Teprve až v článku 83 Versailleské smlouvy byly určeny jeho pevné a konkrétní hranice. „*Pojem Hlučínsko je novodobý, poprvé uváděný v souvislosti s připojením regionu k Československé republice v roce 1920. Hlučínsko není pouze pojem zeměpisný, ale jde o svébytný fenomén moderních českých dějin.*“⁴ Od 4. února 1920 patřilo Hlučínsko k Československu jako politický okres Hlučín, který dostal název podle největšího centra v té době. Žilo zde přibližně 46 000 obyvatel.

Při sčítání obyvatelstva v roce 1921 se k české národnosti přihlásilo 39 209, tzn. 81,7 % občanů, k německé 7 707, tzn. 16 % občanů, zbývající 2,3 % tvořily ostatní národnostní menšiny. Představitelé státní moci nově vzniklého Československa měli enormní zájem na tom, aby se Hlučínsko nijak neodlišovalo od ostatních českých zemí a automaticky očekávali loajalitu česky hovořícího obyvatelstva.

Počátky soukromého vyučování v německém jazyce na Hlučínsku

Začlenění oblasti Hlučínska do československého státu a následné snahy státních orgánů o počestění místních obyvatel znamenaly zásadní změny v jejich životě, především však pro dosti početnou německou menšinu. Hlavním státním a oficiálním jazykem se stal jazyk československý,⁵ což ovlivnilo následný vývoj mimo jiné v oblasti školství. „[...] *pozornost se upínala zejména na školství, jež mělo vychovat nové generace obyvatel sžitých s novým*

2 „Moravštinou“ je označován běžně mluvený jazyk založený na slezském dialektu českého národního jazyka, který ve svém lexiku obsahuje (vzhledem k dřívější příslušnosti zkoumaného regionu k Prusku, později k Německé říši) mnoho germanismů, popř. polonismů.

3 ed. Metoděj CHRÁSTECKÝ a kol., *Hlučín 1256 – 2006. 750let města*, Hlučín 2006, s. 33.

4 M. CHRÁSTECKÝ, *Hlučínsko, Valticko, Vitorazsko: podrobná minulost: historie, obce, atraktivita*, Hlučín 2008, s. 18.

5 Českoslovenština (oficiální název zněl jazyk československý) byla úředním jazykem Československa v letech 1920 až 1948. V českých zemích českoslovenštinu představovala čeština, na Slovensku slovenština s tím, že podání v češtině mohla být vyřizena ve slovenštině a naopak.

státním zřízením.“⁶ 4. května 1920 došlo k zavedení jednotného vyučovacího jazyka, a to jazyka českého.⁷ Avšak německá menšina na Hlučínsku měla podle § 5 jazykového zákona č. 122 Sb. ze dne 29. února 1920 právo na vyučování v německém jazyce, a proto představitelé československého státu nemohli německé školy na Hlučínsku formálně zakázat.⁸ Jako nejschůdnější řešení nastalé situace byla zvolena forma vládního nařízení,⁹ které německé školství na Hlučínsku několik měsíců po přičlenění území k ČSR de facto zrušilo, aniž by však obsahovalo explicitní vyjádření tohoto druhu.¹⁰ V jednotlivých obcích se k výše zmíněnému datu vyučovalo německým vyučovacím jazykem ve 41 školách. Zrušením této výuky byla německy mluvící částí obyvatelstva odepřena možnost dalšího školního vzdělávání v daném jazyce. Výjimkou zůstaly obce Třebom a Sudice, ve kterých německojazyčné obyvatelstvo tvořilo většinu.¹¹ Poměr českého a německého obyvatelstva v obou obcích je uveden ve srovnání s některými zvolenými obcemi na základě údajů ze sčítání lidu v roce 1930:¹²

	Celkem	Č	N
Hlučín	5 068	4 400	517
Kravaře	4 108	3 543	357
Ludgerovice	3 916	3 657	178
Třebom	752	43	684
Sudice	982	184	759

Rodiče žáků německých škol vnímali výše zmíněná rozhodnutí československého státu jako likvidační. Bylo pro ně jen velmi těžko představitelné, že by jejich děti, které např. čtyři až šest let absolvovaly výuku v němčině, dále pokračovaly ve škole české. Byli proto odhodláni dosáhnout revize těchto rozhodnutí všemi dostupnými prostředky. Na podporu znovuzřízení německých škol sepisovali petice, pro které získali 30 000 podpisů. Na základě archivních materiálů lze uvést konkrétní příklad formulovaných požadavků:

6 Pavel KLADIWA, *Národnostní politika na meziválečném Hlučínsku (s důrazem na základní školství)*, Slezský sborník 113, 2015, č. 1, s. 107.

7 „Die Unterrichtssprache in den Schulen des Hultschiner Gebietes ist unbeschadet der Bestimmung des § 5 des Gesetzes vom 29. Februar 1920 Nr. 122 Smlg. d.G.u.V. die tschechische Sprache.“ Zemský archiv Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 12.

8 Jazykový zákon vycházel v tomto ohledu z mezinárodních úmluv o ochraně menšin, k jejichž respektování se ČSR zavázala již na mírové konferenci.

9 Vládní nařízení RŠ č. 321/1920 Sb. ze 4. 5. 1920, kterým se upravuje správa veřejná mimo soudní správu a rozšiřuje působnost československých zákonů a nařízení z oboru oné správy na Hlučínsku. Toto nařízení rušilo platnost předpisů z doby předlitavské, podle kterých byl při ustanovení vyučovacího jazyka školy zohledněn názor zřizovatele školy a místních školních orgánů (§ 6 říšského školského zákona č. 62 ř. z 14. 4. 1869 a §2 řádu školského a vyučovacího č. 159 ř. z. Z 29. 9. 1905), a které umožňovaly zřízení soukromých škol (§§ 70 a 71 zákona č 62/1869 ř. z. ze 14. 4. 1869). ZA Opava, Reinhold Weigel, inv. č. 19, č. kart. 12.

10 P. KLADIWA, *Národnostní politika*, s. 108.

11 ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 13.

12 Tamtéž, *Liste der Gemeinden mit Einwohnerzahl aus der Volkszählung im Jahre 1930*. (Seznamy obcí s počty obyvatel ze sčítání obyvatelstva v roce 1930.)

1. Wir sind deutsch, denken und fühlen deutsch und wollen darum deutsch bleiben und den deutschsprachigen Schulunterricht erhalten.

2. Unsere Muttersprache ist nicht das „Tschechische“, wir verstehen tschechisch ebenso wenig wie polnisch, ungarisch oder irgend andere Sprache. Daher wollen wir bei der deutschen Sprache bleiben.

3. Die deutsche Sprache ist eine Weltsprache, mit der man sich überall verständigen kann; wer sich auf die tschechische Sprache verlässt, ist von vornherein verlassen.

4. Friedrich der Große ließ das Schulwesen in Schlesien zunächst so bestehen, wie er es vorgefunden; 150 Jahre ist es unveränderbar geblieben. Und Sie wollen schon nach 4 Wochen die deutsche Sprache durch die Tschechische ersetzen?

5. Eher gründen wir eine deutsche Privatschule, als dass wir unsere Kinder tschechisieren lassen.

6. Die Eltern haben an erster Stelle zu bestimmen, wie ihre Kinder unterrichtet und erzogen werden sollen. Und wir fordern die deutsche christliche Schule.

7. Durch Drohungen lassen wir uns nicht einschüchtern; der Gewalt werden wir Gewalt entgegensetzen.¹³

Zákonnou oporu pro své požadavky našli rodiče v doplňku Ústavní listiny Československé republiky – v tzv. jazykovém zákoně č. 122/1920 Sb., podle něhož mohla být zřízena veřejná škola v každé obci, ve které se podle tříletého průměru nachází nejméně 40 % školou povinných dětí. V březnu 1921 požadovalo 170 rodičů z Hlučína,¹⁴ aby na základě dostatečného počtu žáků – 80 – z německých rodin byla zřízena německá škola, popř. vyučování v německém jazyce.¹⁵

---

¹³ ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 12.

1. Jsme Němci, myslíme a cítíme německy, a chceme proto Němci zůstat a uchovat vyučování v německém jazyce.

2. Naši mateřskou řečí není čeština, rozumíme česky právě tak málo jako polsky, maďarsky nebo jakékoli jiné řeči. Proto chceme zůstat u německého jazyka.

3. Němčina je světovým jazykem, kterým se lze všude domluvit; kdo se spoléhá na češtinu, je již od počátku ztracen.

4. Bedřich Veliký nechal školství ve Slezsku od počátku v takové podobě, v jaké již existovalo; zůstalo 150 let nezměněno. A Vy chcete nahradit němčinu češtinou již po čtyřech týdnech.

5. Raději zřídíme německou soukromou školu, než bychom nechali naše děti počeštit.

6. Především rodiče mají určit, jak mají být vyučovány a vychovávány jejich děti. A my podporujeme německou křesťanskou školu.

7. Nenecháme se zastrašit hrozbami. Na násilí budeme odpovídat násilím.

14 V Hlučíně se podle uvedeného sčítání lidu z února 1921 přihlásilo k německé národnosti 30 % obyvatel. Ve dvou následujících volbách do zastupitelstva města připadlo z 30 mandátů 19 německým voličům. Uvedené výsledky ukazovaly, že v obci Hlučín žije podle 5letého průměru více než 80 školou povinných dětí, které by měly absolvovat výuku v německém jazyce.

¹⁵ ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 13.

„Wir sind durch unsere historischen, verwandtschaftlichen und wirtschaftlichen Beziehungen auf die deutsche Kulturgemeinschaft angewiesen und befürchten mit dem Grund, dass es eine Benachteiligung unserer Kinder im Hinblick auf ihr Fortkommen im späteren Leben bedeutet, wenn ihnen keine Möglichkeit geboten wird, in einer deutschen Schule erzogen zu werden.“¹⁶

Veškeré úsilí však vyzněla naprázdno a bylo vždy nekompromisně odmítnuto ze strany úřadů a orgánů státní moci. Starost rodičů o budoucnost dětí však byla na místě, neboť Hlučínsko nenabízelo tolik pracovních příležitostí jako sousední Německo. Představitelé československého státu nedocenili nutnost řešení neutěšené hospodářské situace a nezajistili dostatečné uplatnění obyvatel Hlučínska na československém pracovním trhu. Znalost německého jazyka tedy hrála klíčovou roli při získání lepších pracovních pozic a tím i při zabezpečení větších sociálních jistot. „Tito rodiče považovali němčinu za kulturně vyšší jazyk, který dá jejich dětem větší možnosti sebeuplatnění.“¹⁷ O této skutečnosti se nezávisle zmiňují ve svých výpovědích jak Marta Tomečková, tak Hilda Tomisová z Hlučina. Obě potvrzují tento všeobecně panující názor, který převládal i v jejich rozvětvených rodinách. Ještě dlouho po připojení Hlučínska k Československé republice jezdila především mladá děvčata z Hlučina (několik i z Dlouhoveské ulice) pracovat od jara do podzimu jako zemědělské dělnice na velké statky k Magdeburgu. Práci jim zprostředkoval muž z Dolního Benešova, jeho jméno si však obě narátorky nepamatují. Ačkoli v zahraničí strávily mladé ženy v průměru polovinu roku, dle vyprávění pamětnic se vracely zpět na Hlučínsko, kde také později s místními muži zakládaly rodinu.

Rodiče hlučínských školáků museli řešit především dostupnost vzdělání v jazyce německém. První eventualitou byla výuka v německých školách v Opavě, Ostravě, popř. Bohumíně. Ta však byla spojena s fyzicky a finančně náročným cestováním, které by školáci museli každodenně absolvovat. Druhá eventualita výuky v německém jazyce vyplynula z negativního postoje československých úřadů k již zmíněné snaze 170 hlučínských rodičů založit německé školy a tím i z rezignace na veřejné školství. Většina rodičů tedy využila možnost soukromého vyučování, organizačně a finančně zaštitovaného Německým kulturním spolkem. Největší zájem o soukromé vyučování v německém jazyce se projevil v obcích Hlučín a Kravaře, ve kterých byly skupiny německy mluvících dětí nejpočetnější.

Německý kulturní spolek (Deutscher Kulturverband) a jeho podíl na rozvoji soukromého vyučování v německém jazyce na Hlučínsku

Německý kulturní spolek (dále NKS) byl založen 2. listopadu 1919 Ludwigem Kriegem a ostatními původními členy Německého školního spolku (Deutscher Schulverein) v Praze. Významnou měrou se podílel na společenském životě v oblastech obydlených německy mluvícím obyvatelstvem. Nejdůležitějším cílem NKS bylo udržet a posílit německé národní povědomí. V rámci své činnosti podporoval vybavení škol, financování učitelů

¹⁶ ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 13.

Jsme svými historickými, příbuzenskými a hospodářskými vztahy svázáni s německým kulturním společenstvím a důvodně se obáváme, že to znamená znevýhodnění našich dětí se zřetelem na jejich úspěchy v budoucím životě, jestliže jim nebude nabídnuta možnost výchovy v německé škole.

¹⁷ P. KLADIWA, *Národnostní politika*, s. 108.

a učebního materiálu, jakož i zadávání stipendií.¹⁸ „*Der Deutsche Kulturverband hat den Zweck, die volkserhaltenden und volksbildenden Bestrebungen der deutschen Bevölkerung in der Tschechoslowakischen Republik zu fördern und zu unterstützen.*“¹⁹

V Hlučíně byla založena místní organizace NKS 27. srpna 1922. K zakládajícím osobnostem patřili Karel Hlubek, předseda, Max Špakovský, místopředseda, a Reinhold Kladziwa jako pokladník. Dle osobního svědectví potomka – prasnynovce Josefa Hlubka z Hlučina – byl Karel Hlubek nadšeným přívržencem všeho německého a pro své přesvědčení se dostal do sporu s ostatními členy rodiny, zvláště když si chtěl nechat poněmčít své jméno. Patřil mezi významné podnikatele Hlučina, byl vlastníkem jednoho z největších zahradnictví v regionu. Po ukončení 2. sv. války byl v roce 1945 odsunut. Dle svědectví pamětníků však důvodem nebylo ani tak jeho němectví, jako velké, velmi dobře prosperující zahradnictví.

Od roku 1924 však začala být činnost místní organizace NKS v Hlučíně vyšetřována československými úřady. Záminkou bylo údajné překročení rámce působnosti tím, že její členové byli převážně původu moravského. Organizace čítala 150 členů, z nichž bylo jen přibližně deset rodilých Němců, včetně německých soukromých učitelů. Místní organizace tedy měla přijímáním neněmeckých členů jednat proti svým stanovám, ve kterých se zavazovala zaměřovat svoji činnost pouze na osoby národnosti německé. Zapojování členů, kteří tento požadavek nesplňovali, bylo hodnoceno ze strany československých úřadů jako politizace činnosti jinak nepolitického spolku. „*Kulturverband láká děti rodičů, jejichž národnost byla zjištěna, že je moravská – česká – k zápisu a k soukromému vyučování v jazyku německém.*“²⁰ Podle úředních záznamů Presidia zemské správy politické agitovala rovněž místní organizace NKS v Hlučíně pro domácí vyučování moravských dětí v německém jazyce, které bylo zprostředkováno soukromými učiteli. Její zástupci se snažili prokázat, že rodiče nechali své děti vyučovat na základě svobodného rozhodnutí a nikdo je o ničem nepřesvědčoval. NKS pak právě na výslovné přání rodičů zajistil pedagogy pro realizaci německého soukromého vyučování. Toto stanovisko místní odbočky NKS potvrdili i sami rodiče, kteří byli většinou zároveň členy zmíněného spolku. Nemohlo být tedy s konečnou platností zjištěno, zda rodiče nechali své děti vyučovat pouze ze své vlastní vůle. Tato nejasnost nakonec zabránila rozpuštění místní organizace.²¹

Organizace NKS v Hlučíně finančně podporovala již na počátku školního roku 1922/23 vzdělávací a výchovnou práci tří učitelů.²² Během školního roku se zvýšil jejich počet na šest a vyučovali 70 žáků.²³

Od školního roku 1923/24 se začalo soukromě vyučovat i v Kravařích, v obci s druhým největším zájmem o tuto formu výuky na Hlučínsku. I zde musely být řešeny problémy s organizací vyučování, především v souvislosti s navýšením počtu vyučovacích hodin, aby odpovídal požadavkům zákona. Protože rodiče tuto podmínku nesplnili, okresní školní

18 ZA Opava, Weigel, č. kart. 14. V roce 1929 se stal předsedou oblastního sdružení Hlučínsko se sídlem v Bolaticích Josef Dworok z Petřkovic.

19 ZA Opava, Zemská vláda slezská Opava (dále jen ZVSO), č. kart. 4775, sign. XII-2449.

20 Tamtéž.

21 Tamtéž.

22 Tamtéž.

23 ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 12.

rada v Opavě soukromé vyučování zakázala. Rodiče se však odvolali a argumentovali § 204 školního a vyučovacího řádu, podle kterého nemají školní úřady vliv na způsob a rozsah domácího vyučování, zákon jim přiznává pouze právo přesvědčit se o vědomostech žáků.²⁴

V následujících letech se rozšířilo soukromé vyučování v německém jazyce i v ostatních obcích Hlučínska. Např. ve školním roce 1926/27 probíhalo soukromé vyučování v obcích Hlučín, Kravaře, Bolatice a Dolní Benešov.²⁵ Ve školním roce 1929/30 bylo zorganizováno soukromé vyučování již v 19 obcích: Bělá, Bohuslavice, Bolatice, Dolní Benešov, Hať, Hlučín, Chuchelná, Kobeřice, Kouty, Kozmice, Kravaře, Ludgeřovice, Markvartovice, Oldřišov, Petřkovice, Pišť, Rohov, Štěpánkovice a Závada. Celkem bylo soukromé vyučováno 573 žáků. Pro vytvoření ucelené představy zájmu o vyučování v německém jazyce ve školním roce 1929/30 je na základě studia pramenů nutno uvést i ostatní údaje: německé veřejné školy v Opavě navštěvovalo 442 dětí z Hlučínska, a sice 315 obecné školy a 127 měšťanské školy.²⁶

V průběhu let docházelo opakovaně ze strany československého státu ke snahám o zrušení jak soukromého vyučování v německém jazyce z důvodu nedostatečné úrovně výuky, tak o ukončení činnosti místních organizací NKS, které toto vyučování organizovaly a materiálně i personálně podporovaly. Aby místní organizace NKS mohly na Hlučínsku oficiálně působit, museli se jejich členové zavázat k nepolitickému jednání. V průběhu svého působení snad každá z místních skupin NKS alespoň jednou čelila obvinění z porušení této zásady.²⁷ Nejedna místní organizace NKS upadla v podezření, že za své členy přijímá občany české národnosti a tím utváří jejich protičeské postoje.²⁸ Stále důraznější opatření ze strany československých úřadů vedly k obavám z možného zákazu činnosti NKS z důvodu podpory německého školství. Od roku 1925 proto převzala náklady na provoz německého soukromého vyučování na Hlučínsku *Německá služba na ochranu školství* (Schulschutzstelle), v níž byly zastoupeny všechny, tedy i mimoparlamentní německé politické strany Slezska. Ještě v témže roku se *Německá služba na ochranu školství* transformovala v Německý školský ochranný výbor pro Slezsko, který byl zemskou pobočkou Německého parlamentního školského výboru v Praze.²⁹

*Čs. státní moc se se situací ve školství v meziválečném období nesmířila, zvláště když se německá agitace na Hlučínsku, která měla již ve 20. letech zjevný charakter iredentistického hnutí (hnutí za připojení území zpět k Německu), od roku 1933 stále pevněji spojovala s hitlerovským národním socialismem.*³⁰

24 ZA Opava, Zplnomocněný komisař republiky Československé pro Ratibořsko (dále jen ZKRČ), č. kart. 32, sign. V-53.

25 Vilém PLAČEK, *Prajzáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007, s. 119.

26 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 127.

27 ZA Opava, ZVSO, č. kart. 4775, sign. XII-2449.

28 Tamtéž.

29 V. PLAČEK, *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Háj ve Slezsku 2000, s. 65.

30 P. KLADIWA, *Národnostní politika*, s. 123. Německému školství na Hlučínsku plynuly nemalé finanční prostředky z Německa. Například v období od dubna do září 1934 se jednalo o necelých 16 000 říšských marek (RM) měsíčně z nadace Deutsche Stiftung (Německá nadace), z toho 14 000 RM na domácí soukromé vyučování a kulturní zařízení. (Balcarová) Další prostředky posílal *Verein für das Deutschtum im Ausland* (Spolek pro podporu Němců v zahraničí, od 1. 3. 1933 Volksbund für das Deutschtum in Ausland).

S nástupem Adolfa Hitlera k moci v roce 1933 dochází k radikalizaci veřejného života na Hlučínsku, doprovázeného nacionalistickými a proněmeckými náladami. Přes úsilí okresních úřadů v Opavě a Hlučíně, které se snažily vydáváním vyhlášek omezit činnost protistátních hnutí, rostly preference Henleinovy Sudetoněmecké vlastenecké fronty. Pod jejím vlivem, především po vítězství ve volbách v roce 1935, se výrazně změnil charakter soukromého vyučování, které se stalo prostředníkem zachování němectví a oporou v protistátním boji. Zneužití vzdělávací instituce pro extremistické výpady vedlo ke zvýšení aktivity ze strany Československé republiky, především Ministerstva školství a národní osvěty ČSR. V únoru 1934 zrušil Okresní úřad v Hlučíně soukromé vyučování se zdůvodněním, že byla překračována zákonem stanovená pravidla pro soukromé vyučování. Výuka neprobíhala v jednotlivých domácnostech žáků, nýbrž ve třídách. Přes tento zákaz byli žáci nadále soukromě vyučováni, avšak již jen ve striktně domácím prostředí a s tím, že počet dětí klesl pro následující školní rok o třetinu.³¹

Významnou měrou k ukončení soukromého vyučování v německém jazyce na Hlučínsku přispěl zákon z roku 1936, tzv. lex Uhlíř, jímž byly zpřísněny podmínky pro povolení soukromého vyučování.³² Poslanec Uhlíř předložil zákon, který dovoloval vyučování dětí jen se svolením okresního školního úřadu, přičemž podmínkami pro povolení byly národnost dítěte odpovídající vyučovacímu jazyku a záruka v ohledu státoobčanském. Rodiče dětí museli přiložit k žádosti výpis o německé národnosti. Děti rodičů klasifikovaných s moravskou (českou) národností na něj podle předpisů neměly nárok, děti německé národnosti, pokud nechodily do opavských škol, jak tomu bylo hlavně v západní části Hlučínska, měly problémy získat potřebné potvrzení.³³ S aplikací zákona lex Uhlíř se však nesmířila Heinleinova strana, a tak začala od listopadu 1936 organizovat náhradní formu soukromého vyučování, tzv. doplňkové vyučování v němčině (Nachhilfe-Unterricht). Z 853 dětí navštěvujících v předešlém období soukromé vyučování se v září 1936 přihlásilo do českých veřejných škol jen 527. Ostatních 325 dětí pravděpodobně dál navštěvovalo doplňkové vyučování, sloužící jako zástěrka pro politické účely. Tento způsob výuky byl představiteli československého státu shledán pokoutným a v dubnu 1937 byl zakázán. Někteří učitelé byli zatčeni, jejich kolegové z obavy před zatčením utekli do Německa, což zapříčinilo definitivní konec soukromého vyučování na Hlučínsku.³⁴

Organizace a průběh soukromého vyučování

Soukromé vyučování probíhalo ve svých počátcích třikrát týdně v domácnostech dětí. Učitelé vyučovali od rána do večera, dohromady tedy až 60 hodin týdně. Měsíčně pak vyplňovali zprávu o stavu soukromého vyučování, která obsahovala i následující informace: počet vyučovaných dětí, počet školních dní, chování dětí ve škole i mimo ni a pokroky ve vyučování.³⁵ Vyučovány byly děti od první do páté třídy, zatímco vyšší ročníky navštěvovaly německé školy v Opavě, popř. v Ostravě. Vyučované předměty odpovídaly látce probírané na veřejných školách. Na konci školního roku pak žáci skládali

31 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 186.

32 František Uhlíř – poslanec Čs. strany národně socialistické.

33 V. PLAČEK *Prajzáci II*, s. 196, 216–217; V. PLAČEK, *Prajzáci aneb*, s. 66.

34 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 69.

35 ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 12.

zkoušky na německých veřejných školách; po jejich úspěšném složení obdrželi právoplatné vysvědčení.³⁶ S postupným šířením soukromého vyučování v dalších obcích a s rostoucím počtem žáků a učitelů se měnila i organizace výuky. Vyučovalo se od 8:00 hodin ráno do 12:00 hodin, odpolední výuka pokračovala v době od 13:00 do 17:00 hodin. Náboženství vyučovali v některých obcích kromě učitelů i místní kněží či rodiče dětí.³⁷

Podle výpovědí narátorek Hermannové a Tomečkové se v Hlučíně konalo vyučování ve více domácnostech, dělené zvláště na výuku pro chlapce a pro dívky. Obě skupiny však navštěvovaly výuku v domě rodiny Kotschích na Dlouhoveské ulici, který existuje dodnes. Podle obou narátorek vyučování na Dlouhoveské ulici navštěvovalo pět dětí, které učila „Fräulein John“. Dle výpovědi Hermannové bydlela slečna učitelka na náměstí v Hlučíně v pronajaté místnosti bytu rodiny Bernarda Weinaera. Jednou týdně ji Hermannová musela nanositi do třetího poschodí uhlí a vodu. Podle vzpomínek charakterizovala slečnu učitelku jako velmi přísnou, neosobní a chladnou ženu, která však probudila u žačky celoživotní zájem o matematiku. Výuka na Dlouhoveské začínala každý vyučovací den německou modlitbou. Během vyučování seděly děti u stolu ve středu místnosti. Pracovaly především s knihami a sešity. Tabule ani závěsné obrazy nebo mapy si narátorky nevybavují. Narátorka Hermannová však zmiňuje max. tři hodiny výuky denně. Ve středy a v soboty odpoledne měly děti volno. Hodiny tělocviku se odbývaly na farské zahradě v Hlučíně pod vedením člena tělocvičného spolku (Turnverein), kde chlapci především hráli fotbal. Skupinu školáků tvořily děti od první do páté třídy, které na konci školního roku skládaly zkoušky v Opavě na německé veřejné škole (Deutsche Volksschule, Rosсыgasse, Troppau).

Financování soukromého vyučování

Soukromé vyučování na Hlučínsku bylo zpočátku financováno z prostředků Německého kulturního spolku. V dochovaných záznamech NKS jsou zaznamenány částky, které učitelé dostávali jako měsíční plat za vyučování, a to ve výši od 600 do 2 500 korun. Nejvyšší mzdy dostávali např. v Kravařích učitel Slaný (2 500 korun) a učitel Thiemel (1 250 korun), v Hlučíně učitel Faikus (2 000 korun).³⁸ Od roku 1925 přispíval Německý parlamentní školský výbor, přeměněný z Německé služby na ochranu školství na německé privátní školství na Hlučínsku, až 12 000 Kč měsíčně. Na zdárném fungování soukromého vyučování se finančně podíleli i rodiče žáků, a to částkou v průměru 30 Kč měsíčně. Některé rodiny nacházející se v obtížné sociální situaci však byly tohoto poplatku zproštěny. O finanční tísní mnoha rodin potenciálních žáků hovoří Hilda Tomisová z Hlučina: ačkoli ze strany příbuzenstva byla výuka doporučována a znalost německého jazyka byla vnímána jako priorita pro budoucí profesní život, řada rodičů si nemohla dovolit vzdělání financovat. Velmi často se opakovala neúnosná sociální situace, kdy otec byl nezaměstnaný a v rodině žilo více než pět dětí. Dalším zdrojem finančních prostředků pro podporu soukromého vyučování byly veřejné sbírky pořádané NKS, jejichž výtěžek byl použit například na vánoční nadílku pro německé děti, která se konala v rámci vánoční slavnosti.³⁹ V neposlední řadě se na financování soukromého vyučování podíleli i sami žáci

36 Tamtéž.

37 ZA Opava, Weigel, inv. č. 22, č. kart. 1.

38 ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 13.

39 Státní okresní archiv Opava, Hultschiner Zeitung, 10. 12. 1930.

a učitelé tím, že pořádali kulturní vystoupení, za něž utržili mnohdy nemalý finanční obnos, což potvrzují narátorky Tomisová a Hermannová. Ten byl pak většinou použit mimo jiné na uspořádání výletu na konci školního roku nebo na nákup pomůcek do vyučování.

Průběh soukromého vyučování ve školním roce 1928/29 a 1929/30 ve zvolených obcích

Z archivních materiálů uložených především v ZA Opava můžeme zjistit údaje o průběhu soukromého vyučování v jednotlivých obcích. Jako příklad byly zvoleny školní roky 1928/29 a 1929/30, kdy soukromé vyučování na Hlučínsku probíhalo v devatenácti obcích a počty žáků patřily k těm nejvyšším. Jako zástupci obcí byly zvoleny Hlučín, centrum oblasti s největším zájmem o soukromé vyučování v německém jazyce. Dále pak Kravaře, největší obec v západní části Hlučínska, a Ludgeřovice, obec ležící v části východní.

Hlučín

Dle dochovaných údajů o výsledcích sčítání lidu z roku 1930 žilo v Hlučíně 5 068 obyvatel, z toho se 4 400 přihlásilo k české a 517 k německé národnosti.

Školní rok 1928/29:

Na základě studia archivních materiálů lze konstatovat, že soukromé vyučování v německém jazyce navštěvovalo ve školním roce 1928/29 do dubna 44, do konce školního roku pak 46 školáků, které vyučovalo pět vyučujících: Zangl, Dlauhy, Hanke Plachky a učitelka Czak.⁴⁰ Výuku náboženství vedl německý kaplan hlučínské farnosti Swoboda, ruční práce vyučovala paní Špakovská z Hlučina, výuku tělocviku zajišťoval tělocvičný spolek. Během školního roku proběhlo několik schůzek s rodiči, na kterých byly představeny a projednány nejdůležitější problémy vztahující se k výuce a výchově žáků. Dne 15. června 1929 absolvovalo 46 žáků závěrečnou zkoušku na veřejné německé škole v Opavě (Troppau, Rosсыgasse). Ze všech zúčastněných jich 45 složilo úspěšně. Během školního roku nebyli žáci přezkušováni Okresní školskou radou.

Školní rok 1929/30:

Ve školním roce 1929/30 navštěvovalo soukromé vyučování do března 67 žáků, od března pak až do konce školního roku 63 žáků. Do prosince 1929 vyučovalo děti pět vyučujících: Zangl, Dlauhy, Fajkus, Hanke a učitelka Czak. Koncem prosince byli vyučující Czak a Hanke přefazeni do Kravař a Koutů, aby doplnili nedostatečný počet učitelů. Na jejich místo od ledna 1930 nastoupil v tom čase již penzionovaný Franz Czak. Od ledna 1930 připadalo na jednoho učitele 15 žáků.⁴¹ Výuka probíhala od 8:00 do 12:00 dopoledne, odpoledne pak od 13:00 do 15:00. Ve středu a v sobotu odpoledne měli žáci volno. V hodinách soukromého vyučování bylo probíráno stejné učivo určené pro žáky 1.–5. ročníku jako na obecných školách. Náboženství vyučoval německý kaplan hlučínské farnosti P. Stiborsky. Ruční práce vedla Marie Holetschek z Hlučina, výuku tělocviku zajišťoval tělocvičný spolek.⁴² Dne 1. června 1930 složilo 63 žáků závěrečnou zkoušku na veřejné německé škole v Opavě (Deutsche Volksschule, Rosсыgasse, Troppau). Z celkového počtu prospělo 22 žáků velmi dobře, 29 dobře, 9 s hodnocením dostatečným, 2 se sotva dostatečným a výkony jednoho žáka byly shledány jako nedostatečné.

40 ZA Opava, Weigel, inv. č. 22, č. kart. 14.

41 Tamtéž.

42 Tamtéž.

Kravaře

Dle dochovaných údajů o výsledcích sčítání lidu z roku 1930 žilo v Kravařích 4 108 obyvatel, z toho se 3 543 přihlásilo k české a 357 k německé národnosti.

Školní rok 1928/29:

Na začátku školního roku 1928/29 navštěvovalo v Kravařích soukromé vyučování celkem 79 žáků. Po odchodu učitele Kunische na jiné působiště v říjnu 1929, byli žáci rozděleni mezi zbývající vyučující – učitelku Grenzer, která v 1. a 2. ročníku vyučovala 16 žáků, učitele Tegela, který v 1. a 2. ročníku vyučoval 21 žáků, učitele Schustera, který vyučoval 21 žáků v 1. a 2. ročníku, a učitele Christmanna, který ve 2., 3. a 4. ročníku vyučoval 21 žáků. Z celkového počtu 79 žáků připadalo na 1. ročník 46 dětí, na 2. ročník 21 dětí, na 3. ročník 8 dětí a na 4. ročník 4 děti.⁴³ Výměna pedagogů nebyla konečná. Po odchodu učitele Schustera k 1. prosinci 1928 nastoupila na jeho místo učitelka Hawlitschek, která dosud vyučovala v Koutech. Stejně tak vystřídal 11. ledna 1929 učitel Wenzelides přestupující učitelku Granzer. V březnu a dubnu 1929 bylo do soukromého vyučování nově přijato několik dětí. Na konci školního roku dosahoval konečný počet žáků počtu 74, kteří byli rozčleněni do jednotlivých tříd: Slečna učitelka Hawlitschek vyučovala 17 žáků v 1. ročníku a ruční práce, učitel Tegel vyučoval 19 žáků v 1. a 2. ročníku, učitel Wenzelides vyučoval v 1. a 2. ročníku 19 žáků a učitel Christmann vyučoval 19 žáků v 2., 3. a 4. ročníku.⁴⁴ Finanční příspěvek rodičů na soukromé vyučování představoval měsíčně 30 Kč. Jen tři rodiny platily 15 Kč, tedy částku odvíjející se od jejich sociálního postavení. Během školního roku bylo zorganizováno několik rodičovských schůzek. Během poslední schůzky byla rodičům doporučena komunikace s dětmi výhradně v německém jazyce, což mělo přispět k upevnění znalosti německého jazyka a tím i ke zlepšení školních výsledků. Závěrečná zkouška se pod vedením učitele Staszkiwicze konala na chlapecké základní škole v Opavě na Otické ulici (Troppau, Ottendorfergasse). Žáci prokázali dobré výsledky, ze 74 zkoušených neuspěli jen dva, jedna žačka ze třetího a jeden žák ze čtvrtého ročníku. Školní rok byl ukončen výletem zorganizovaným v posledním týdnu školy.⁴⁵

Školní rok 1929/30:

Na začátku školního roku 1929/30 bylo v Kravařích soukromě vyučováno 86 žáků. V zimních měsících navštěvovalo výuku rovněž několik dětí, jejichž rodiče v průběhu roku pracovali v Německu a zimní měsíce přečkávali v Kravařích. Jeden žák přestoupil během školního roku do české školy a dva žáci se s rodiči přestěhovali do Německa. Na konci školního roku bylo v Kravařích vyučováno celkem 83 žáků ve čtyřech třídách, a to 34 v 1. ročníku, 33 ve druhém, 11 ve třetím a 5 ve čtvrtém ročníku.⁴⁶ Na počátku školního roku vyučovali žáky čtyři učitelé, záhy se počet o ještě jednoho navýšil. Během školního roku však došlo k přechodu vyučujících na jiné působiště a tím k redukci jejich počtu, což velmi podstatně ovlivnilo výuku ve druhém pololetí. Nezměněný počet žáků vyučovali čtyři, později jen tři vyučující, a proto museli vyučovat přesčas, aby mohla být splněna všechna zadání učebních plánů. Celkem se na výuce ve školním roce 1929/30 podíleli v Kravařích vyučující Christmann, Wenzelides, Philipp, Kunz, Schenk, Strilka, Hawlitschek a Czak.

---

43 Tamtéž.

44 Tamtéž.

45 Tamtéž.

46 Tamtéž.

Na konci školního roku vyučovala učitelka Czak 21 žáků v 1. ročníku, učitelka Hawlitschek 22 žáků ve 2. a 3. ročníku, a učitel Philipp celkem 40 žáků, kteří navštěvovali 1., 2., a 3. ročník.⁴⁷ Finanční příspěvek na soukromé vyučování činil v Kravařích 30 Kč. Z důvodu finanční nouze platili někteří rodiče menší částku, šest žáků mohlo vyučování absolvovat zdarma. Jeden z vyučujících vedle soukromého vyučování také doučoval němčinu některé žáky z české školy. Učitelé s žáky navštívili v rámci vyučování cirkus Kludský, který uváděl svá představení nějaký čas v Opavě. Závěrečná zkouška se konala 16. června 1930 na veřejné německé v Opavě (Troppau, Rossygasse) pod vedením učitele Sobotika a skončila s dobrými výsledky. 44 žáků bylo hodnoceno velmi dobře, 27 dobře, 9 s dostačujícím a 3 s nedostačujícím hodnocením.⁴⁸ K pěknému zakončení školního roku přispěl pěší výlet do Chuchelné, který se žákům velmi líbil.⁴⁹

Ludgeřovice

Dle dochovaných údajů o výsledcích sčítání lidu z roku 1930 žilo v Ludgeřovicích 3 915 obyvatel, z toho se 3 657 přihlásilo k české a 178 k německé národnosti. Pro úplnost informace jsou uvedena data z obce Petřkovice, kde žilo 3 206 obyvatel, z toho se 2 979 přihlásilo k české a 131 k německé národnosti.⁵⁰

Školní rok 1928/29:

Ve školním roce 1928/29 navštěvovalo soukromé vyučování v Ludgeřovicích od 1. září 1928 do 1. června 1929 16 žáků, od 1. do 28. června pak pouze 14 žáků. Výuka všeobecně vzdělávacích předmětů byla zajištěna dvěma vyučujícími. Ti také vedli výuku náboženství a tělesné výchovy. Hodiny ručních prací dívek vedla dílem paní Lokay z Ludgeřovic, dílem pak samotní rodiče žáků.⁵¹ Vyučování probíhalo od 8:00 do 12:00 hodin dopoledne a od 13:00 do 16:00 hodin odpoledne. Ve středu a v pátek odpoledne bylo volno. Během školního roku se konalo vícero rodičovských schůzek, na kterých byli rodiče žáků seznámeni s průběhem výuky a s výsledky jednotlivých žáků. Výuka v německém jazyce byla poskytnuta rovněž žákům z české školy, a to ve večerním vyučování. Výsledky této výuky se ukázaly být dobré. Závěrečné zkoušky žáků se konaly 11. června 1929 v obecné škole v Ostravě a úspěšně je vykonalo všech 14 žáků.⁵² Školní rok soukromého vyučování skončil pro žáky 28. června 1929.⁵³

Školní rok 1929/30:

Na počátku tohoto školního roku, od 1. září 1929 do 31. října 1929, bylo v Ludgeřovicích soukromě vyučováno 21 žáků. Poté přestoupil jeden žák do české školy. Vyučování bylo zajišťováno dvěma učiteli. Avšak 8. ledna 1930 došlo k rozpuštění soukromého vyučování ve vedlejší obci Petřkovice, a proto začalo 5 tamějších žáků navštěvovat soukromé vyučování v německém jazyce v Ludgeřovicích. Od 8. do 31. ledna 1930 bylo tedy 25 žáků vyučováno dvěma učiteli, z nichž jeden přešel k 1. únoru 1930 do státní sféry a veškerá

47 Tamtéž.

48 Tamtéž.

49 Tamtéž.

50 ZA Opava, Weigel, inv. č. 19, č. kart. 13.

51 Tamtéž.

52 ZA Opava, Weigel, inv. č. 22, č. kart. 14.

53 Tamtéž.

výuka v Ludgeřovicích tak zůstala jen na jednom vyučujícím. Ke stejnému datu přešli dva žáci do veřejné německé školy v Přívozu. Od 3. února do 28. června 1930 tedy jeden učitel vyučoval 23 dětí.⁵⁴ Aby byla splněna všechna zadání učebních plánů, musel jediný vyučující odučit osm vyučovacích hodin denně, a to od 8:00 do 12:00 hodin v domácnostech v Ludgeřovicích a od 13:00 do 17:00 hodin v domácnostech v Petřkovicích. Ve středu měli žáci volné odpoledne. Výuka náboženství byla ve školním roce 1929/30 zajišťována panem radním Bytou. Trojnásobná změna vyučujícího v Dolních Ludgeřovicích zapříčinila zaostávání v probíraném učivu a žáci zůstávali pozadu ve srovnání s ostatními.⁵⁵ Během školního roku bylo uspořádáno několik schůzek s rodiči, o Vánocích se konala vánoční nadílka pro děti. Nad rámec soukromého vyučování byly děti z české školy vyučovány němčině a připravovány k přijímacím zkouškám na německé měšťanské školy a německé dívčí gymnázium (Reform-Realgymnasium). Závěrečná zkouška se konala na veřejné německé škole v Moravské Ostravě 3., resp. 13. června 1930. Výsledky 22 žáků byly hodnoceny velmi dobře a 1 žáka dobře. Školní rok skončil 28. června 1930.⁵⁶

Závěrem

V rámci soukromého vyučování v německém jazyce byla zorganizována mnohá kulturní představení, která byla určena pro širokou veřejnost. Dobrou příležitostí pro vystoupení žáků byla oslava křesťanských svátků v období Vánoc, Velikonoc nebo Božího těla, kde hráli divadelní představení, zpívali písně nebo přednášeli básně. Němečtí učitelé se obvykle v jednotlivých obcích starali o chod knihoven, které byly organizovány v šestnácti obcích. Měly k dispozici 3 000 knih, jež si vypůjčilo 1 200 čtenářů. Nejvíce svazků – 1 800 – vlastnila knihovna v Hlučíně.⁵⁷ Vyučující se aktivně podíleli na činnosti německých spolků, např. hudebních (Musikverein Hultschin), pěveckých (Männergesangverein Hultschin), dobrovolných hasičů (freiwillige Feuerwehr) nebo tělocvičných (Turn-, Spiel-, und Eislaufverein Petershofen). Soukromé vyučování přispělo nejen ke vzdělání, ale i k rozvoji kulturního a společenského života na Hlučínsku.

Privatunterricht – private teaching in German language in Hlučín region 1920–1938

(Summary)

From 1920 to 1938, private teaching in the German language (Privatunterricht) organized by the German minority in parallel with the official general education in the then Czechoslovak Republic took place in the territory of today's Hlučín region. Nowadays, only a few eyewitnesses who attended these private lessons and whose authentic testimonies can prove the historical facts live in Hlučín. Several months after this territory had been annexed to Czechoslovakia, German education in the Hlučín region was de facto abolished. The parents of the Hlučín schoolchildren had to deal primarily with the availability of German language education. Most of them took the opportunity of private teaching that was organized and financially sponsored by the German Cultural Association. The greatest interest in private teaching in German was evinced in the municipalities of Hlučín and Kravaře, where the groups of German-speaking children were the most numerous.

Private lessons were held three times a week in the children's homes. The subjects taught corresponded to the curriculum implemented in public schools. At the end of the school year, the pupils sat for examinations at German public schools; after successful passing, they received a valid certificate.

54 Tamtéž.

55 Tamtéž.

56 ZA Opava, Weigel, č. kart. 14, inv. č. 22.

57 V. PLAČEK, *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742-1960*, s. 47.

In the archival materials stored primarily in the Land Archive in Opava , we can find data about the course of private lessons in individual municipalities. As an example, the 1928/29 and 1929/30 school years were selected, when private teaching at the Hlučín region was provided in nineteen municipalities and the numbers of pupils were the highest. Hlučín, the centre of the area with the greatest interest in private lessons in the German language, Kravaře, the largest municipality in the western part of the Hlučín region, and Ludgeřovice, a municipality located in the eastern part, were selected as representatives of the municipalities.

Sociální problematika v činnosti závodních rad v regionu východního Slezska v letech 1945–1948¹

Lubomír Hlavienka

Lubomír Hlavienka: Social agenda of labor councils in Eastern Silesia in 1945–1948

The article is aimed to social agenda of labour councils in the region of eastern Silesia in years 1945–1948. During the last days of world war second were created labour councils at many factories at the territory of Protectorate Czech and Moravia. This councils became the important instruments of social policy. The article describe various ways of labour council's social agenda and his changes during four different periods that we can delimit between years 1945 and 1948. Main following topics in the article are wages, living conditions and workers discipline.

Key Words: labour concil, social agenda, third republic

Obnovení československé republiky v r. 1945 přineslo zásadní proměny vůči letům 1918–1938, na něž chtělo poválečné Československo navazovat. Tyto změny byly umožněny transformací celého politického systému země, jehož podoba vzešla ze závěrů Košického vládního programu přijatého ještě v posledních týdnech druhé světové války. Podle něj se základem politického systému pro další roky stala Národní fronta, která v českých zemích sdružovala jen čtyři politické strany², přičemž levicové KSČ, ČSSD a ČSNS byly seskupeny v tzv. Socialistickém bloku, který byl i základem Národní fronty (NF).³ Na Slovensku se součástí NF staly další strany.⁴ Posílení levicových stran bylo provázeno i výrazným růstem vlivu odborového hnutí. To bylo již v r. 1939 sjednoceno nacisty v Národní odborové ústředně zaměstnanecké a jako Revoluční odborové hnutí (ROH) vedené Ústřední radou odborů (ÚRO) se aktivně účastnilo i bojů během květnového povstání.⁵ V poválečné republice získaly jednotné odbory vedené ÚRO významnou institucionální roli v realizaci sociální politiky. Odborové orgány se podílely na přípravě programových dokumentů a zákonů v sociální oblasti, jejich zástupci byli přítomni řešení pracovně-právních otázek a v sektoru znárodněného hospodářství přerůstala jejich role v oponování podnikovému vedení až k přímé spoluúčasti na rozhodování o hospodářských otázkách.⁶ Odbory se tak po svém vystoupení v květnu 1945 profilovaly jednak jako zájmová organizace zaměstnanců, ale též jako mocenský orgán.⁷

1 Článek vznikl za podpory grantového projektu Grantové agentury České republiky Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948 (GA ČR 13-10279S)

2 Komunistická strana Československa, Československá strana národně socialistická, Československá sociální demokracie a Československá strana lidová.

3 Stanislav BALÍK – Vít HLOUŠEK – Jan HOLZER – Jakub ŠEDO, *Politický systém českých zemí 1918–1989*, Brno 2011, s. 129.

4 Demokratická strana a Komunistická strana Slovenska. K těmto dvěma stranám přibýly ještě před volbami v r. 1946 Strana svobody a Strana práce, jejichž reálný vliv byl ale zanedbatelný.

5 František ČAPKA, *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, Brno 2008, s. 154.

6 Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa v letech 1918–1992*. 2. díl, Brno 2009, s. 204.

7 Karel KAPLAN, *Odbory v mechanismu lidové demokratické moci v letech 1945–1948*, in: *Odbory a naše revoluce*, Praha 1968, s. 123.

I když se po květnu 1945 politický systém Československa začal jasně vychýlovat ve prospěch levice, životní podmínky průmyslového dělnictva zůstaly od skončení války téměř nezměněné. Po ukončení bojů probíhala snaha uvedené poměry rychle napravit, přičemž přímo na úrovni jednotlivých pracovišť přebíraly v realizaci sociální politiky významnou roli závodní rady. Ty byly jedním z orgánů nově zaváděné podnikové demokracie, ale ačkoliv měly blízký vztah k ROH, nebyly jeho organizační složkou.⁸ Nicméně během let 1945–1948 se sjednoceným odborům dařilo stále více získávat vliv na rady. Se zmíněným posilováním vlivu ROH na činnost závodních rad se neslo i zvýšení moci komunistů, kteří se stali rozhodující silou odborového hnutí. Situace zašla nakonec tak daleko, že jakékoliv námitky na prolínání postojů ÚRO a KSČ, které vycházely jak z odborů, tak i z vnějšku, byly bagatelizovány jako útoky na jednotu odborového hnutí. Dané propojení se v letech 1947 a 1948 natolik prohloubilo, že KSČ dokázala využívat závodní rady ve svůj prospěch při vyhocených politických soubojích, které tyto měsíce charakterizovaly.⁹

Postavení závodních rad bylo v poválečné republice značně různorodé. Začaly vznikat v posledních dnech války v řadě průmyslových podniků po celém území Protektorátu Čechy a Morava. Jednalo se o živelně vznikající orgány volené zaměstnanci jednotlivých závodů, jež začaly okamžitě po svém vzniku přebírat řadu pravomocí v řízení závodů, nastolovaly národní správy a mnozí jejich členové se také aktivně zapojili do revolučních událostí v květnu 1945. Jejich existence byla dokladem zásadních politických a sociálních proměn Československa, jelikož sice formálně navazovaly na činnost obdobných rad z let první republiky, ale ve skutečnosti se jednalo o zcela novou revoluční instituci.

Síla nově vzniklých rad se odvíjela od pravomocí, jež jim byly přiznány. Nejširšími kompetencemi disponovaly rady v prvním období své existence mezi květnem až říjnem 1945. Během daného období bylo vydáno několik dokumentů, které jejich roli postupně upravovaly. Jejich pravomoci byly zprvu vymezeny pouze nejasně Směrnicí pro činnost závodních rad z 1. května 1945 vydanou tehdy ještě ilegální Ústřední radou odborů. Uvedená instrukce stanovila, že vznikající závodní rady mají zastupovat zaměstnance před zaměstnavateli v otázkách mzdové, pracovní a sociální politiky.¹⁰ Již po osvobození vyšly konkrétněji formulované direktivy vydané Ústřední radou odborů. Jednalo se o dokument nazvaný Směrnice pro provedení voleb závodních rad z 12. května 1945, který stanovil, že úkolem rad je kontrola výroby a správy závodu, obhajoba hospodářských, sociálních a kulturních zájmů zaměstnanců a dohled nad dodržováním bezpečnostních předpisů.¹¹ Konečná podoba pravomocí závodních rad byla dotvořena Dekretem prezidenta republiky o závodních a podnikových radách č. 104/1945 sb. vydaným v říjnu 1945. Dokument značně omezil pravomoci závodních rad v oblasti správy podniků, ale ponechal radám rozsáhlé kompetence hlavně v otázkách mezd, spolurozhodování při přijímání zaměstnanců a jejich přidělování na jednotlivá pracoviště. V pravomoci závodních rad zůstal dále i dohled nad sociálně politickou a sociálně zdravotní ochranou zaměstnanců.¹²

8 K. KAPLAN, *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*, in: Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948, Praha 1967, s. 7.

9 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 176–186.

10 Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), Železářny Třinec, inv. č. 585, č. kart. 74.

11 Národní archiv Praha, Odborové oddělení ÚV KSČ, sv. 9, č. kart. 187.

12 NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, č. kart. 910, sign. 864/5.

V následujícím období mezi říjnem 1945 a únorem 1948 ušly rady dlouhou cestu. Ještě mezi říjnem 1945 a podzimem 1946 můžeme pozorovat, že práci rad příliš nekomplikovaly politické spory, ačkoliv v průběhu kampaně před volbami v květnu 1946 se již vyskytovaly první problémy. Politizace jejich činnosti a vyhocené střety začaly nabývat na intenzitě během podzimu 1946, kdy bylo rozhodnuto o pořádání voleb do závodních rad. Během daného období se rady staly nástrojem KSČ na prosazování jejich politických cílů. Původní levicové ideje rady rad usilující o závodní demokracii a širokou pravomoc na správě závodů byly nahrazeny komunistickými zájmy, což vyvrcholilo během r. 1947 a počátku r. 1948, kdy KSČ využívala sílu a vliv rad jako prostředek nátlaku na další strany Národní fronty. Po únoru 1948 zažily ale závodní rady svůj rychlý úpadek. Poté co během únorových dní posloužily zájmům komunistů, jejich role jako politického nástroje skončila.¹³

Na základě pravomocí, jež byly radám svěřeny a jejich uplatňování v praxi můžeme rozlišit i několik etap činnosti závodních rad během let 1945–1948. Na základě rozdělení do určitých fází budeme sledovat, zdali se politické proměny v činnosti závodních rad nějakým způsobem odrazily na jejich sociální agendě. Pro naše potřeby vymezíme následující etapy:

Poválečné období: květen až říjen 1945

Období spolupráce: říjen 1945 až léto/podzim 1946

Období střetů: léto/podzim 1946 až únor 1948

Poúnorové období: únor až prosinec 1948

Pro danou studii jsme zvolili výzkum sociální problematiky v činnosti rad z toho důvodu, že jejich politické aktivitě byl a je v literatuře věnován dostatek prostoru. Z nejnovějších prací zabývajících se uvedenou tematikou lze jmenovat studii Dalibora Státníka.¹⁴ Ve své běžné činnosti se ovšem rady nezabývaly pouze politickými otázkami a nesoužily jenom jako nástroj komunistů. Jádro jejich práce leželo na úrovni jednotlivých podniků, přičemž jedním z klíčových témat jejich činnosti, byla snaha řešit sociální problémy dělníků a zabývat se jejich mzdovými, bytovými i pracovními záležitostmi. Celý příspěvek si klade za cíl zjistit, jak vypadala a jak byla realizována sociální agenda závodních rad v regionu Ostravska, Třinecka a Karvinska v průběhu výše vymezených čtyř etap. Pro dosažení zmíněného cíle bude v článku sledováno několik klíčových bodů. Bude se jednat o problematiku mezd a finančních i hmotných dávek, jež byly klíčové pro životní podmínky průmyslových dělníků. Dále bude reflektována bytová problematika, která také úzce souvisela jak se mzdovými podmínkami, tak i s kvalitou života průmyslových dělníků v regionu. Citovaná dvě témata pak společně ovlivňovala třetí sledovanou rovinu a tou je pracovní morálka a s tím spojené sociální protesty. Územní vymezení bylo zvoleno s ohledem na fakt, že z důvodu velké koncentrace těžkého průmyslu v oblasti Ostravska, Karvinska a Třinecka můžeme využít široké množství materiálů a tak sledovat aktivitu závodních rad v sociální politice ve skutečně hospodářsky významném regionu, v němž ale v důsledku válečných událostí byly sociální podmínky dělníků velice těžké.

13 Dalibor STÁTNÍK, *Závodní rady – iluze a skutečnost*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody, edd. Zdeňka Kokošková – Jiří Kocian – Stantislav Kokoška, Praha 2005, s. 375.

14 D. STÁTNÍK, *Závodní rady – iluze a skutečnost*, s. 374–386.

Poválečné období

Poválečná společnost chtěla vytvořit nový politický a sociální řád, proto byly rychle realizovány zásadní reformní kroky. První etapa těchto změn vyvrcholila v říjnu 1945 vydáním dekretů prezidenta republiky o znárodnění klíčových průmyslových podniků a bank¹⁵ a překrývá se s prvním obdobím existence závodních rad. Úspěšnému provedení změn významně napomohlo, že měly všeobecnou podporu mezi dělnictvem a také, že odbory chápaly poválečnou obnovu a reformy jako úkol, na jehož realizaci se s vládou shodnou. ÚRO začala razit zcela odlišnou formu pojetí odborové politiky, než tomu bylo běžné v letech první republiky, a pomáhala vládě vysvětlovat zaměstnancům hospodářské a sociální obtíže poválečné doby.¹⁶ Jak zaznělo na schůzi krajského sekretariátu KSČ v Ostravě v červenci 1945, tak nové úkoly odborového hnutí měly být naprosto jasné a to plnit úkoly vlády.¹⁷ Vznikající závodní rady svým složením dokumentovaly tyto nové poměry v zemi a v průmyslových provozech v nich získali většinu zástupců reprezentanti dělnictva, kdežto úředníci v nich měli jen minimální zastoupení. Na dole Barbora v Karviné bylo ve čtrnáctičlenné radě dvanáct havířů a dělníků a jenom dva úředníci. Na dole Luis ve Vítkovicích byli v osmnáctičlenné závodní radě tři úředníci, na jámě František v Horní Suché byli úředníky jen dva členové rady z jedenácti a ve stejné početné radě na jámě Ida v Hrušově nad Odrou nebyl dokonce ani jeden úředník. Obdobné složení bychom mohli sledovat v radě dalších průmyslových provozů v regionu.¹⁸

Poválečné období bylo nejenom ve sledovaném kraji, ale na celostátní úrovni charakteristické citelným nedostatkem pracovních sil. Zvláště tíživý byl úbytek pracovníků v hornictví. V těžebních oblastech Ostravska, Karvinska a Hlučínska poklesl počet osazenstva zdejších dolů mezi 1. lednem a 1. červencem 1945 o více než 16 tisíc lidí z 54 760 v lednu na 38 452 v červenci. Tento masivní pokles nebyl jen důsledkem odchodu sovětských a italských válečných zajatců, ale i odchodem řady českých zaměstnanců do méně namáhavých povolání.¹⁹ Citovaný úbytek pracovních sil byl o to tíživější, že rozbíhající se proces obnovy národního hospodářství si žádal zejména uhlí.

Jako jeden z prvních kroků k alespoň krátkodobému zisku zaměstnanců do výroby, byly organizovány pracovní brigády. Ty se opět nejvíce projevíly v hornictví. Ještě během léta 1945 dorazilo do Ostravsko-karvinského revíru několik stovek dobrovolníků. V září 1945 vydala Národohospodářská komise ÚRO bližší instrukce pro organizaci a zabezpečení zmíněných brigád.²⁰ Nicméně již v tomto období se začaly vyskytovat první stížnosti na brigády a jejich členy. Příčiny dané nespokojenosti se budou objeovat i v dalších obdobích jejich existence a patřily mezi ně jednak stížnosti na jejich neefektivitu, či na to, že brigádníci kazí pracovní morálku na dolech.²¹

Jedním z klíčových témat se po skončení války stala otázka mezd, cen a obecně

15 K. KAPLAN, *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*, s. 5.

16 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 162.

17 ZA Opava, KSČ – Severomoravský krajský výbor, inv. č. 49, č. kart. 109.

18 ZA Opava, Revírní báňský úřad Ostrava, inv. č. 942, kart. 476.

19 Vilém PLÁČEK, *Boj o obnovu a rozvoj těžby v OKR v poválečných letech 1945–1948*, Ostrava 1977, s. 11.

20 Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (dále jen VOA ČMKOS), Ústřední rada odborů – Národohospodářská komise (dále jen ÚRO – NHK), sign. 19/53, Pokyny pro vedoucí pracovních brigád.

21 V. PLÁČEK, *Boj o obnovu a rozvoj těžby*, s. 20.

životní úrovně dělnictva. Válečný rozvrat způsobil, že ačkoliv boje již utichly, tak byli dělníci nuceni nadále snášet velice těžké životní podmínky. Obzvláště citelný se stal růst životních nákladů, které se oproti roku 1939 značně zvýšily. Zpráva Národohospodářské komise Ústřední rady odborů vyčíslila, že v květnu 1945 se pro pražskou dělnickou rodinu zvýšil index životních nákladů na hodnotu 164,9, byl-li za hodnotu 100 považován rok 1939.²² Nelze předpokládat, že by se obdobný vývoj mezd a cen neprojevil i na námi zkoumaném území. Aby byly odstraněny citované problémy v sektorech průmyslu, kde nastal po skončení války citelný nedostatek pracovních sil, došlo ještě v červnu 1945 ke zvýšení mezd.²³ Jako další krok k nápravě mzdových poměrů posloužila vyhláška č. 74 ze 4. července 1945, která dále upravila platové podmínky a mj. i přiřkla ženám stejnou odměnu za stejnou práci jako mužům.²⁴

Mimo pracovních příjmů měli lidé nárok i na přiděly potravin a některých spotřebních předmětů. Vzhledem k nedostatkům v zásobování, které panovaly v průběhu válečných let, byl zdravotní stav řady horníků i dalších zaměstnanců v regionu podlomen, jelikož výživová hodnota potravin byla velice nízká. Pokud se pro středně těžce pracujícího muže považovala za dostačující denní dávka potravin o 3 330 kaloriích, tak ještě v listopadu 1945 bylo toto množství na hodnotě 1 939 kalorií denně, což se odrazilo i na nižší efektivitě práce.²⁵ Jako jeden z prvních kroků majících za cíl řešit podvýživu dělníků, bylo rozhodnuto, že horníci obdrží rychle mimořádné dávky potravin. Tyto dodávky koordinoval Úřad vládního zmocněnce a koncem září 1945 rozděloval každý týden 850 g masa, 1 kg sušeného mléka a 1,5 kg dalších poživatin každému horníkovi v regionu. Po jakékoli vykonané směně navíc obdrželi havíři pracující v podzemí 10 cigaret a povrchoví dělníci 5.²⁶ I přes snahu o řešení podvýživy dělníků, byl jejich jídelníček nadále pod úrovní zdravé výživy a nedosahoval zdaleka předválečné úrovně. Nárok na energicky hodnotné přiděly měli jen těžce manuálně pracující, což se ale odrazilo na zhoršení pracovního výkonu dělníků, který byl krátce po válce o 50 % nižší než před ní. Na nízké efektivitě práce se ovšem projevíly také další faktory a mimo zhoršeného zdravotního stavu obyvatel se na uvedeném čísle podílely rovněž špatné pracovní návyky z doby nucených prací, což se projevilo až 25 % absencí dělníků na směnách.²⁷ Zvýšení pracovní morálky se tak od prvních měsíců stalo jedním z cílů rad.

Byla-li krátce po skončení války řada pracujících dělníků ve velice těžké situaci, pak v ještě horším postavení se ocitli ti, kteří přišli o zaměstnání, případně rodiny mužů, kteří byli ve válce zabiti, vězněni, či nějak zraněni. Těmto lidem sice náležela státní pomoc, ale i přesto se jejich postavení příliš nezlepšilo. V případě, že se jednalo o bývalé či současné zaměstnance podniku nebo jejich nejbližší rodinné příslušníky, přebíraly část sociální odpovědnosti samotné podniky. Řešení daných sociálních případů spadalo do kompetence

22 NA Praha, fond 100/17, sv. 51, č. kart. 558, K otázce cen a mezd.

23 Lenka KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha 2007, s. 84.

24 L. KALINOVÁ – Václav BRABEC, *K některým stránkám vývoje struktury a postavení čs. dělnické třídy v letech 1945–1948*, in: Odbory a naše revoluce, Praha 1968, s. 75.

25 Tamtéž, s. 73.

26 V. PLAČEK, *Boj o obnovení a rozvoj těžby*, s. 12.

27 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 80–83.

závodních rad, konkrétně pak do působnosti členů sociálních komisí či sociálním referentům závodních rad.

Jak ukazují některé jednotlivé případy projednávané v uvedeném období radami, tak pro mnoho lidí živořících na hranici chudoby se stala podpora ze strany továrny zásadní. Jak široké byly pravomoci sociálních komisí, nám může ukázat organizační rozdělení závodní rady ve Vítkovických železárnách z léta 1945. Podle něj do jejich kompetence spadala péče o pozůstalé po zaměstnancích železáren, podpůrná činnost pro pracovníky a jejich rodinné příslušníky, upadli-li ne vlastní vinou do stavu nouze, studijní podpora pro členy osazenstva, rekreační pobyty zaměstnanců a prázdninové pobyty jejich dětí v ozdravovnách, správa sirotčince, mateřské školy a jeslí, zřízení útulků při mateřských školách a vývažovnách, správa ozdravoven ve vlastnictví železáren, kontrola pracoviště, vyhovuje-li bezpečnostním a hygienickým podmínkám, péče o zdraví zaměstnanců, vyšetřování rodinných poměrů pracovníků, vedení poradny pro matky a děti nebo řízení ženských sociálních pracovnic. O významu uvedených sociálních komisí v radách mj. svědčí i to, že se jednalo o první ze všech komisí, jež byla Vítkovickou závodní radou sestavena.²⁸

Jak konkrétně vypadaly případy, jimiž se zabývaly sociální komise závodní rady, ukazuje kauza, kterou v červnu 1945 musela závodní rada Vítkovických železáren řešit. Jednalo se o žádost zaslou Marii Horkelovou, jejíž manžel Eduard byl za ilegální činnost proti nacistickému režimu v r. 1944 odsouzen k trestu smrti a popraven. Jeho ženě bylo následně německými úřady zastaveno vyplácení sociálních dávek. Vdova žádala, aby jí Vítkovické železářny, kde její manžel pracoval, vyplácely měsíční vyživovací příspěvek.²⁹ V dalším případě byla závodní radě zaslána prosba, v níž předkladatel usiloval o převedení na lépe placenou pracovní pozici. Svou žádost odůvodnil tím, že pro své postoj byl vězněn v koncentračním táboře a po návratu do vlasti se již pro něj žádné lépe placené místo nenašlo.³⁰ V citovaných dvou případech, ale také v řadě obdobných, měli předkladatelé vysokou šanci, že jejich žádostem bude vyhověno. Pro uspokojení finančních požadavků zasílaných závodní radě bylo na zasedání rady Vítkovických železáren z 13. června 1945 schváleno, aby političtí vězni zaměstnaní v železárnách a též jejich pozůstalí obdrželi částku 3 tisíce, respektive 5 tisíc Kčs. Zmíněná suma měla být kompromisním řešením v otázce, zdali vyplácet zaměstnancům železáren vězněných během války ušlou mzdu. Závodní rady trvaly na jejich proplacení, přičemž finance se opatrovaly na úkor poraženého německého státu. Oprávněnost jednotlivých případů a výplat peněz přezkoumávala komise sestavená ze členů závodní rady.³¹

V rámci přímé finanční podpory mohli zaměstnanci podniku žádat závodní rady také o příspěvek na jízdné do práce. Návrh na proplácení jízdného zaměstnancům Báňské a hutní společnosti byl projednáván již v květnu na schůzi podnikové rady závodu. Na shromáždění bylo konstatováno, že neaktuálnější je v daném ohledu situace v Třinci, kde do závodu dojíždí denně skoro tisíc zaměstnanců, kteří požadovali nějakou formou podpory na dopravu, což by ale při plném hrazení stálo závod měsíčně milion korun. Členové podnikové rady

28 Archiv Vítkovické železářny, Vítkovice s. p. – VHHT n. s, inv. č. 6, č. kart. 1.

29 Tamtéž, Revoluční odborové hnutí, inv. č. 42, č. kart. 13.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž, Vítkovice s. p. – VHHT n. s, inv. č. 6, č. kart. 1.

se dohodli na návrhu, že bude v Třinci vypláceno zaměstnancům jízdné přes 100 Kčs při výdělku do 2 500 korun a 150 Kčs při výdělku do 3 500 korun. V ostatních provozech nebyl problém dojíždějících zaměstnanců natolik zásadní, aby jej řešila podniková rada a v případě potřeby ho měly řešit jednotlivé závodní rady.³² Obdobné menší příspěvky pro dojíždějící zaměstnance byly ve velkých podnicích regionu běžnou věcí.

Mimo přímé finanční pomoci se závodní rady podílely na sestavování norem pro vydávání hmotné podpory zaměstnancům závodu. V tomto případě se jednalo zejména o poskytování stanoveného množství uhlí za vylepšené ceny či úplně zdarma. V případě Báňské a hutní společnosti se objem přiděleného uhlí a ceny za něj placené značně lišily. Závodní rady v uvedených případech jednaly s vedením podniků o způsobech, jakými budou zmíněné dodávky deputátního uhlí dělníkům ze zásob podniku hrazeny.³³ Cena a pravidelnost dodávek deputátního uhlí se lišila nejenom mezi jednotlivými podniky, ale i mezi jednotlivými provozy Báňské a hutní společnosti.³⁴

Velice palčivým tématem se krátce po skončení války stala v celé republice bytová problematika. Průmyslová oblast Ostravska, Karvinska a Třinecka se potýkala s nedostatkem vhodných ubytovacích kapacit a daný problém byl ještě znásoben válečnými škodami. Oprava domů v dělnických koloniích byla pomalá a například kolonie jámy František v Ostravě-Prívově, která utrpěla v březnu 1945 bombardováním, začala být opravována až v r. 1946, v kolonii jámy Hlubina v Moravské Ostravě se v letech 1945–1946 muselo rekonstruovat více než 20 domů, jež byly poškozeny během bojů.³⁵ Uvedené opravy navíc odčerpávaly prostředky a síly, které by také mohly být využity pro výstavbu nových domů. Kvalita bytů, jež se po válce nabízely k dispozici, navíc nebyla v některých případech příliš vysoká, jelikož mnoho domů v hornických a dělnických koloniích bylo již poměrně starých. O jednom z bytů v kolonii jámy František v Ostravě-Prívově se ještě na počátku 50. let vyjádřila komise, že byt je neslunný, mokrý, zamořený plísní a houbami, bez prádelny a záchodu.³⁶ Obdobnou situaci bychom mohli pozorovat na řadě dalších míst v regionu.

Jelikož výstavba nových bytů ještě nebyla ani zahájena a nesčetně domů, připadajících v úvahu pro ubytování zaměstnanců, bylo poškozeno v průběhu osvobozovacích bojů, tak jednou ze zbývajících možností jak získat nové prostory pro ubytování průmyslových dělníků a jejich rodin, bylo přidělit jim byty uvolněné Němci. Danou cestou se ovšem mohla vyřešit jenom část problému. Uvedeného stavu si byli vědomi rovněž členové rad, a proto se stala otázka bytů jedním z nejvýznamnějších bodů sociální agendy rad. O významu, jaký byl přikládán bytové problematice, může svědčit i to, že rady zvolené během překotných událostí v květnu 1945 okamžitě po svém zahájení činnosti zakládaly také bytové komise či přímo sociálně-bytové komise. V případě, že se jednalo o menší rady zastupující nižší počet zaměstnanců, zodpovídal za bytovou problematiku vybraný referent.³⁷

Úkoly bytových komisí nebyly lehké a názornou ukázkou o stavu bytů krátce po

32 ZA Opava, Závodní rada Revolučního odborového hnutí, Drátovny, n.p, Bohumín, inv.č. 1, č. kart. 1.

33 Tamtéž.

34 Tamtéž.

35 Martin JEMELKA a kol., *Ostravské dělnické kolonie I: Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy*. Ostrava 2011, s. 153 a 461.

36 M. JEMELKA a kol.: *Ostravské dělnické kolonie I*, s. 387.

37 ZA Opava, Revírní báňský úřad Ostrava, inv. č. 942, č. kart. 476.

skončení války nabízí zápis ze schůze podnikové rady Báňské a hutní společnosti n. p. ze 17. května 1945. Podle záznamu z jednání zaměstnávala společnost v Třinci celkem 7 600 lidí a vlastnila 1 200 bytů, ve kterých žilo v nájmu 736 dělníků, 200 úředníků a 267 provisionistů i s rodinami. Úředníci za obývání služebních obydlí neplatili žádný nájem, jelikož byty byly součástí jejich platů. Bydleli-li soukromě, obdrželi od železáren příspěvek ve výši 300 Kčs pro ženaté a 150 Kčs pro svobodné. Dělníci platili za byt v rozmezí mezi 10 a 48 Kčs v závislosti na velikosti obývaného příbytku. Ačkoliv byl bytů nedostatek, tak k datu schůze se závodním radám hlásilo dalších 400 žadatelů o přidělení bytu. Ve válcovných plechu byla situace s poskytováním sociálních příplatků k bydlení obdobná. Závodní rada válcoven mohla disponovat 659 byty nejčastěji jen ale malými jednopokojovými, které nebyly vhodné pro větší rodiny. V Bohumínských železárnách bylo zaměstnáno 2 677 osob a v závodních bytech zde bydlelo 421 osob, dalších 791 v soukromých bytech a 415 zaměstnanců vlastnilo dům. Jen uvedený nástin ukazuje, že v tomto období existovalo mnohem více žadatelů o byty, než bytů, které bylo možné přidělit. Čekací doby na přidělení bytů byly přitom velice dlouhé a často se jednalo o celé roky. V případě, že dělníci nebydleli v závodních bytech, tak obdrželi od podniku finanční podporu. Zmíněné podpory značně zatěžovaly rozpočet podniku a v případě Báňské a hutní společnosti se staly náklady na vyplacení podpor na bydlení vyšší, než výnosy z nájmu obsazených bytů.³⁸ Pro vyřešení této tíživé situace měla závodní rada zvolit tříčlennou komisi. Úkolem vybraných členů se stalo vypracování dotazníku, který dostaly k vyplnění jednotlivé podniky a z nějž by bylo jasně zřetelné, jaké jsou náklady a jaké naopak zisky z provozování podnikových bytů.³⁹

Životní podmínky dělníků byly po válce problematické i z důvodu rozkladu systému zásobování. Každý jednotlivý závod se snažil zajistit zásobování svým vlastním zaměstnancům, ale při tomto se museli potýkat s černým trhem, který poválečnou situaci ještě zhoršoval. Jmenované problémy ještě násobily hněv dělníků.⁴⁰ Ti ovšem sami byli též zdrojem problémů, jelikož jejich pracovní morálka nebyla dobrá, což na schůzi závodní rady drátoven v Bohumíně vyjádřil jeden z jednajících slovy: „*myslí si* [dělníci, pozn. aut.] že když dělnictvo má vládu, nemusí pracovat“.⁴¹

Silné postavení rad a jejich zasahování do kompetencí vedení podniku bylo ukončeno v říjnu 1945, kdy byl vydán dekret prezidenta republiky o závodních radách. Daným dekretem se činnost rad nasměrovala hlavně do role obhájců sociálních práv zaměstnanců a jejich politické účinkování bylo omezeno. První období existence rad mezi květnem a říjnem 1945 můžeme chápat jako dobu, během níž se rozbouřené poválečné poměry začaly pomalu uklidňovat, ale zároveň vyvstala řada nových úkolů. Mezi nejzávažnější z nich se řadila péče o osoby postižené válkou a jejich rodinné příslušníky, řešení bytové problematiky, ale též řešení pracovní morálky dělníků. V průběhu tohoto období se rady také účastnily řešení politických problémů a zasahovaly rovněž do znárodnění a národní očisty podniků. Sociální aktivita rad se zatím jen rozbíhala, ale při své činnosti se nemusely zabývat vnitřními politickými rozbroji. Ideje sociální spravedlnosti a podnikové demokracie stejně jako snaha

38 Státní okresní archiv Frýdek-Místek, Závodní rada Revolučního odborového hnutí, Drátovny, n. p, Bohumín, inv. č. 1, č. kart. 1.

39 Tamtéž.

40 Tamtéž, inv. č. 7, č. kart. 2, Zápis jednání závodní schůze z 2. července 1945.

41 Tamtéž.

o zlepšení životních podmínek pracovníků byla vlastní jak dělníkům, tak jejich zvoleným zástupcům, což výsledné jednání značně ulehčovalo.

Období spolupráce

Když byl v říjnu 1945 vydán Dekret prezidenta republiky o závodních a podnikových radách č. 104/1945, jednalo se o uzavření první etapy jejich existence stejně jako o výrazné omezení jejich vlivu. V hospodářské oblasti si rady podržely svou dozorčí pravomoc, ale ztratily právo zasahovat do vedení závodu. Podle znění dekretu se jejich působnost dále vztahovala hlavně na obhajobu hospodářských, sociálních, zdravotních a kulturních zájmů zaměstnanců.⁴² Po celý další rok se rady soustředily hlavně na prosazování a vysvětlování sociální problematiky v závodech. Pro financování svých sociálních programů byl závodním radám přisouzen minimálně 10% podíl z hospodaření závodu.⁴³ Do této poměrně široké agendy můžeme zařadit přerozdělování a správu závodních bytů nebo poskytování finančních či hmotných dávek, což byly činnosti, jimiž se závodní rady zabývaly již v prvním období své existence. Stále významnější se ale stávalo řešení špatné pracovní morálky mezi dělníky, která se zhoršovala také vinou jednak stále odkládaného národního pojištění, jednak špatných životních podmínek, které museli dělníci snášet. Závěr daného období byl vymezen opětovným vstupem politických témat do jednání rad. To začalo již v době kolem voleb do národního shromáždění v květnu 1946 a v dalších měsících pak souviselo jak s vyostřujícím se bojem o osud průmyslových konfiskátů, tak s vypsáním nových voleb do závodních rad.

Pro mnoho témat, které závodní rady v uvedeném období projednávaly, byla společným pojítkem problematika nízké pracovní výkonnosti a špatné pracovní morálky v závodech i na dolech. ÚRO pod tímto termínem rozumělo zanedbávání směn, velké množství zmetků ve výrobě, nedostatek kázně a pracovní rozepře. Citované jevy ÚRO vnímalo hlavně jako záležitost vedení jednotlivých podniků, závodních organizací ROH a též i závodních rad. Pro výměnu zkušeností s danými problémy a možnostmi jejich řešení uspořádala ÚRO dokonce školení.⁴⁴

Nízká efektivita práce byla do velké míry způsobena nejen špatným zdravotním stavem dělníků, ale i pomalým řešením jejich sociálních problémů. Propad výroby způsobil rovněž odchod tisíců německých pracovníků, jejichž absence rychle vyvolala poptávku po pracovních silách, které by uvedenou ztrátu zacelily. Řešení místy kritického nedostatku pracovních sil ovšem leželo mimo pravomoc závodních rad v rukou odpovědných ministerstev a na ÚRO. Snaha o nalezení odpovědi na daný problém se projevila na celostátní úrovni úpravou cen a mezd, čímž se do konce r. 1945 stimuloval příchod nových zaměstnanců do výroby. V průběhu r. 1946 se tak podařilo nově získat do průmyslu na 200 tisíc lidí, kteří zčásti přicházeli ze zemědělství. Problémem ovšem bylo, že se jednalo o zaměstnance málo kvalifikované s horšími pracovními návyky, což během r. 1946 vedlo jednak k jejich vysoké absenci, jednak k častému střídání pracovních míst.⁴⁵ Nicméně během roku mezi červnem 1945 a červnem 1946 se podařilo zdvojnásobit objem

42 NA Praha, Úřad předsednictva vlád – běžná spisovna, č. kart. 910, sign. 864/5.

43 V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 102.

44 Školy práce ÚRO k pracovní morálce v závodech, *Věstník závodních rad*, 1946, č. 8, s. 3.

45 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 71

vytěženého kamenného uhlí, výroba surového železa se zvedla z 29 tisíc tun na 79 tisíc tun a surové oceli z 32 na 145 tisíc tun. Ve stejné době se také podařilo téměř zdvojnásobit množství vytěženého uhlí na hlavu a na směnu.⁴⁶ Na úrovni podniků se závodní rady pokoušely řešit stávající situaci tak, že se podílely na tvorbě a kontrole mezd, správě závodních bytů i jejich přidělování a dohledem nad pracovními podmínkami zaměstnanců. Zlepšením podmínek na úrovni podniků se snažili vytvořit pracovní prostředí, do nějž by lidé se zájmem nastoupili, čímž by nedocházelo k tak velké fluktuaci pracovních sil. Společně se jmenovanými úkoly ležela na bedrech členů rad také kontrola absentérství a zvýšení pracovní morálky v závodech. Příčinou nízké pracovní morálky existovala celá řada a mnoho jich bylo spojeno s neutěšenými sociálními poměry v poválečných měsících.

Pro zlepšení poměrů v závodech dostaly závodní rady jako instituce volené a obsazované dělníky za úkol dbát na zlepšování morálky. To je ale nutné dovádělo do sporů se samotnými dělníky a rady se snažily obhájit svou autoritu uvnitř podniků apelováním na uvědomělý postoj zaměstnanců.⁴⁷ Jednání o zvýšení pracovní morálky zároveň ukazují také na sociální napětí uvnitř jednotlivých podniků, když nadále přetrvával poměrně komplikovaný vztah rad a vůbec dělníků k úředníkům. Zejména horníci v Ostravsko-karvinském revíru nelibě nesli, že ačkoliv je jejich práce mnohem náročnější a nebezpečnější, tak úřednické mzdy stejně jako různé sociální příplatky jsou podle jejich názoru nadměrně vysoké, což označovali za jednu z příčin nespokojenosti a nízké pracovní morálky.⁴⁸ Jak se v červenci 1946 přímo vyjádřila závodní rada jámy Suchá v Dolní Suché, pro uklidnění důlních zaměstnanců je nutné snížit stavy přebytečných povrchových zaměstnanců, mezi něž patřilo především nadbytečné úřednictvo, ale také někteří mistři.⁴⁹ Realizace uvedeného opatření připadla na bedra závodním radám, které zároveň fungovaly také jako bariéra, která zabráňovala dalšímu přesunu zaměstnanců z řad dělnictva do řad úřednictva.⁵⁰

Velice podstatným tématem v činnosti rad, skrze níž se mohlo působit na náladu a morálku dělníků, nadále zůstávala bytová problematika, která se však oproti předchozímu období příliš nezlepšila. V oblasti Ostravska a Karvinska se bývalé Larrisch-Mönnichovy závody ve spolupráci se závodními radami pokoušeli tuto tíživou sociální situaci řešit rychlou výstavbou bytů a podle zápisu ze schůze z května 1946 mělo být do dalšího roku vystavěno a přiděleno dalších 300 – 350 bytů. Na druhou stranu v Třinci bylo v polovině roku 1946 odsouhlaseno, že dokonce bude část bytů a domků v dělnických koloniích ponechána ke zbourání, jelikož se na jejich místě plánovala výstavba silnice mezi Třincem a Českým Těšínem. Původně vyčleněná částka 10 milionů korun určená k opravě těchto domů se použila k výstavbě nových bytů.⁵¹ Jejich dokončení ale bylo v té době věcí budoucnosti a životní stejně jako bytové podmínky dělníků a horníků v regionu nadále zůstávaly velice tíživé.

O tom, jak vypadaly konkrétní životní podmínky v uvedeném regionu, nám mohou něco napovědět protokoly pojednávající o situaci žadatelky o výměnu bytu. Podle něj v jediném domě v Třinci bydlelo minimálně pět lidí a v průměru obývali byt o velikosti

46 NA Praha, fond 100/17, sv. 51, č. kart. 558, K otázce cen a mezd.

47 Archiv OKD, Koncern Ostrava, č. j. 391.

48 Tamtéž.

49 Tamtéž, č. j. 8, inv. č. II/38.

50 Tamtéž, č. j. 395, sign. 10/3.

51 ZA Opava, Třinecké železářny, inv. č. 586, č. kart. 74

jediného pokoje. Zajímavá je též zmínka, že i výše postavení dlouholetí zaměstnanci železáren žili ve velice skromných podmínkách, jelikož jak poznamenal protokol: „[musí vyjít schody pozn. aut.] *do půdního pokojíčku, kde v zimě nelze topit, poněvadž tam není kamen*“.⁵² To, že nevyhovující bytové podmínky v řadě případů vedly k odchodu horníků zpět do jejich rodných regionů a tím k dalšímu prohloubení nedostatku pracovních sil, svědčí i poznámka jednoho slovenského hornického učně z června 1946, který na schůzi vedení podniku a členů závodních rad konstatoval, že do Ostravsko-karvinského revíru nastoupilo po válce mnoho Slováků, ale naprostá deziluze z jejich ubytování řadu z nich vedla k rychlému návratu zpět domů.⁵³

Bytové komise závodních rad zřízené již v průběhu května a června 1945 dále existovaly a fungovaly jako poradní orgán závodní rady a ředitelství podniku. V otázce přidělení závodního bytu měla hlavní rozhodovací pravomoc právě závodní rada společně s vedením závodu, na něž se se svými žádostmi mohli písemně obracet zaměstnanci závodu.⁵⁴ Oproti předchozímu období došlo k vytvoření směrnic, na jejichž základě byly jednotlivé byty přidělovány. V květnu 1946 byly bytovou komisí Třineckých železáren vydány pokyny, podle nichž byla velikost přiděleného bytu závislá na počtu rodinných příslušníků žadatele. Ze samotných uchazečů přednostní právo na přidělení závodního bytu získali vojáci bojující proti Německu. Do této kategorie byli zahrnuti jak příslušníci východního i západního vojska, tak příslušníci partyzánských oddílů bojující na okupovaných územích. Další kategorii tvořili ti žadatelé, kteří ztratili závodní byt po stávce v r. 1925, přišli o něj za polské okupace Těšínska nebo za následné německé okupace. Nárok na přidělení závodního bytu získali i ti, jejichž stávající obydlí nesplňovala hygienické podmínky. Do poslední kategorie byli zařazeni uchazeči, kteří v Třineckých železárnách odpracovali minimálně deset let, a jejich stávající byt se nenacházel v blízkosti závodu. Směrnice také upravily nakládání s již přidělenými byty. Po penzionování nesměl příbytek přejít na potomka stávajícího majitele, ale manželky i vdovy vojáků bojujících za války ve východní, či západní armádě naopak byt směly dále používat.⁵⁵ Bytové komise závodních rad také vystupovaly jako svědci v případě smírčích řízení ve věci vypovězení stávajícího nájemníka z bytu. Zmíněná jednání se zahajovala na podnět bytové komise, které od května 1946 prováděly revize bytů přidělených v období okupace. O nárok na závodní byt přicházeli zaměstnanci, jimž se prokázalo, že podporovali nacistický režim, nebo přidělení jejich bytu neodpovídalo požadovaným normám. V tomto případě rozhodoval o odebrání bytu smírčí soud po výslechu bytové komise a předvolaných svědků.⁵⁶

Vzhledem k nedostatku volných bytů a většímu množství žádostí o jejich přidělení, než kolik jich mohlo být vyhověno, nutně vznikaly též spory. Daným problémům nezabránily ani vypracované směrnice a jejich řešení spadalo do kompetence bytových komisí závodních rad. Příčiny sporů byly různé. Zmíňme, případ z Třince, kdy se přidělil jednomu ze zaměstnanců železářny domek, ale vzápětí mu byl opět radou odejmut a dotyčný byl vyzván k vystěhování se. Když ovšem dotyčný odmítl podřídit se rozhodnutí rady, byl

52 Tamtéž, inv. č. 12, č. kart. 1.

53 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 234.

54 NA Praha, Úřad předsednictva vlád – běžná spisovna, č. kart. 910, sign. 864/5.

55 ZA Opava, Třinecké železářny, inv. č. 5, č. kart. 1.

56 Tamtéž.

mu sice domek ponechán, ale tři nově stavěné byty pro úředníky se přidělily jako náhrada dělníkům.⁵⁷ Toto zdánlivě konečné rozhodnutí jednomyslně přijaté členy závodní rady bylo ale vzápětí napadeno, přičemž byl obzvláště kritizován fakt, že na konečném verdiktu rady nejvíce trátí úřednictvo, které přijde o nárok na byty, které mu byly už i původním plánem přislíbeny.⁵⁸

Jako nástroj pro motivaci pracovních sil nadále fungovaly mzdy, jejichž zvýšením se mělo napomoci ke zvýšení pracovní morálky. Jak v rozhovorech se členy rad potvrzovali horníci Ostravsko-karvinských dolů, rychlé a k dělnictvu vstřícné vyřešení mzdové otázky napomáhalo ke zvýšení pracovní výkonnosti.⁵⁹ Vyřešení mzdových požadavků dělníků bylo o to naléhavější, že se v celorepublikovém kontextu opět zvýšil index životních nákladů běžné pražské dělnické rodiny na 307 bodů, byl-li březen 1939 brán za hodnotu 100. Ačkoliv se daný index stejně jako v minulém období konstruoval na Prahu, můžeme jeho údaje použít za směrodatné pro celé české země.⁶⁰

Jedním z nástrojů, jímž se na centrální úrovni pokusila vláda řešit bídné životní podmínky dělníků, byla úprava cen a mezd. Zmíněné kroky byly provedeny na celostátní úrovni na konci roku 1945 a úzce souvisely s provedenou měnovou reformou. Jelikož bylo zjištěno, že se cenová hladina zvedla oproti roku 1938 cca na trojnásobek, byly patřičným způsobem zvýšeny i mzdy.⁶¹ Citované zvýšení znamenalo, že v průměru se hodinová dělnická mzda zvýšila ze 3,10 Kčs v r. 1938 a 5,60 Kčs z května 1945 na celých 10,43 Kčs, což byla hladina, kam se mzdy dostaly v červnu 1946. Se všemi příplatky k platu se nakonec průměrná výše hodinové mzdy dělníků dostala na celých 14 Kčs. Nicméně i tak byla horníky dále považována stávající výše platů za nízkou. Jak zmínil člen závodní rady jámy Jan, denně přicházelo několik horníků s tím, že chtějí rozvázat pracovní poměr a odejít jinam, kde si vydělají více. Mzdy v hornictví byly skutečně nízké, což se odrazilo i na dvoudenní pracovní brigádě zaměstnanců železáren na dolech, jejíž členové byli velice rozladěni, protože za dva dny práce si jako brigádníci nevydělali ani 100 Kčs, zatímco ve Vítkovických železárnách by si za stejné období přišli na 144 Kčs. Podle závodní rady jednoho z dolů byla situace natolik složitá, že havíři si ani nemohli dovolit vybrat různé příděly, na něž měli nárok, jelikož nedisponovali dostatkem peněz.⁶² To bylo obzvláště nelibě nesené v případě zvýhodněného nákupu lihovin, jejichž vydávání bylo také organizováno závodní radou daného podniku.⁶³ Popsaný stav jen dále prohluboval skepsi dělníků a, jak upozornil člen závodní rady jámy Michal, bylo možné situaci udržovat ještě několik měsíců, ale pak hrozilo zcela rozložení morálky.⁶⁴

Mzdy představovaly problém i v dalších sektorech průmyslu nejenom v hornictví a v závislosti na míře zastoupení úkolových mezd se příjmy dělníků velice lišily. V lednu až červnu 1946 činil průměrný příjem dělníka v bohumínských železárnách 9,20 až 10,00 Kčs

57 Tamtéž, inv. č. 586, č. kart. 74

58 Tamtéž, inv. č. 587, č. kart. 74.

59 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 391, sign. 10/5.

60 V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 205.

61 Tamtéž, s. 113.

62 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 234.

63 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 311, č. kart. 33.

64 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 234.

za hodinu a v železárnách v Třinci to bylo ale 13,10 až 14,40 Kčs za hodinu. Uvedené mzdy byly stejné, nebo jenom o něco málo menší, než jaká byla jejich výše v obdobných podnicích Báňské a hutní společnosti působících v jiných regionech, jelikož v olomouckých železárnách činila 11,60 až 14,20 Kčs za hodinu, v Kolíně 12,60 až 14,40 Kčs za hodinu a v řetězárně v České Vsi se mzda pohybovala mezi 12,80 až 15,50 Kčs na hodinu. Nejvyšší hodinový výdělek v rámci Báňské a hutní spol. byl ve Válcovnách v Lískovci, kde podle zprávy podnikové rady činil až 17 Kčs za hodinu.⁶⁵ Citované výdělků navyšovaly ještě příplatky, které ale v na celozávodní úrovni nebyly nijak vysoké a činily 0,00 až 0,80 Kčs za hodinu. O něco vyšší příplatky pak ale byly v železárnách v Třinci, kde činily mezi 0,60 a 1,90 Kčs za hodinu a ve válcovnách v Lískovci, kde byl vyplácen příplatek mezi 1,60 až 4,00 Kčs za hodinu. Významný podíl na celkové mzdě představovala úkolová práce, jejíž podíl na celkovém výdělku se také lišil podnik od podniku, zatímco v drátovnách Bohumín činila asi 33 až 38 %, tak ve středočeském Kolíně to bylo 56 % a ve válcovnách plechu v Lískovci 72 až 80 % celkové mzdy.⁶⁶

Zaměstnanci si nadále nárokovali zvýhodněné nákupy, nebo přímo finanční pomoc, což byly další způsoby, kterými se částečně zlepšovaly špatné životní podmínky dělníků. Rozhodnutím Ministerstva výživy ze dne 17. června 1946 získali nárok na zvláštní přiděly potravin horníci. Rozdělení uvedené mimořádné normy obsahující zvýšené množství masa, mouky, luštěnin, mléka či luštěnin, obstarávaly jednotlivé závodní rady.⁶⁷ Mimo výše zmíněné zvýhodněné možnosti nákupu lihovin, se přiděly dotovaného zboží týkaly hlavně uhlí. Množství dotovaného artiklu, jež směl zaměstnanec odkoupit, se odvíjelo nejen od jeho postavení v závodě, ale i od jeho rodinného stavu.

Sociální komise závodních rad nadále rozhodovaly i o finančních příplatcích studujícím zaměstnancům svých podniků. Podle norem přijatých Báňskou a hutní společností již v r. 1945 a rozšířených v r. 1946 si nárokovali finanční podporu zaměstnanci, kteří studovali střední odbornou nebo vysokou školu a byli schopni doložit minimálně dobrý studijní prospěch a bydleli minimálně 20 km od místa studia.⁶⁸

Nespokojenost dělníků v otázkách mzdy i špatná pracovní morálka úzce souvisely s faktem, že zdravotní stav řady dělníků a horníků v regionu byl nadále poměrně špatný, což bylo způsobeno nadále nedostatečným zásobováním potravinami. Na schůzi Krajské odborové rady (KOR) Ostrava v červnu 1946 upozornil ředitel sociálně-politického oddělení čs. dolů dr. Vlk na skutečnost, že řada horníků trpí nadále podvýživou, což velice ovlivňuje pracovní morálku, jelikož nejsou s to splnit podmínky kladené na ně při stanovení úkolové mzdy.⁶⁹ Podvýživa se pojila s dalšími nemocemi a závodní lékař Báňské a hutní společnosti v polovině srpna 1946 informoval, že na jediném pracovišti v třineckých železárnách bylo zjištěno téměř 50 případů silikózy mezi dělníky. Vedení podniku i závodní rada brali zdravotní stav horníků vážně a snažili se osvětovou činností

65 SOKA Frýdek-Místek, Závodní rada ROH Drátovny, n. p. Bohumín, inv. č. 4, č. kart. 1, Přehled mzdových poměrů na závodech Báňské a hutní spol.

66 Tamtéž.

67 NA Praha, Ministerstvo práce a sociální péče, č. kart. 390, Rozhodnutí Ministerstva výživy republiky Československé o zvýšení přidělů potravin pro horníky ze 17. června 1946.

68 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 586, č. kart. 74.

69 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 391, sign. 10/5.

informovat zaměstnance o hrozbě tuberkulózy. Další cestou ke zlepšení zdravotního stavu zaměstnanců se stalo zkvalitnění technického vybavení podniku, čímž se mohlo zabránit vzniku obdobných onemocnění.⁷⁰ Sociální referenti závodních rad také odpovídali za výběr zaměstnanců na různé ozdravné pobyty. Podle instrukcí závodní rady Báňské a hutní společnosti se v tomto případě referenti snažili v první řadě vybírat starší zaměstnance a pak ty, kteří získali dobré pracovní hodnocení.⁷¹ Na zdravotním stavu havířů v regionu se dále podepsal i fakt, že jejich průměrný věk byl cca 40 let a do dalších let se nepočítalo se zlepšením uvedeného stavu.⁷²

Vzhledem k vysokému průměrnému věku havířů vedení dolů usilovalo o snížení průměrného věku svých zaměstnanců, od čehož si slibovalo i zvýšení pracovních výkonů. Zmíněný problém se měl vyřešit příchodem mladých zaměstnanců z dalších regionů země. Jako krátkodobé řešení pro zvýšení pracovních výkonů se dále organizovaly pracovní brigády, přičemž velké množství jich směřovalo právě do klíčových průmyslových regionů, jako bylo i Ostravsko. Jen v květnu 1946 pracovalo v Ostravsko-karvinském revíru na 700 brigádníků. Jejich přínosnost ale nadále byla spíše jen omezená a namísto zásadního zlepšení stavu přetrvávaly problémy, které se vyskytly již během předchozího období. Lze říci, že brigády se staly dalším zdrojem nespokojenosti horníků, jelikož na jejich členy si horníci z Ostravsko-karvinských dolů často stěžovali. Příčinou jejich nespokojenosti se stalo, že zácvik brigádníků býval dlouhý a po jeho skončení brigádníci často opět odjížděli pryč, což ale způsobovalo propady v těžbě, za něž byli ale postihováni sami horníci. Mimo nízkého pracovního výkonu vadil horníkům na brigádách také výběr lidí či jejich obcházení platných směrnic a snahu co nejdříve se dostat zpět domů. Velmi nelibě také horníci nesli, když brigádníci z jiných průmyslových odvětví dávali havířům najevo své lepší příjmy. Brigádníci si také nárokovali poměrně lepší mzdové podmínky než řadoví horníci, jelikož vydělával-li si na brigádě v dolech pracovník méně než v mateřském závodě, bylo povinností okresního úřadu ochrany práce, který jej na brigádu vyslal, mu zbývající částku dorovnat, přičemž musel přihlídnout i k ubytovacím podmínkám v novém pracovišti.⁷³ Jak ovšem plyne ze stížností brigádníků z Vítkovických železáren, tak toto dorovnání mzdy nemuselo být vždy vyplaceno.

Na druhou stranu samy závody se často nedokázaly řádně postarat o příchozí brigádníky, přičemž obzvláště špatná byla situace v oblasti bydlení, jelikož většina brigádníků musela spát na seně a často i v táborech, kde byli dříve drženi Němci. Přitom jednou z hlavních povinností závodních rad při příjezdu takovéto brigády byla v první řadě kontrola poskytovaného ubytování, stravování a též dohled, aby brigádníci dostali přidělenou náležitou práci.⁷⁴ Jak ale plyne z řady stížností a problémů, nedařilo se jmenované podmínky splnit k oboustranné spokojenosti. Ministerstvo ochrany práce a sociální péče ve své zprávě z 28. června 1946 upozornilo, že se rychle množí stížnosti jednotlivých brigádníků, že o ně není po příjezdu dostatečně postaráno, nemají vyhovující ubytování, ani řádné stravování

70 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec. č. kart. 74, inv. č. 585.

71 ZA Opava, Závodní rada Revolučního odborového hnutí, Drátovny, n.p, Bohumín. č. kart. 2, inv. č. 7.

72 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 391, sign. 10/5.

73 *Pokyny pro členy dobrovolných uhelných brigád*, Věstník závodních rad, 1946, č. 7, s. 10.

74 Úkoly závodních rad pro vyslání uhelné brigády, Věstník závodních rad, 1946, č. 8, s. 2.

a vydalo pokyn, aby byly odstraněny příčiny jejich stížností.⁷⁵ Pro uklidnění podmínek stejně jako pro zlepšení situace brigádníků byla Ostravsko-karvinskými doly také v červnu 1946 zřízena komise, v níž zasedal i člen podnikové rady závodu. Úkolem rady bylo nejenom zlepšit podmínky pro brigádníky, ale také vysvětlit horníkům příčiny stávajících chyb a ujistit je, že se již nebudou opakovat.⁷⁶

Závodní rady se dále pokoušely také řešit problematickou situaci v zásobování. Rady OKD se snažily na přetrvávající špatný stav upozornit vedení podniku, které přislíbilo situaci rychle řešit. Toho ale nebylo dosaženo hned, jelikož v červnu 1946 apelovala závodní rada dolu Hlubina na vedení podniku, aby byly zvýšeny přiděly potravin pro horníky, jelikož ačkoliv se radám daří zlepšovat morálku zaměstnanců, i vedení závodu musí dodržet své závazky, aby sliby, které daly rady, horníkům byly naplněny.⁷⁷

Společně se zvyšováním dodávek potravin a pozitivními kroky ke zlepšení pracovní morálky, měly ale závodní rady zároveň zlepšit kontrolu práce, jelikož, jak zjistila komise, horníci zaměstnaní v Ostravsko-karvinských dolech běžně končili svou směnu o 15 až 75 minut dříve, než končila směna, což v případě sobotních směn generovalo snížení výkonu až o 40 %.⁷⁸ Nedodržování pracovní doby bylo ostatně v této době rozšířeným problémem, jak ukazovala také jednání vedení OKD se závodními radami v červnu 1946, na němž byla několikrát zdůrazněna nutnost skutečně dodržovat pracovní dobu.⁷⁹ Ačkoliv se závodní rady přímo podílely na personální politice podniku a spolurozhodovaly o přijímání i propouštění zaměstnanců, tak v podnicích s nedostatkem pracovních sil a s nízkou prioritou na jejich přidělení úřadem ochrany práce, neměly rady mnoho nástrojů, jak tyto absentéry postihovat. Přimo z řad členů závodních rad se ozývaly hlasy, aby právě okresní úřady ochrany práce mohli takovéto jedince potrestat a závod za ně zároveň dostat adekvátní náhradu.⁸⁰

Referenti závodních rad se podíleli také na osvětové činnosti mezi dělníky a zejména v otázkách bezpečnosti práce se snažili dělníkům a horníkům vysvětlit základní normy, které je nutné v zaměstnání dodržovat. Podle statistik se v třineckých železárnách stalo devět z deseti úrazů následkem neopatrnosti či nedbalosti samotných dělníků a jen jeden z deseti byl zapříčiněn technickou chybou přístrojů. Referenti závodních rad se na přelomu let 1945 a 1946 snažili v Třinci zvýšit mezi dělníky povědomí o bezpečnosti práce, čímž se nejčastěji rozumělo nošení bezpečnostního oděvu nebo dodržování předepsaných pracovních postupů. Dávali ale i rady o způsobech, jak postupovat při manipulaci se žhavou struskou či s tekutým železem.⁸¹ Mezi osvětovou činnost prováděnou členy rad lze také zahrnout boj proti alkoholismu. V Třineckých železárnách hutníci od února 1946 čerpali za zvýhodněných podmínek až 0,5 litru lihovin za stanovené období. Podle zprávy ze srpna 1946 se ukazuje, že konzumace alkoholu na pracovišti byla běžnou a tolerovanou

75 NA Praha, Ministerstvo práce a sociální péče, č. kart. 390, Zpráva ministerstva ochrany práce a sociální péče z 28. června 1946.

76 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 391, sign. 10/5.

77 Tamtéž. č. j. 234.

78 Tamtéž. č. j. 391, sign. 10/5.

79 Tamtéž, č. j. 234.

80 J. RAUŠ, *O pracovní morálce*. Věstník závodních rad, 1946, č. 8, s. 11.

81 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 3, č. kart. 1.

praxí, přičemž vedení závodu společně se závodní radou se uchýlovali k postihům jedině v případě těžkého opilství, které mohlo vést k pracovní nehodě. Podle uvedené zprávy navíc rozšířené užívání alkoholu vedlo k propadům pracovní morálky a zejména ve dny po svátcích či v pondělky bylo mezi zaměstnanci znatelně vyšší absentérství. I z těchto důvodů se rady s vedením podniku snažily mezi dělníky o osvětlu.⁸²

Druhé období skončilo v průběhu podzimu 1946, kdy vyšly direktivy ÚRO vyhlášující, že na jaře 1947 se uspořádají nové volby do závodních rad. Období mezi říjnem 1945 a podzimem 1946 bylo charakteristické opuštěním velkých politických témat a rady se již přímo nepodílely ani na vedení závodu. O to více se ale jejich pozornost obrátila k problematice sociální a mzdové. V daném ohledu hrály rady dvojí roli, na jedné straně tlumočily vedení závodu i ÚRO či KOR požadavky dělníků, na druhé straně ale stály v první linii při uklidňování dělníků a vykonávaly dohled nad jejich pracovní výkonností. Bídne životní podmínky dělníků totiž vytvářely velký rezervoár nespokojenosti a rady se soustředily zejména na zvládnutí vyostřující se sociální nespokojenosti dělníků a na pokusy o zvýšení pracovní morálky. Pro dosažení vytyčeného cíle se rady snažily zlepšit podmínky dělníků na pracovištích stejně jako jejich bytovou situaci. Naléhaly na vedení podniků, aby dodržovaly závazky poskytnuté zaměstnancům, a zároveň apelovaly na samotné dělníky, aby poskytly vedení ještě více času na splnění jejich požadavků. Ačkoliv se radám dařilo získat pro dělníky některé výhody a efektivita práce pomalu rostla, sociální podmínky byly nadále velice tíživé a napětí na pracovištích se nepodařilo utlmit. A právě do této nestabilní situace na podzim 1946 vstoupilo oznámení ÚRO o pořádání voleb do závodních rad. Víze nového volebního střetu vyostřila vztahy mezi zástupci jednotlivých stran zasedajících v radách a dosud poměrně nekomplikovaná spolupráce začala být narušována stále ostřejšími politickými spory.

Období střetů

Vyhlášením ÚRO o uspořádání voleb do závodních rad na jaře 1947 se dosud poměrně nekomplikovaná spolupráce začala stáčet k zásadním politickým tématům. Politické spory a zápas o ovládnutí rad se odrazily také na výsledcích voleb, při nichž i z důvodu nezbytné 4/5 podpory neprošla řada navržených kandidátních listin. Nově vzniklé závodní rady, případně jejich náhradní orgány, zůstaly ve funkci po celý zbytek daného období končícího v únoru 1948. V průběhu měsíců následujících po volbách byla politická aktivita rad již zřetelná a vyvrcholila sjezdem v únoru 1948. Mimo nastiněný politický rámec se ale závodní rady a jejich členové museli dále vypořádávat s řadou problémů, které známe již z předešlých období. Nadále se tak setkáváme se snahami řešit špatné mzdové, pracovní a bytové podmínky dělníků stejně jako s pokusy o zvýšení efektivitu práce a pracovní morálky. V uvedeném horizontu je na jedné straně možné sledovat, jak závodní rady i dělníci stále více stranili postojům komunistů, na straně druhé ale dělníci již v některých případech otevřeně vystoupili na obhajobu svých sociálních požadavků a byli závodními radami označeni za organizátory bezdůvodných stávek a obdobně.

Jedním z hlavních problémů zůstaly nadále mzdy, které byly rovněž v tomto období velice nízké, ačkoliv během r. 1946 se na celorepublikové úrovni přistoupilo k zavedení soustavy výkonnostních mezd a též k prémieovým mzdám. Od jejich zavedení se slibovalo nejenom

⁸² Tamtéž, inv. č. 311. č. kart. 1.

uklidnění dělníků, ale i zvýšení pracovní výkonnosti na předválečnou úroveň. Zmíněný vývoj vedl v říjnu 1946 k tomu, že podíl úkolových mezd činil 38,6 % všech výdělků. Se zavedením uvedeného druhu odměňování se ale pojily některé obtíže jako stanovení nízkých pracovních norem, neodůvodněné započítávání různých přípravných časů do mzdy nebo změkčování norem. To vedlo ke zvyšování výdělků také při podprůměrné práci a tedy k tzv. černým mzdám.⁸³

Pro zlepšení podmínek některých zaměstnanců byly také dále vypláceny různé sociální dávky jako příspěvky ke mzdě. O přidělení těchto finančních prostředků zpravidla rozhodovala sociální komise závodní rady. Jmenovaný orgán přiděloval peníze na sociální podporu zaměstnanců, ale také rozhodoval o mimořádných přidělech šatstva, obuvi či potravin a řešil také záležitosti nemocenské dovolené nebo případně i nespokojenost zaměstnanců s pracovními podmínkami. Pro svou činnost disponovaly komise podpůrným fondem, který byl naplňován nejenom srážkami ze mzdy, ale i různými dalšími cestami.⁸⁴ Možnosti použití zmíněných prostředků ukazuje rozhodnutí Závodní rady Bohumínských válcoven plechu, kde sociální komise prosazovala, že z těchto prostředků bude vyplácen příspěvek, na který by měli nárok dělníci starší 50ti let nemohoucí ale již pracovat v úkolové mzdě, zaměstnanci, kteří v podniku odpracovali minimálně 25 let, zaměstnanci, kteří při práci utrpěli úraz a splňují stanovené podmínky a též zaměstnanci, kteří v době práce v podniku onemocněli, což má za následek jejich sníženou pracovní schopnost nebo zaměstnanci, jejichž snížená pracovní schopnost vznikla z příčin uvedených v zákoně, tedy se jedná o vojáka armády bojující v SSSR nebo na západě či jiného bojovníka proti nacismu.⁸⁵ Oproti předchozím etapám se příslušnost k zahraničnímu vojsku a boj proti nacismu přesunuly na spodní příčky stanovených kritérií. Mezi sociální příplatky se také dále řadila podpora studujících zaměstnanců nebo jejich dětí. Podmínky dále zůstávaly obdobné jak v předešlém období, tedy podpora se vztahovala na studenty odborných škol a vysokých škol, kteří mohli prokázat výborný studijní prospěch. Výše příspěvku se zpravidla pohybovala ve výši několika set korun a o jejich přidělení rozhodovala sociální komise závodní rady.⁸⁶

Nicméně ani tyto kroky nedokázaly zcela odstranit všechny problémy a nespokojenost způsobená špatnými sociálními podmínkami se stávala stále palčivějším problémem. V květnu 1947 bylo již patrné, že zvýšení mezd nijak nevylepší životní úroveň dělníků. Zatímco platy vzrostly o 300 %, ceny předmětů každodenní spotřeby ve stejném období vzrostly o 600 %.⁸⁷ Podle měsíční situační zprávy z OKD si na počátku r. 1947 mohl havíř při započítání všech výkonnostních prémie přijít na téměř 5 000 Kčs. Uvedená mzda byla v porovnání s platy dalších manuálně pracujících zaměstnanců poměrně vysoká, jelikož běžný dělník si za stejnou dobu přišel na cca polovinu uvedené částky. Mzdy úředníků byly v podniku přibližně srovnatelné s těmi dělníckými, úředníci na

83 L. KALINOVÁ – V. BRABEC, *K některým stránkám*, s. 85–87.

84 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 317, č. kart. 33, Směrnice sociální komise.

85 SOKA Frýdek-Místek, Závodní rada ROH Drátovny n. p. Bohumín, inv. č. 4, č. kart. 1, Zápis podnikové rady Báňské a hutní spol. č. 8.

86 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 326, č. kart. 35, Zpráva podnikového ředitelství č. 49.

87 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), Fond 304, sign. 163-3, Situační zpráva Zemského velitelství SNB Brno za měsíc květen 1947.

nejnižších pozicích disponovali jen o něco málo vyšším příjmem než běžní dělníci, zatímco úředníci v nejvyšší kategorii dostávali zase asi cca o 1 000 Kčs vyšší plat než havíři.⁸⁸ Výše příjmů byla nicméně dále považována za nedostatečnou a dělníci k prosazení svých sociálních požadavků volili stále aktivnější způsoby.

Setkáváme se tak s řadou různých sociálních protestů dělnictva, mezi něž můžeme zařadit také stávkou na dole President Beneš v Karviné ve dnech 16. a 17. října 1947. Druhého dne se do ní zapojila většina horníků na směně a také cca 1/5 horníků na dole Hlubina.⁸⁹ Ačkoliv strany Národní fronty uznávaly, že zmíněné protesty vznikly v důsledku špatných mzdových podmínek dělnictva, ve svém memorandu zveřejněném několik dní po stávce odsoudily takovéto jednání.⁹⁰ Sociální problémy ovšem přerůstaly v protesty rovněž v dalších továrnách v regionu. Mezi dělníky Nových železáren ve Vítkovicích pramenila velká nespokojenost především z toho, že dělníci pociťovali na jedné straně své vlastní bídné životní podmínky, na druhé straně se ale setkávali s rozšířeným černým obchodem, který umožňoval těm, jež jej provozovali, žít si mnohem lépe než jim, což bylo obecně považováno nejenom za nespravedlnost, ale i za parazitování na práci druhých. Nespokojenost byla natolik velká, že zdejší osazenstvo otevřeně hrozilo vlastním aktivním vystoupením, aby dosáhlo sjednání nápravy v dané záležitosti.⁹¹ O tom, že černý obchod a šmelina patřily mezi problémy, s nimiž se dělníci běžně setkávali a které vyhrocovaly již tak špatné poměry, svědčí fakt, že jen za měsíc červen 1947 bylo v Opavě pro černý obchod s cukrem zatčeno 46 osob a v dalších více než 70 případech se učinilo udání.⁹² Můžeme předpokládat, že obdobně byl černý obchod rozšířen také na dalších místech v regionu.

Obecně lze říci, že životní podmínky dělníků zůstaly nadále velice bídné a mimo nízkých platů zůstávala dále významným problémem také bytová otázka. Bytů byl nadále nejenom nedostatek, ale i ty existující se nacházely ve velice špatném stavu a podle závěrů závodních rad byly rovněž zdravotně závadné. Mizerný stav bydlení se odrážel také na zdravotním stavu dělníků. Na konci října 1946 bylo mezi dělníky drátoven v Bohumíně hlášeno množství případů výskytu svrabu. Aby bylo zamezeno dalšímu šíření uvedené nemoci mezi zaměstnanci, požádal předseda rady okresní nemocnici o vyšetření všech zaměstnanců provozu.⁹³ Závodní rady a členové bytových komisí měli povinnost jednou za čtvrt roku namátkově kontrolovat byty a sledovat dodržování čistoty. V případě, že bytová komise usoudila, že nájemník nedodrжуje pořádek v bytě či okolí, byla pravomocná mu závodní byt odebrat.

Příčina špatných zdravotních podmínek, tedy bydlení v naprosto nevyhovujících podmínkách starých dělnických kolonií, ovšem nemohla být takto snadno napravena, jelikož výstavba dalších bytů probíhala jenom pomalu. V Ostravě se Vítkovické železářny pokoušely nejenom o navýšení počtu závodních bytů, ale též o zkvalitnění životních standardů svých zaměstnanců. V červnu 1947 byla v osadě Šídlovec zahájena výstavba 49 nových domů, které disponovaly tekoucí vodou stejně jako plynovými rozvody,

88 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 413, Měsíční zpráva podaná dne 1. února 1947.

89 Tamtéž, č. j. 234, Hlášení o stávkách za měsíc říjen 1947.

90 Tamtéž, Prohlášení stran Národní fronty k situaci v Ostravskokarvinském revíru.

91 Archiv Vítkovické železářny, Revoluční odborové hnutí, inv. č. 217, č. kart. 27.

92 ABS, Fond 304, sign. 163-3, Situační zpráva Zemského velitelství SNB Brno za měsíc červen 1947.

93 SOKA Frýdek-Místek, Závodní rada ROH Drátovny n. p. Bohumín, inv. č. 7, č. kart. 2.

stavba těchto bytů byla dokončena v průběhu r. 1949.⁹⁴ Výstavba bytů probíhala také v dalších dělnických koloniích Vítkovických železáren. Nouze o byty také znamenala, že o každý nově postavený byt mezi sebou sváděly závodní rady a vedení jednotlivých provozů boj s dalšími součástmi podniku. Daný zápas lze sledovat na příkladu výstavby 20 bytových jednotek v Bohumínských železárnách v r. 1947, z nichž byla část vyčleněna k přidělení zaměstnancům zdejší drátovny.⁹⁵ Obdobný střet vypukl také v Jubilejní kolonii Vítkovických železáren v Ostravě-Hrabůvce, v níž bylo v listopadu 1947 zkolaudováno 18 nových domů se 72 bytovými jednotkami. Z uvedeného počtu získala nová ocelárna 40 bytů, nová válcovna 8 bytů, továrna na litou ocel 6 bytů, válcovna trub 6 bytů a ostatní provozy po jednom či dvou bytech, přičemž dva získali úředníci z ředitelství železáren.⁹⁶

I po přidělení bytu konkrétnímu provozu, boj o byty zdaleka nekončil, jelikož se zpravidla na každé volné místo hlásila řada zájemců a o přidělení jednotlivých bytů pravidelně rozhodovala na svých schůzích závodní rada. Podle znění zákona o mimořádných bytových opatřeních bytové péče č. 163/1946 sb. bylo určeno, že žadatelé o přidělení bytu musejí vyplnit dotazník, na jehož základě bude podle směrnic stanovujících pořadí rozhodnuto radou či národním výborem o tom, komu bude byt nakonec skutečně přidělen.⁹⁷ Ve zmíněném rozhodování rady většinou nadále postupovaly podle vypracovaných vnitřních směrnic, které určovaly pořadí priorit, na jejichž základě se byty přidělovaly. Závodní rada Báňská a hutní společnosti podniku Železářny Třinec projednala v srpnu 1947 doplnění dosud platných směrnic z předchozích let a podle nich se upřednostňovali pro přidělení závodního bytu zaměstnanci, kteří v nějakém závodním bytě bydleli již před 1. říjnem 1938 a měli v té době již v podniku odpracováno alespoň 10 let, nebo nyní bydleli v nevyhovujících podmínkách. Dále měli nárok příslušníci zahraničních vojsk z válečných let, propuštění političtí vězni a též zaměstnanci, kteří disponovali nějakou mimořádnou pracovní kvalifikací.⁹⁸ Zvláštní pozornost se věnovala také tomu, aby byty byly přidělovány také rodinám s dětmi, jak v září 1947 upozorňoval podřízené národní výbory Okresní národní výbor v Českém Těšíně.⁹⁹ Pro lepší řešení jednotlivých žádostí se vypracovaly též bodové seznamy, které zohledňovaly plusovými či minusovými body skutečnosti, jež žadatel uvedl do svého formuláře, a na základě takto vypracovaného bodového výsledku se sestavovalo pořadí, podle něž rada byty přidělovala.¹⁰⁰ V reálu ale byla situace mnohem komplikovanější, takže se stávalo, že rozhodnutí komise byla obcházena, do přidělených bytů se stěhovali neoprávněně nájemníci, kteří na byt neměli nárok, v závodních bytech bydleli lidé, kteří ani nebyli zaměstnanci závodu, anebo jimi byli, ale zároveň vlastnili také jiný byt či dům.¹⁰¹ A právě uvedené a obdobné případy byly dalším zdrojem nespokojenosti

94 M. JEMELKA a kol., *Ostravské dělnické kolonie III: Závodní kolonie Vítkovických železáren a dalších průmyslových podniků*, Ostrava 2015, s. 42 a 50–51.

95 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 5, č. kart. 1.

96 M. JEMELKA a kol., *Ostravské dělnické kolonie III*, s. 85 a 93–94.

97 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 5, č. kart. 1.

98 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 5, č. kart. 1

99 Tamtéž, Výzva místním národním výborům Okresním národním výborem Český Těšín.

100 Tamtéž, inv. č. 12, Stanovy bodovacího klíče.

101 Tamtéž, Výměry o přidělení závodních bytů.

mezi dělníky, na což rady reagovaly dalšími kontrolami a pevnějším svázáním podmínek pro přidělení bytu.

O co více se množily stížnosti dělníků na jejich sociální postavení a o co více mezi nimi vřela nespokojenost, o to více se závodní rady soustředily na kontrolu zaměstnanců a na dohled nad efektivitou jejich práce. Na konci r. 1946 považovala sice polovina respondentů výzkumu mínění pracovní morálku za lepší než v r. 1945 a jen 20 % za horší,¹⁰² nicméně situace na pracovištích v regionu vypadala trochu méně pozitivně. V drátovnách Bohumín efektivita práce postupně upadala, jak ukazuje upozornění, které zaznělo na schůzi zdejší závodní rady, podle nějž v březnu 1947 efektivita práce upadla na cca 97 % minulého měsíce. Popsaný stav nebyl výjimečný, neboť závodní rada na své červnové schůzi konstatovala, že na jiném pracovišti podniku muselo být několik zaměstnanců dokonce propuštěno, jelikož výkon jejich směny klesl na 60 %. Pracovní výkonnost některých provozů byl také tématem na dalším jednání závodní rady v srpnu.¹⁰³ Vynechávání směn a výpadky ve výrobě se staly vážným problémem a SNB ve svých měsíčních situačních hlášeních ve 2. polovině r. 1947 upozorňoval, že mezi dělníky panuje zejména z důvodu nízkých mezd a špatně nastavených úkolových mezd velká nespokojenost. Nicméně uvedený stav v tomto období neměl být podle SNB natolik závažným, aby hrozilo vypuknutí nějaké stávky, ačkoliv zejména ze mzdových důvodů bylo mezi dělníky a horníky na Třinecku patrné silné rozladění.¹⁰⁴ Celkem za rok 1947 nebylo v Ostravsko-karvinském uhelném revíru vykonáno 2,12 % směn, jež byly vedeny jako neomluvené, dalších téměř 11 % směn se pak neuskutečnilo z důvodu nemoci.¹⁰⁵

Pro utužení pracovní kázně se dokonce na začátku roku 1947 někteří zaměstnanci vyslovovali pro zavedení donucovacích prostředků či trestů za porušování pracovní morálky a řada z nich byla ochotna udělovat tresty rovněž za pozdní příchody do zaměstnání.¹⁰⁶ Závodní rada v Třineckých železárnách v lednu 1947 odhlasovala vznik disciplinární komise, která disponovala právě citovanými pravomocemi. Komise trestala provinění proti pracovnímu řádu, a to zejména udělováním pokut. Nicméně komise nefungovala jako nástroj represivní, ale výchovný, takže dané sankce nebyly příliš drakonického charakteru.¹⁰⁷ Zároveň se nedoporučovalo přistupovat k trestání jednotlivců prací, jelikož přefazení na horší pozici bylo považováno jako protivení se etickým zásadám socialistické výstavby a přístupu k práci.¹⁰⁸

Třetí období existence rad skončilo v únoru 1948. Byla to chvíle, kdy závodní rady otevřeně posloužily komunistům jako nástroj nátlaku vůči jejich politickým soupeřům. Měsíce mezi podzimem 1946 a únorem 1948 byly pro závodní rady velice turbulentní. Politická angažovanost často překryla jejich běžné úkoly. Co by nástroj komunistické

102 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 106.

103 SOkA Frýdek-Místek, Závodní rada ROH Drátovny n. p. Bohumín, inv. č. 7, č. kart. 2.

104 ABS, Fond 304, č. kart. 163, sign. 4, Situační zpráva SNB Zemské velitelství Brno za měsíc říjen 1947 a za měsíc listopad 1947.

105 V. PLAČEK, *Boj o obnovení a rozvoj těžby*, s. 69.

106 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny*, s. 106.

107 ZA Opava, Báňská a hutní společnost s. p. Železářny Třinec, inv. č. 586, č. kart. 74, Zápis z jednání závodní rady z 26. ledna 1947.

108 Tamtéž, inv. č. 585, Trestání prací.

politiky dokázaly zmobilizovat pro tyto cíle také dělnictvo. Nicméně už v tomto období můžeme vidět, že rady se k dělníkům chovaly nejenom jako jejich zástupci a mluvčí, ale v případech nízké pracovní morálky a divokých stávek také jaké nástroje, jimiž stát působil v podnicích a kterými dělníky kontroloval.

Pouňorové období

Nástup komunistů k moci v únoru 1948 zahájil poslední období existence závodních rad v námi sledovaném období. Během únorových dní se rady staly významným nástrojem KSČ při řešení politické krize, ale po tomto přelomovém vystoupení jejich vliv rychle slábl. Ačkoliv formálně existovaly ještě další roky, ve své roli byly postupně nahrazeny závodními odborovými organizacemi.¹⁰⁹ Můžeme sledovat, že během r. 1948 sice rady dále existovaly, ale rozhodující význam získaly jiné orgány. Například na schůzi zástupců městského národního výboru v Třinci spolu se zástupci Báňské a hutní společnosti nefigurovala závodní rada ani mezi institucemi, jejichž představitelé by se daného setkání zúčastnili.¹¹⁰ Velikost proměn života v závodech shrnul člen předsednictva závodní organizace KSČ v Třineckých železárnách na schůzi pořádané v březnu 1948, když prohlásil, že právě KSČ dále musí být iniciátorem všech akcí v závodě. Pro realizaci uvedeného plánu bylo zřízeno několik komisí, které svou náplní kopírovaly některou činnost závodních rad.¹¹¹

První známky úpadku vlivu a moci závodních rad můžeme pozorovat již během únorových dní, kdy ovládla politická témata agendu závodních rad. V uvedených dnech zahájili svou existenci také nově zřízené Akční výbory Národní fronty a neprodleně se pustily do realizace personálních změn na půdě jednotlivých podniků. Síle zmíněných výborů se členové rad nemohli stavět na odpor. Ačkoliv tedy životní podmínky dělníků nebyly o nic lepší než před únorem, v podnicích se stala dominantními hlavně politická témata a můžeme sledovat tažení proti politickým soupeřům komunistů i proti všem známkám odporu vůči jejich vládě. Výbory byly sice formálně tvořeny zástupci stran NF, ale politická dominance komunistů již byla nepochybná.¹¹² V uvedeném období se závodní a podnikové rady ve velké míře zabývaly na svých schůzích případy odvolání, propuštění či přemístění zaměstnanců v rámci národní očisty. Verdikty vnesené akčními výbory NF však jak závodními, tak podnikovými radami procházely celkem bez komplikací. Nějaký odpor proti počínání výborů se totiž v radách ani nedal příliš očekávat, jelikož ty byly tvořeny ve velké míře členy KSČ. Podle údajů z přelomu ledna a února 1948 ve 22ti členné závodní radě dolu Jeremenko bylo zastoupeno celkem 15 členů KSČ, na dole Zárubek bylo z 12 členů rady 9 členy KSČ, závodní rada elektrárny Karolína byla tvořena 9 zástupci, ale jen jediný nepatřil ke KSČ. Takovýto obraz bylo možné zahlédnout také v radách dalších velkých podniků a provozů v regionu.¹¹³ Nekomunisté zasedající v radách buď patřili k levicovým křídům svých stran, anebo byli postupně vystaveni tlaku, a ačkoliv se třeba

109 D. STÁTNÍK, *Závodní rady – iluze a skutečnost*, s. 386.

110 ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 317, č. kart. 33, Úřední záznam o schůzi konané 4. listopadu 1948.

111 Tamtéž, inv. č. 155, č. kart. 18, Zápis o schůzi předsednictva Záv. org. KSČ, železářny v Třinci konané 27. 3. 1948.

112 Archiv Vítkovické železářny, Vítkovice s. p, inv. č. 915, č. kart. 153, Akčnímu výboru Vítkovických železáren, národního podniku.

113 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 416.

nechtěli podřídit autoritě akčních výborů a lpěli na postavení závodních rad, jejich pozice byla stále nestabilnější, na některé čekalo dokonce propuštění ze závodu či jiné formy perzekuce.¹¹⁴

Svou roli v podnicích získaly také akční trojky, jejichž činnost stínovala některé pravomoci závodních rad. V OKD byla zmíněná trojka zřízena v dubnu 1948 a měla společně se správou závodu neprodleně řešit všechny technické nebo provozní nedostatky, které by se objevily. K úkolu předsedy závodní rady patřilo již pouze to, aby osazenstvo závodu bylo náležitě informováno o všech problémech, které se řešily.¹¹⁵ Přebírání témat spravovaných do té doby závodními radami lze vysledovat rovněž v prohlášení z Třince, kde na konci r. 1948 zdejší akční trojka deklarovala, že bude kontrolovat dodržování pracovní doby, pracovní podmínky zaměstnanců, organizaci práce, spolupráci pracovišť a zacházení se strojním zařízením podniku. Uvedenou akci plánovanou na prosinec 1948 a leden 1949 vykonávali členové trojek, důvěrníci a mistři. Závodní rada se na zmíněné akci nepodílela a pouze ji schválila svým podpisem.¹¹⁶

Mimo klíčových politických událostí ale přetrvávala snaha o zlepšení životních podmínek průmyslových dělníků, avšak také v tomto bodě se sociální tematika prolínala s politikou. Únorový převrat totiž umožnil realizaci dalších politických a ekonomických opatření. Navíc bylo také nezbytné prokázat, že komunistický systém je lepší a pro dělníky mnohem příznivější, než tomu bylo v předešlém období. Dané zásadní změny se odrazily hlavně ve zlepšení sociálních podmínek dělnictva, což se realizovalo též formou zvýšení jejich mezd. Ty se skutečně během roku 1948 navýšily a týdenní mzda dělníka vzrostla z 815, 52 Kčs v listopadu 1947 na 867, 11 Kčs v květnu 1948. Zmíněný růst související s obnovou hospodářství po válce byl ovšem částečně znehodnocen suchem a neúrodou r. 1947, která se během jara a léta 1948 projevila výpadky v zásobování a faktem, že za tyto poněkud vyšší mzdy tak nebylo reálně co nakoupit.¹¹⁷ Nízké příjmy se navýšily nejenom dělníkům, ale polepšili si také úředníci vykonávající dělnické práce stejně jako různí provozní úředníci v podnicích, kteří si přišli podle rozhodnutí sociální komise podnikové rady OKD na příplatek ke mzdě ve výši od 150 do 700 Kčs. Na daném jednání byla zajímavá také poznámka člena závodní rady jámy Ludvík, že uvedené příspěvky byly závodní správou vyplaceny, přestože závodní rada nepodepsala tento návrh.¹¹⁸

Velký význam se přikládal také tomu, aby se splnil dvouletý plán. To ovšem naráželo na komplikace, jelikož pro dodržení hodnot stanovených plánem se zejména v hornictví se nedostávalo patřičné množství pracovních sil. Propadům se čelilo nejenom nedělními směňami či nástupem vedoucích pracovníků do dolů, ale také organizováním různých pracovních brigád, které přijížděly na výpomoc. Dané brigády byly ovšem jenom krátkodobé a nemohly dlouhodobě pomoci s takovým problémem, jako byl propad těžby v OKD. Navíc po odchodu každé brigády nastal další propad těžby a jenom někteří

114 SOKA Frýdek-Místek, Závodní rada ROH Bohumínské železářny Gustava Klimenta, n. p, inv. č. 15, č. kart. 1, Zápis o schůzi akčního výboru konaného dne 4. března 1948.

115 Tamtéž, Ustavení akčních trojek.

116 ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 585, č. kart. 74, Program pro akční trojky na prosinec 1948 a leden 1949.

117 L. KALINOVÁ – V. BRABEC, *K některým stránkám vývoje struktury*, s. 88–91.

118 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 234, Zápis ze schůze komise podnikové rady OKD z 3. dubna 1948.

z brigádníků byli ochotni zůstat v regionu nastálo často navíc jen za podmínky, že jim bude závodem nebo závodní radou přislíben byt.¹¹⁹ Vztahy mezi brigádníky a zaměstnanci navíc nadále nebyly příliš vřelé a činnost závodních rad v minulých letech tedy nedokázala plně otupit hrany těchto sporů. Jednalo se většinou o problémy, se kterými se v regionu potýkali již před několika lety, jak ukazuje rezoluce sepsaná v srpnu 1948 osazenstvem dolu Hedvika společně se zdejší závodní radou. V textu rezoluce společně kritizovali nízkou pracovní výkonnost brigádníků, která vzhledem k tomu, že již po měsíci na dole byli považováni za plnohodnotné horníky, byla započítávána do společného výkonu směny, což ale vzhledem k jejich nižší efektivitě práce snižovalo celkový výkon směny a havíři tak dostali nižší mzdy a odměny. Svou rezoluci zakončili hrozbou, že nebude-li sjednána náprava do 1. září, odmítnou dále dělat s brigádníky, aby nebyli kráceni na mzdách.¹²⁰ Jiné problémy s brigádníky ze Svazu československé mládeže zaznamenalo ředitelství železáren v Třinci, které po jejich odjezdu evidovalo ztrátu téměř 200 různých předmětů zapůjčených brigádníkům nebo věcí, jež byly součástí vybavení prostor, kde byli brigádníci ubytováni.¹²¹

Na výkonnosti dělníků a na plnění plánu se nadále podepisoval také zdravotní stav zaměstnanců a jejich věkový průměr. Daná situace byla nadále asi nejsložitější v OKD, kde se v polovině r. 1948 odhadovalo, že do dvou let odejde do penze na dva tisíce přestárlých horníků a další 4,5 tisíce mělo zaprášené plíce.¹²² Báňská a hutní společnost ale také usilovala o zlepšení zdravotního stavu svých zaměstnanců a během r. 1948 byl zřízen závodní Dům zdraví a nově se vybavila závodní nemocnice. Stejně tak byly dány ke službě zaměstnancům a jejich rodinám lázně a další zařízení.¹²³ Závodní rada se na tomto podílela mj. rovněž výběrem závodních sociálně zdravotních pracovníků a jejich vysíláním na školící kurzy, které jim též proplácela. Dané pracovnice případně pak závodní lékař se podíleli také na osvětě zaměstnanců a organizovali pro ně přednášky se zdravotní a hygienickou tematikou.¹²⁴

Zásadním problémem narušujícím úspěšné splnění dvouletého plánu byly nadále velké propady ve výrobě způsobené meškáním směn a obecně špatnou pracovní morálkou. To byla otázka, se kterou se závodní rady potýkaly již v průběhu předešlých období. O tom, jaká panovala pracovní morálka, nám může napovědět zpráva z kontroly na dolech Klement Gottwald, Barbora a 1. máje, provedená ve dnech 5. až 7. června 1948, jíž vykonali členové revírního oddělení OKD. Podle zjištěných závěrů se vyskytovalo vysoké procento onemocnění navazujících na skončenou dovolenou, čímž se doba nepřítomnosti zaměstnance na pracovišti často protáhla na celé týdny. Fingované onemocnění zejména u mladších zaměstnanců bylo též shledáno jako problematické a vyskytly se také další závady. Celkově se za měsíc květen evidovalo na dole Gottwald 61 případů, na dole Barbora

119 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1. č. j. 416. Zpráva pro krajský akční výbor o situaci pracovních sil v OKD.

120 Tamtéž. Rezoluce osazenstva dolu Hedvika z 22. srpna 1948.

121

122 Archiv OKD. Fond Koncern Ostrava II/1. č. j. 416. Zpráva pro krajský akční výbor o situaci pracovních sil v OKD.

123 ZA Opava, Fond Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec. krab. 34, inv.č. 319. Příkazy ředitelství z 18. listopadu 1948.

124 Tamtéž. Školení závodních sociálně zdravotních pracovníků.

188 případů a na dole 1. máj 66 případů, kdy zaměstnanec za celý měsíc neodpracoval ani jedinou směnu. Obecně nejvyšší procento zameškaných směn měli mladí zaměstnanci dolů a pak právě brigádníci.¹²⁵ Celkem bylo za rok 1948 v Ostravsko-karvinském uhelném revíru vedeno 1,48 % směn jako neomluvených a dalších téměř 12 % směn se neuskutečnilo právě z důvodu nemoci.¹²⁶ Rozšířeny byly také pozdní příchody či brzké odchody ze zaměstnání, na což upozornila též závodní rada a závodní odborová skupina v Třineckých železárnách. Podle jejich rozhodnutí bylo stanoveno, že za pozdní příchod byla vyměřena pokuta do maximální výše 50 Kčs. Takto získané peníze se využily v sociálním fondu pro zaměstnance.¹²⁷

Pro snížení uvedeného vysokého počtu zameškaných hodin byly závodní rady podniku instruovány, aby prováděly co nejdůkladnější kontrolu dělníků na nemocenské. Dané kontroly odhalily, že na dole Klement Gottwald se ze tří kontrolovaných zaměstnanců dva nacházeli mimo domov v době kontroly. Kritizováni byli též členové vedení a správy jednotlivých dolů, jimž byla vyčítána velká blahosklonnost k omlouvání směn zaměstnancům. Další reakcí na popisovaný stav se stalo propuštění některých zaměstnanců, což byl postup, k němuž se podle stále platného dekretu musela vyjádřit také závodní rada. I s jejím souhlasem tak bylo na dole 1. máje pro problémy s pracovní kázní propuštěno osm zaměstnanců.¹²⁸ Ještě razantnější postup zvolila KOR Ostrava 3. června 1948 se souhlasem Revírního báňského úřadu a Zemského úřadu ochrany práce v Brně. Těmito institucemi bylo schváleno, že zaměstnanci, kteří opakovaně zameškávají směny a u kterých není možné jejich jednání změnit ani finančním postihem, budou potrestáni až dvouměsíčním nuceným pobytem v podnikovém výchovném táboře. O tomto zařazení rozhodoval definitivně ředitel závodu na základě výroku disciplinární komise závodní rady.¹²⁹ Jmenovaný krok byl ovšem v příkrém rozporu s tezemi, které se prosazovaly ještě před rokem, a sice že trestání prací je v socialismu nepřijatelné. Svě nástroje pro vynucení si pracovní kázně zavedla také Báňská a hutní společnost. V srpnu 1948 byl společně závodní radou a závodní odborovou skupinou vydán nový disciplinární řád, podle něž vznikla na každém oddělení samostatná disciplinární komise. Daná komise směla trestat pokutou, důtkou, přemístěním na jinou práci a náležitým zkrácením mzdy, zkrácením dovolené nebo na jeden rok odnětím závodního bytu. Komisi vždy předsedal dělník a jejími členy byli zástupce závodní odborové organizace, zástupce závodní rady, mistr daného oddělení, člen KSČ a vedoucí oddělení. Seznam prohřešků, za něž mohl být trest udělen, byl poměrně široký a sahal od absence na minimálně dvou směnách nebo tří zmeškaných příchodů do práce, přes opuštění pracovního místa až po vyvolávání konfliktů na pracovišti, krádeže či též nedbalý vztah k práci. V případě závažnějších prohřešků řešil kauzu soudružský výrobní soud. Ten soudil případy dlouhodobé pracovní absence, opakované případy předčasného opuštění pracoviště nebo naopak pozdní příchod do práce,

125 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1. č. j. 416, Zpráva o provedené kontrole na dole Klement Gottwald, Barbora a 1. máj.

126 V. PLÁČEK, *Boj o obnovení a rozvoj těžby*, s. 69.

127 ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 585, č. kart. 74, Osazenstvu Třineckých železáren.

128 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 416, Zpráva o provedené kontrole na dole Klement Gottwald, Barbora a 1. máj.

129 Tamtéž, Návrh na doplnění ustavení o trestání zaměstnanců soustavně meškajících směny.

zneužívání nemocenského pojištění, závažné poškození majetku, neustálou nedbalost v práci, opakované narušování klidu v zaměstnání či větší krádeže. Soud disponoval již většími možnostmi než komise a mimo veřejného pokárání či pokuty do 500 Kčs mohl také odejmout na dva roky závodní byt, odebrat nárok na sociální příplatky a zvýhodněné nákupy zboží, předat provinilce do rukou justice nebo do kompetence Úřadu ochrany práce a následně jej přidělit do pracovního tábora.¹³⁰

I po nástupu komunistů k moci panoval v celé sledované oblasti nedostatek bytů. Bytová situace byla podniky i KOR považována za jeden z nástrojů, jak omezit vysokou fluktuaci pracovních sil v regionu, jež byla považována též za zdroj velkých hospodářských škod.¹³¹ Na nápravě stávajícího stavu se nadále podílely závodní rady a jimi sestavované bytové komise, takže se jednalo o jeden z mála směrů, kde vliv rad po únoru 1948 nebyl dramaticky omezen. Nicméně stav bytových kolonií byl nadále velice bídný, řada domů se propadala vinou poddolování, což pochopitelně negativně působilo na pracovní morálku dělníků. Kolonie byly tvořeny v drtivé většině starými domy, které podle jednoho člena komise: „*už dávno náleží krompáčům*“. I v reakci na tyto bídné bytové podmínky se řada obyvatel daných kolonií vyslovila, že své děti dají kamkoliv do zaměstnání, jen už ne do hornictví. Kvalita bydlení zejména vynikla při porovnání se stavem bydlení zaměstnanců v kovovýrobě, jež disponovali mnohem kvalitnějšími domy.¹³² Podniková rada OKD zvažovala popsanou situaci dále řešit výstavbou nových víceposchoďových domů. Danou variantu na dubnové schůzi komise podnikové rady OKD preferoval také zástupce závodní rady jámy Václav, který argumentoval tím, že vzhledem k nevhodné stavbě a slabým základům stávajících domů je jejich rekonstrukce nemožná a dokonce i nouzové víceposchoďové domy jsou lepší alternativou než dlouhé nízké domy.¹³³ Nicméně za rok dostavělo OKD pro své zaměstnance jenom 266 bytů z původně plánovaných 1 208. Jako nouzový prostředek k zajištění nových příbytků bylo také navrhováno, aby zde žijící penzisté byli přestěhováni do pohraničí a jimi uvolněné byty mohly být využity velkými podniky pro své zaměstnance.¹³⁴ Problémy s ubytováním zaměstnanců i brigádníků ovšem nadále přetrvávaly také v dalších podnicích v regionu. Ubytovací prostory se hledaly obtížně a improvizovaně, jak můžeme vidět na ubytování šedesáti montérů z Brna ve velkém sále kulturního domu v Třinci.¹³⁵ V případě Báňské a hutní společnosti nebyla bytová situace také příliš dobrá, nicméně na podzim 1948 podnik dokončoval výstavbu dalších 185 bytů, přičemž v minulých letech se podařilo převzít, opravit či dokončit dalších 135 bytů, které rozšířily bytové kapacity, jimiž závod disponoval ještě před válkou.¹³⁶

130 ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 585, č. kart. 74, Disciplinární komise, její úloha a působnost.

131 V OKD bylo v r. 1947 včetně brigádníků přijato 21 897 zaměstnanců a ve stejném období odešlo 18 048 zaměstnanců. Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 416, Zpráva pro krajský akční výbor o situaci pracovních sil v OKD.

132 Tamtéž.

133 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 234, Zápis ze schůze komise podnikové rady OKD z 3. dubna 1948.

134 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 416, Zpráva pro krajský akční výbor o situaci pracovních sil v OKD.

135 ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 319, č. kart. 34, Příkazy ředitelství z 18. listopadu 1948.

136 Tamtéž, Všeobecně o bydlení, sociálních stavbách a jiných majetkových hodnotách.

Nedostatek bytů nutně vedl ke stále vyhocenějšímu boji o jejich přidělení a ani sami členové bytových komisí a závodních rad nebyli imunní vůči protěžování nebo naopak komplikování některých žádostí, jak plyne také ze stížností, které na postup rad obdržela KOR Ostrava během jara 1948. KOR proto vyzvala všechny rady, aby byly všude používány formuláře, které již od minulého období řada rad využívala.¹³⁷ Další příčinou sporů se stal postup správy závodu a závodních rad ve věci tzv. nadměrných bytů. V případech že jednotlivec obýval byt, který byl komisí shledán pro jeho potřeby jako příliš velký, měl být byt vyměněn za menší, což ale vytvářelo řadu sporů a problémů. Řada nájemníků nebyla vůbec ochotná připustit, že by se jimi obývaný byt definoval jako nadměrný a tedy byl rozdělen, případně by se sami museli přestěhovat do nově přiděleného bytu. Další sice byli ochotni se přestěhovat, ale kladli si různé podmínky. V jednom případě si takto přestěhovaný nájemník stěžoval, že jeho zdravotní stav vyžaduje, aby nově přidělený byt disponoval topením, což se nestalo a podle jeho slov byl také zamořen hmyzem.¹³⁸ Přidělení bytů a pokojů získaných během tažení proti tzv. nadměrným bytům navíc také nebylo prosté různých komplikací, které opět vyvolávaly nespokojenost. Jelikož podniky potřebovaly získat techniky a lékaře nezbytné pro chod podniku. Tito zaměstnanci ale nezískali potřebný počet bodů, na jejichž základě by dostali řádně přidělený byt, takže se byty předávaly mimo tyto pořadníky, což ale často postihovalo dlouholeté zaměstnance podniků, což opět vyvolávalo jak nespokojenost mezi zaměstnanci, tak též rozepře mezi samotnými členy bytových komisí.¹³⁹

Jaká byla celková bytová situace v regionu, nám může napovědět příklad třineckých železáren, v nichž na začátku léta 1948 pracovalo 9 568 zaměstnanců z toho 8 727 dělníků. Dělníci vlastnili nebo si pronajímali 1 175 bytů, domů a závodních bytů. Mezi dělníky bylo také 648 žadatelů o přidělení závodního bytu. Z toho plyne, že řada dělníků hledala ubytování v závodních bytech, jichž byl ale nedostatek, což se řešilo právě projednáváním případů tzv. nadměrných bytů. Daná iniciativa bytových komisí ale v důsledku vyvolávala na pracovištích neklid zejména mezi úřednictvem, které se touto kampaní cítilo být postiženo.¹⁴⁰

Jak je zřejmé, během poúnorového období nastal rychlý pád vlivu závodních rad, jejichž činnost postupně přebíraly jiné orgány. Rady byly postupně odsouvány do pozadí, a ačkoliv formálně nadále existovaly, jejich vliv na fungování závodu byl stále menší. I když také v tomto období rady zasahovaly do realizace sociální politiky na úrovni podniků, tak i v tomto případě přebíraly vliv jiné orgány. Jednou z mála institucí, jejíž vliv nebyl zásadně omezen poúnorovými událostmi, se stala bytová komise. Uvedené období se ve velké míře neslo ve znamení politizace činnosti v závodech. Ale vykonavatelem těchto politických proměn již nebyly rady jako v r. 1945, ale zcela nové a politicky mnohem loajálnější akční výbory.

137 Archiv OKD, Koncern Ostrava II/1, č. j. 416, Oběžník KOR Ostrava z 9. dubna 1948.

138 ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 587, č. kart. 74, Nadměrné byty; Též ZA Opava, Báňská a hutní spol. n. p. Železářny Třinec, inv. č. 11, č. kart. 1, Zápis ze schůze konané 28. 6. 48 v záležitosti nadm. bytů.

139 Tamtéž, Zápis schůze konané dne 28. 6. 48 v záležitosti nadměrných bytů.

140 Tamtéž, inv. č. 6, č. kart. 1, Poměr bydlení k dnešnímu dni.

Závěr

Během května 1945 až konce r. 1948 se závodní rady zásadně proměnily. Svou cestu začaly jako revoluční orgány a jako takové též vystupovaly v týdnech a měsících krátce po skončení války. Jejich aktivitu lze nazvat rovněž jako sociální revoluci, kterou v různých závodech prosazovaly. Vzhledem k tomu se od svého počátku také zasazovaly o řešení sociálních požadavků dělnictva, které zastupovaly. Jejich požadavky byly ale natolik dalekosáhlé a jejich snahy zasahovat do dění v závodech natolik silné, že během léta a podzimu 1945 byl vypracován dekret, který jejich pravomoci přesně vymezil.

Během druhého a třetího období své činnosti se skutečně rady nejprve oprostily od politických témat a na jedné straně hájily požadavky dělnictva, na druhé straně ale i fungovaly jako nástroj pro otupení jejich roztrpčení ze stále se nelepších sociálních poměrů. Jednalo se zejména o nízké mzdy, odkládané přijetí národního pojištění či velmi neutěšené bytové podmínky. Nicméně v průběhu podzimu 1946 s vyhlášením voleb do závodních rad a vyostřením boje o osud průmyslových konfiskátů se politické spory vrátily. Mimo své sociální agendy tak rady až do února 1948 fungovaly též jako nástroj komunistické politiky pro ovlivňování dělnictva. Jak ale vidíme na některých sporech v r. 1947, dělnictvo pod vlivem neustále nesplněných slibů na zlepšení jejich životních podmínek i vinou ostrých politických bojů před volbami již nemělo plnou důvěru v rady.

V posledním období existence rad můžeme sledovat rychlý úpadek vlivu a nástup loajálnějších nástrojů, jakými byly zejména akční výbory. Rady mezitím rychle ustoupily do pozadí, a ačkoliv dále existovaly a v některých otázkách si ještě podržely významnou roli, jejich reálná moc se vytratila. Původně velice ambiciózní a vlivný orgán tak vinou zásadních mocenských proměn nebyl schopen fungovat výhradně jako obhájce zájmů dělníků, ale postupně se stával stále více nástrojem pro jejich kontrolu. V letech 1945–1948 byly nicméně rady naprosto běžnou součástí podnikového života a jejich členové se mimo svých politických cílů snažili o zlepšení sociálních poměrů dělnictva, což ale až na některé problémy bylo mimo rámec jejich možností, proto se postupem času staly spíše obhájci stávající politiky a dozorcí nad dělníky.

Social agenda of labor councils in Eastern Silesia in 1945–1948

(Summary)

In 1945, the labor councils became one of the bodies of the new corporate democracy, which was built in Czechoslovakia. The councils acted as important instruments of social policy, it supported demands of workers for better wages, living conditions and insurance. The role of the councils was gradually suppressed by other bodies, mainly so-called action committees and most of the councils became defenders of state policy.

Životní prostředí na Ostravsku v letech 1948-1970 a tzv. socialistická industrializace¹

Nina Pavelčíková – Petr Popelka

Nina Pavelčíková – Petr Popelka: The environment in the Ostrava region between 1948 and 1970 and the so-called socialist industrialization

The study outlines the basic environmental issues within the Ostrava industrial area from 1948 to the beginning of normalization. The authors point to the fact that the coalfield experienced serious environmental problems from the 19th century. After the Communist coup in 1948, the existing problems severely deteriorated over a very short period of time in connection with the enforcement of the so-called steel concept, which unilaterally favoured massive strengthening of the heavy industry. During the 1950s and 1960s, the devastation of the landscape in the Ostrava-Karviná coalfield reached such extent that the coalfield began to literally collapse in its core functions and became an object of interest of the government bodies. The essential environmental problems first commenced the endeavour to implement at least provisional measures aimed at remediation, followed by more systematic measures based on the newly created national legislation. The efforts to introduce an economic reform in the second half of the 1960s attained partial success in limiting the extensive development of heavy industry in the Ostrava region, which could have a positive effect on the overall development of the healthy environment in the future. The attempt to complete the basic legislative process, which was to enforce the rules applicable to the biggest air and water polluters, seemed to be a kind of promise. Nevertheless, the period of the 1950s and 1960s appears to be rather a period of experiments, provisional solutions, organizational uncertainties and a search for new ways.

Key Words: environment, countryside, Ostrava region, industrialization, socialism

Úvod

V současné historiografii můžeme sledovat nárůst zájmu o témata související s historickou inventarizací vztahů mezi člověkem a přírodou, odrážející se především v proměně životního prostředí člověka obklopujícího. Ačkoliv jsou environmentální témata nacházena a řešena i pro období středověku či raného novověku, přece jen hlavní pozornost se upíná na témata vztahující se k období modernity. Od konce 18. století byly totiž nastartovány klíčové transformační procesy, které se podílely na přeměně tradiční agrární společnosti v moderní industriální společnost. Množství změn, generovaných těmito procesy, bylo velmi početné a jejich dopad měl z hlediska vývoje společnosti zcela zásadní význam. V souvislosti s průběhem procesu industrializace dochází nejen ke klíčovým technologickým, ekonomickým, sociálním i kulturním proměnám společnosti. Proces industrializace zároveň přinesl významnou proměnu interakce mezi člověkem a přírodou, projevující se závažnými změnami v životním prostředí vedenými mnohdy až na pokraj ekologické únosnosti.²

¹ Studie vznikla v rámci projektu Ostravské univerzity SGS19/FF/2015-2016 (Ostravsko v osidlech komunistického režimu. Proměny každodenního života na Ostravsku v období 1948-1989).

² Frank UEKÖTTER, *Umweltgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, München 2007; Franz Josef BRÜGGE-MEIER, *Umweltgeschichte. Erfahrungen, Ergebnisse und Erwartungen*, Archiv für Sozialgeschichte 43, 2003, s. 1-18; Rolf Peter SIEFERLE, *Was ist Umweltgeschichte?*, in: *Das Recht im kulturgeschichtliche Wandel. Festschrift für Karl Heinz Burmeister zur Emeritierung*, edd. B. Marquardt – A. Niederstätter, Konstanz 2002, s. 355-382.

Také v české historiografii je již delší dobu věnována pozornost různým aspektům hospodářského rozvoje 19. a 20. století ve vztahu k životnímu prostředí. V české historiografii převládla stejně jako v zahraničí snaha o pochopení dopadu rozvoje moderní společnosti na životní prostředí, zvláště pak negativního vlivu rozvoje některých průmyslových odvětví (především chemického, báňského či papírenského průmyslu), zachycení přelomových změn v oblasti zemědělství a lesnictví i problémy související s fenoménem urbanizace a jeho environmentálních aspektů. Z kvantitativního hlediska byla v historickém výzkumu doposud věnována větší pozornost období do roku 1945, kdežto fáze tzv. socialistické industrializace se dostává do centra pozornosti ve vyšší míře teprve v posledních dvaceti letech. Přitom právě v období druhé poloviny 20. století se mnohé předchozí tendence výrazně urychlují a nabírají nových rozměrů.³

K obzvláště citelným změnám v životním prostředí docházelo v industrializačních centrech, což souviselo s materiálními i technologickými proměnami života společnosti. V evropském prostoru byly takto zasaženy v prvé řadě oblasti exploatace nerostných surovin, zvláště pak uhelné revíry. Předním kamenouhelným revírem evropského významu se stal v procesu industrializace revír ostravsko-karvinský. Ten představuje hlavní černouhelný revír na území České republiky, který zahrnuje 90 % zdejších zásob černého uhlí. Proces kapitalistické i socialistické industrializace se v ostravsko-karvinském revíru neprojevil pouze ve změně základních demografických, sociálních a ekonomických charakteristik, ale došlo také k proměně základního vztahu mezi člověkem a přírodou, což zcela zásadním způsobem poznamenalo životní prostředí celého revíru.⁴

V důsledku toho, že Ostravsko bylo v období tzv. socialistické industrializace budováno jako tzv. ocelové srdce Československa, koncentrace těžkého průmyslu společně s přílivem obyvatelstva znásobila do té doby existující ekologické problémy. V tomto smyslu je překvapivé, že doposud byly otázky proměny životního prostředí na Ostravsku po roce 1945 řešeny jen okrajově, zpravidla v souvislosti s některými specifickými výzkumy.⁵

3 Z novějších prací věnovaných otázkám environmentálním aspektům vývoje Československa po roce 1948 viz např. ed. Doubravka OLŠÁKOVÁ, *In the Name of the Great Work. Stalin's Plan for the Transformation of Nature and Its Impact in Eastern Europe*, New York – Oxford 2016; Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laborař socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016; edd. Heidi HEIN-KIRCHER – Martin ZÜCKERT, *Migration and landscape transformation: changes in East Central Europe in the 19th and 20th century*, Göttingen 2016; edd. Horst FÖRSTER – Julia HERZBERG – M. ZÜCKERT, *Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus*, München 2013.

4 Stručný přehled základních badatelských trendů viz: Petr POPELKA – Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, *Black or Green Land? Industrialisation and Landscape Changes of the Ostrava-Karviná Mining District in the 19th and 20th Century*, Ostrava 2016.

5 V posledních letech se jedná například o výstupy mezioborového grantového projektu GAP410/12/0487 Proces industrializace a změny krajiny v ostravské průmyslové oblasti v 19. a 20. století. Např. M. MULKOVÁ – R. POPELKOVÁ – P. POPELKA, *Black Land: The Mining Landscape of the Ostrava-Karviná Region*, in: *Landscapes and Landforms of the Czech Republic*, edd. Tomáš Pánek – Jan Hradecký, 2016, s. 319–332; P. POPELKA, P. – R. POPELKOVÁ – M. MULKOVÁ, *Hlavní tendence ve vývoji krajiny ostravsko-karvinského revíru v 19. a 20. století. Nástin problematiky a základní výsledky výzkumu*, *Časopis Matice moravské* 134, 2015, s. 435–463; P. POPELKA, P. – R. POPELKOVÁ – M. MULKOVÁ, *Vliv industrializace na změnu krajiny ostravsko-karvinského revíru. Příklad Slezské Ostravy a její proměny v 19. a 20. století*, *Historická geografie* 39, 2013, č. 1, s. 49–84; P. POPELKA, *Nová krajina. Počátky rekultivace krajiny ostravsko-karvinského revíru (do konce 60. let 20. století)*, *Časopis Matice moravské* 132, 2013, s. 445–476; P. POPELKA, P. – R. POPELKOVÁ – M. MULKOVÁ, *Landscape changes in the central part of the Karviná region from the first half of the 19th century to the beginning of the 21st century*, *Ekológia. International Journal for Ecological Problems of the Biosphere* 31, 2012, č. 1, s. 75–91.

Následující studie je proto pojata jako výchozí text, který by měl naznačit základní rámce dané problematiky. Jejím cílem je nastínit ekonomické a organizační problémy, jež zásadním způsobem ovlivňovaly možnosti příznivého ekologického vývoje oblasti a také obecný legislativní rámec, jenž měl stanovit podmínky jeho realizace. Tento úvodní text by měly následovat úžeji vymezené studie, které by osvětlily složitý komplex enviromentálních problémů Ostravska v období tzv. socialistické industrializace. Pro účely této studie jsme se zaměřili na období vymezené na jedné straně nástupem komunistické diktatury, na druhé straně přelomem 60. a 70. let, tedy obdobím, ve kterém docházelo k prvním systematickým pokusům o řešení následků průmyslového rozvoje v letech komunistického režimu. Z teritoriálního hlediska rozumíme pojmem Ostravsko území, jež se zpravidla označuje jako ostravská průmyslová aglomerace – tedy dle správního vymezení z roku 1960 okresy Ostrava-město, Karviná a Frýdek-Místek.

Základní tendence ekonomického vývoje na Ostravsku v letech tzv. socialistické industrializace

Dříve než se budeme věnovat vlastní problematice životního prostředí na Ostravsku v jednotlivých vývojových etapách komunistické diktatury, musíme se pokusit alespoň krátce nastínit obecný rámec historických proměn regionu v době její existence. Vzhledem k tématu půjde zejména o základní tendence ekonomického vývoje v období 1948–1970.⁶

Průmyslový vývoj sledovaného období byl poznamenán specifickými strukturálními změnami v hospodářství, pro které se obvykle používá ne zcela přesný pojem „socialistická industrializace“.⁷ Po vítězství komunistických stran ve všech zemích tzv. východního bloku v nich prosadil Sovětský svaz jednoznačné přijetí jeho vlastní koncepce dalšího rozvoje. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let dvacátého století znamenal pokus o vybočení z jeho vlivu všeobecné odsouzení „provinilé země“ a jejího vůdce. Už v roce 1948 to ukázal osud Jugoslávie, která byla po dvou zásazích tzv. Informbyra vyloučena ze svazku socialistických zemí. Vývoj zemí tzv. východního bloku se pak odvíjel ve znamení politických procesů, na jejichž přípravu a průběh dozorovali sovětské poradci. Jak známo, procesy se nezastavily ani před nejvyššími představiteli Polska, Maďarska, Československa a ostatních komunistických stran sovětského bloku. Zbylí předáci jednotlivých zemí a ČSR obzvláště pak přijímali sovětský diktát bez známky odporu nejen ve strachu, na jaké úrovni se jednotlivé procesy zastaví, ale zřejmě i proto, že si nedokázali jakýkoliv nesouhlas s představiteli SSSR vůbec představit.

Zvýšený zájem o téma projevují také někteří geografové – např. Jan HAVRLANT, *The Consequences of Coal Mining in the Natural Environment of the Karviná region*, Acta Universitatis Carolinae – Geographica 32, 1997, s. 71–78; J. HAVRLANT, *Hornictví a jeho trvalé následky v poddolované karvinské části Ostravské pánve*, Geografie. Sborník ČGS 102, 1997, s. 279–287; J. HAVRLANT, *Negative Influences of Coal Extraction in the Mining areas of the Karviná region*, Moravian geographical reports 7, 1999, s. 56–60.

6 Důvodem je především skutečnost, že ani ekonomický vývoj Ostravska ve sledovaném období nebyl zatím zpracován v dostatečné míře a na požadované odborné úrovni.

7 K počátkům procesu tzv. socialistické industrializace v komparativním přehledu Bohumil LEHÁR, *Socialistická industrializace a přestavba průmyslu v evropských lidově demokratických státech (od konce 40. let do poloviny 50. let)*, Slovanský přehled 66, 1980, č. 6, s. 476–488.

K periodizaci hospodářského vývoje Československa 1948–1968 viz Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1945–1992*, Brno 2009, s. 249–251.

V obecném povědomí je méně známo, že své poradce poslali sovětští komunisté také do všech významných ekonomických center, aby zaručovali uplatňování Stalinovy představy o směru tzv. socialistické industrializace.⁸ Sovětský vůdce v první řadě předpokládal, že brzy vypukne třetí světová válka, a proto je třeba všemožně rozvinout těžký průmysl se zaměřením na zbrojní výrobu. Pro Československo problém spočíval v tom, že jako jediné v celém východním bloku disponovalo vyspělou základnou těchto odvětví. V rámci Československa to pak bylo zejména Ostravsko, jemuž byla přičtena role nejvýznamnějšího centra uhelného průmyslu, hutnictví a těžkého strojírenství. Ostravsko se tak mělo stát skutečným ocelovým srdcem republiky.⁹

Sovětský vliv se výrazně uplatňoval v nárocích na odvětví těžkého průmyslu na Ostravsku už bezprostředně po 2. světové válce, v první polovině padesátých let pak mimo jiné prostřednictvím již zmíněných poradců. V létě roku 1951 byla poslána do ČSR skupina expertů pod vedením náměstka sovětského ministra průmyslu Nikitina, která zajišťovala zásadní proměnu a reorganizaci československé ekonomiky podle sovětského vzoru. Československé hospodářství prodělalo v krátké době rozsáhlou strukturální přestavbu, jejíž směr nevyvrstl z přirozeného vývoje a neodpovídal charakteru, potřebám ani možnostem země. Základním kamenem nového systému se stalo totální znárodnění průmyslu a státní plánování. V něm hrálo rozhodující roli prosazování makroekonomických ukazatelů s enormním důrazem na stálé zvyšování objemu výroby zejména v těch odvětvích, jež sloužila vyzbrojování. Zejména v první polovině padesátých let provázely tyto tendence výrazný útlum spotřebního průmyslu. Složení týmu sovětských poradců se v dalších pěti letech měnilo, nebylo výjimkou, že jeho jednotliví členové zaváděli zcela protichůdné trendy, jimž se domácí manažeri nemohli bránit. Od roku 1956 sovětská strana postupně činnost svých expertů zčásti omezovala a odvolávala je zejména z ekonomických sfér.¹⁰

Vedle tohoto pokusu o přímý vliv na reorganizaci československého průmyslu používali sovětští představitelé řadu dalších postupů, které měly zajistit podřízení ekonomiky země východního bloku jejich zájmům. Dne 5. ledna 1949 vznikla na základě sovětské iniciativy Rada vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) jako koordinátor společného úsilí socialistického tábora o vybudování jednotného ekonomického systému založeného na státním dirigismu a plánovaném řízení hospodářství. ČSR patřila vedle SSSR a dalších evropských „socialistických“ zemí k zakladatelům této instituce a zároveň představovala z hlediska svého průmyslového potenciálu její de facto nejvýznamnější subjekt. Není žádným tajemstvím, že na to téměř po celou dobu existence komunistické diktatury těžce

8 Karel KAPLAN, *Sovětské poradce v Československu 1949–1956*, Praha 1993; Dušan JANÁK – Zdeněk JIRÁSEK, *Sovětské poradce a ekonomický vývoj ostravsko-karvinského revíru*, Opava 1996; D. JANÁK, *K počátkům působení sovětských poradců v Československu a Polsku (1945–1948)*, in: *Historie prožitě minulosti. K šedesátinám Oldřicha Tůmy*, edd. Jiří Kocian – Milan Otáhal – Miroslav Vaněk, Praha 2010, s. 71–79.

9 Z. JIRÁSEK, „*Ocelová koncepce*“ *hospodářství českých zemí 1947–1953*, Opava 2014; Anna BEINHAEUEROVÁ – Karel SOMMER, Úloha a postavení ostravského hutního a strojírenského průmyslu po druhé světové válce (1945–1980), Ostrava. Sborník k dějinám a výstavbě města 15, 1989, s. 9–63; N. PAVELČÍKOVÁ, *Mýtus Ostravy – ocelového srdce socialistického Československa*, in: *Evropské město. Identita, symbol, mýtus*, edd. Blanka Soukupová – Hedvika Novotná – Zuzana Jurková – Andrzej Stawarz, Bratislava, 2010, s. 54–63.

10 K. KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část první*, Praha 2007, s. 94–96; Růžena HLUŠIČKOVÁ, *K úloze sovětských poradců v řízení československého hospodářství počátkem 50. let*, Slezský sborník 88, 1990, č. 3 s. 183–193.

doplácelo. Své závazky v rámci celého bloku a zejména vůči SSSR Československo až do konce šedesátých let poctivě plnilo a snažilo se jim přizpůsobit své vlastní plány.¹¹

Na počátku padesátých let zároveň představitelé SSSR nutili země RVHP, aby v souladu se Stalinovou teorií o rozpadu světového trhu a existenci samostatného trhu socialistického omezily, resp. zcela přerušily dosavadní obchodní kontakty se Západem.¹² Přerušeni však bylo oboustranné – pod vlivem principů tzv. železné opony západní země ukončily spolupráci s celým sovětským blokem a často odmítaly plnit i již zaplacené dodávky. To znamenalo pro československé hospodářství další zatížení.

Na Ostravsku se to projevovalo stagnací a postupným zaostáváním technického a technologického vývoje zdejších průmyslových odvětví, nutností využívat méně kvalitní suroviny a orientaci se na omezený zahraniční odbyt výrobků. Zdejší železářny byly např. již od konce čtyřicátých let nuceny přestat využívat kvalitní švédskou rudu a přeorientovat výrobu na méně hodnotné sovětské zdroje. Třinecké železářny a Karlova huť v Lískovci (v té době ještě byly součástí Báňské a hutní společnosti) objednaly v roce 1946 širokopásovou tandemovou válcovací trať z USA, (zčásti i Německa a Švýcarska). V průběhu dvouletého plánu byla tato objednávka považována za nejvýznamnější rozvojovou investici na úseku československého hutního průmyslu. Válcování za tepla měl na tomto technologicky progresivním zařízení realizovat třinecký závod, válcování za studena válcovna v Lískovci. V obou závodech byly připraveny prostory, v nichž měly být příslušné výrobní linky instalovány. Do poloviny roku 1951 zaplatila ČSR za toto komplexní výrobní zařízení více než 18 milionů dolarů, v USA však byla již připravená a zaplacená dodávka (zřejmě oboustranným rozhodnutím) zrušena. Ustoupilo se i od projektu rozvoje výroby osobních automobilů, která měla na výrobní linku válcoven v Lískovci (v té době již přejmenovaných na Železářny Stalingrad) navazovat.¹³

Opakem tohoto trendu bylo vnučování sovětské techniky, které lze dokumentovat na příkladu ostravských šachet. Od počátku padesátých let byly dolům OKR dodávány sovětské širokopokosové dobovací kombajny, které se ukázaly zejména v nízkých slojích ostravské části revíru jako nepoužitelné. Horníci „na předku“ byli pak na několik let vystaveni velmi namáhavé a nebezpečné práci vleže s použitím sbíječek, modernější techniku sem zaváděli odborníci n. p. Ostroj Opava, popř. další dodavatelé až od počátku šedesátých let.¹⁴ Obdobný problém představovaly změny v surovinové a palivové základně, které vycházely z politických požadavků. Přejed na méněhodnotná paliva i železnou rudu komplikoval jak výrobní proces, tak znamenal vážnou ránu i pro životní prostředí. Např. problémy třineckých železáren v období první pětiletky přičítal sovětský poradce ing. Malyšev nedostatkům v údržbě provozů, nedostatečné organizaci práce a disciplíně zaměstnanců, avšak ve skutečnosti byly jednoznačně spjaty se špatnou kvalitou železné rudy dodávané z Krivého Rogu v SSSR.¹⁵

11 Tamtéž, s. 97–99; K. Kaplan, *Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957–1967*, Praha 2002.

12 Z. Jirásek, „Ocelová koncepce“, s. 178 a následující.

13 Josef VYTISKA a kol., *Dějiny Třineckých železáren VŘSR 1839–1979*, Praha 1979, s. 164; Andělín GROBELNÝ – Bronislav KALIŠ, *Sborník k dějinám válcoven plechu ve Frýdku-Místku*, Ostrava 1970, s. 153–158.

14 *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*, Ostrava 2003, s. 302; Rozhovor N. Pavelčikové s odborníkem na strojní investice v hornictví Ing. V. Engelem, Ostrava v dubnu 1992.

15 J. VYTISKA a kol., *Dějiny Třineckých železáren*, s. 166, 189–190.

Od zahájení prvního pětiletého plánu v roce 1949 se stalo Ostravsko centrem tzv. ocelové koncepce československé průmyslové výroby. Nároky kladené na její hutě a těžké strojírenství odpovídaly roli, kterou tato odvětví hrála ve velkých západních státech – USA, Velké Británii a SRN. Československo ji však mělo spolu s NDR realizovat ve vztahu k celému východnímu bloku. V rámci ČSR disponovala ostravská aglomerace největším potenciálem hutního, báňského i energetického průmyslu, byly tu soustředěny významné závody těžkého strojírenství i chemické podniky. Všem stanovily ústřední plánovací orgány mimořádné výrobní úkoly. Během pětiletky ovšem nešlo jen o rozvoj stávajících kapacit, měly se sem soustředit obrovské prostředky materiální i finanční, Ostravsko se mělo stát největším stavenišťem republiky. Od 1. ledna 1950 pracovala v Ostravě Vládní komise pro výstavbu Ostravska, která měla autoritativně řešit průmyslovou, občanskou a bytovou výstavbu, zajistit enormní zvýšení počtu pracovních sil a jejich stabilizaci. To byl ovšem další obrovský problém, Ostravsko zápasilo zejména s nedostatkem kvalifikovaných pracovníků od konce války. Jeho těžký průmysl utrpěl postupným odsunem německých techniků, navíc po únorovém převratu došlo ve vedení podniků, struktuře manažerských a technicky náročných pozic ke zvrátům nepříznivým pro jejich odborný potenciál.

Strukturální přestavba československého hospodářství zasáhla v prvé řadě všechny železářské a strojírenské závody ostravské aglomerace – Vítkovické železářny, později Novou huť K. Gottwalda v Ostravě, Třinecké železářny, válcovnu plechů v Lískovci u Frýdku i Bohumínské železářny a drátovny. V průběhu pětiletky měla vzrůst produkce železa v ČSR téměř o 50 %, kovodělný průmysl plánoval navýšení ve srovnání s rokem 1948 o 93 %. Těmto nárokům však neodpovídala výše investic a jejich struktura, jež neumožňovala modernizovat technologie, soustřeďovala se na výstavbu nových kapacit a rozšiřování počtu a odbornosti pracovníků.¹⁶ V roce 1951 byl vládním nařízením č. 33 ze dne 10. 4. navýšen pětiletý plán ve výrobě oceli na 78 % a v oboru těžkého strojírenství na 24 % oproti roku 1948.¹⁷

Od prvních dnů zaujaly významné místo v této koncepci Vítkovické železářny (od 20. 11. 1948 nesly jméno Klementa Gottwalda), které se podílely na tvorbě velkých investičních celků nejen pro ČSR, ale také SSSR a další státy RVHP. Do roku 1955 vzrostl počet zaměstnanců VŽKG na téměř 33 700 osob. Roční výroba surového železa se tu pohybovala v roce 1950 kolem 860 000 tun, surové oceli okolo 1 140 000 tun a výrazně vzrostl objem výroby válcovaného materiálu (téměř milion tun). Železářny však neprocházely v letech 1. pětiletky téměř žádnými inovacemi a přes enormní nárůst pracovních sil (téměř 50 % všech průmyslových zaměstnanců města) nebyly schopny extenzivními metodami zajistit plnění náročných ukazatelů.¹⁸

Vítkovické železářny se však podílely organizačně, materiálně a technicky na budování „první stavby socialismu“ – Nové huti Klementa Gottwalda (NHKG) v Ostravě-Kunčicích. Výstavba tzv. jižního závodu započala už za 2. světové války, plocha plánovaného gigantu se však podle plánu z roku 1949 rozrostla na 887 ha (kromě katastru Kunčic také Bartovice a Vratimov).¹⁹ V rámci „stavby mladých budovatelů socialismu“ se tu vystřídalo kolem

16 Tamtéž, s. 99; Karel JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1993, s. 458.

17 Přesné znění dostupné online: <http://www.esipa.cz/sbirka/sbsrv.dll/sb?DR=SB&CP=1951s033>

18 K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 458–460.

19 Tamtéž, s. 459–460.

sedmdesáti tisíc mladých brigádníků, kteří na ní s větším či menším entuziasmem pracovali vesměs velmi primitivními prostředky a za zcela nevyhovujícího ubytování.²⁰ Mnozí z nich nakonec zůstali v nových provozech natrvalo. Přes veškeré úsilí asi šedesáti stavebních firem z celé republiky a provozů VŽKG se však zpožďovala kompletace výrobních zařízení, první etapa výstavby nebyla ukončena dle plánu v 1. pětiletce, ale o dva roky později. Přesto byl už 31. prosince 1951 slavnostně uveden do provozu samostatný národní podnik NHKG, oficiálním zažehnutím první vysoké pece byl pověřen tehdejší předseda vlády Antonín Zápotocký. Do roku 1955 zaměstnala Nová huť téměř devět tisíc osob. Huť vyráběla v polovině 50. let 515 000 tun surového železa, 455 000 tun surové oceli, 90 000 tun válcovaného materiálu a přes milion tun koksu.²¹ Přesto vykazovala ve srovnání s původními plány pětiletky manko, způsobené nedostatkem a špatnou kvalitou železné rudy a opožděním výstavby.

V letech 1954–1955, kdy se výroba řídila ročními tzv. konsolidačními plány, se zmírnilo tempo růstu makroekonomických ukazatelů a polevila preference těžkého průmyslu. Oběma ostravským hutním podnikům i strojírenským závodům byl plán snížen v podstatě na úroveň roku 1949. Snížily se také investice a rozestavenost dalších provozů NHKG nakonec způsobila, že Vítkovické stavby zajišťující výstavbu strojírenských a hutních provozů vykázaly přebytek 1 200 pracovníků.

V letech druhé pětiletky (1956–1960) se výroba VŽKG a NHKG dále zvyšovala – u železa o 111 %, oceli o 78 %, válcovaných výrobků o 146 %.²² Bylo toho dosaženo enormním nábořem nových zaměstnanců, zvyšovalo se množství přesčasové práce, na druhé straně však vzrůstala také absence a fluktuace. Těžké strojírenství přes obrovskou produkci polotovarů nedokázalo zajistit kvůli nedostatku kvalifikovaných týmů požadavky na kvalitní hotové výrobky, produkovalo velké množství zmetků a neprodejných zásob. Situace se dále komplikovala v letech třetí pětiletky, kdy pod vlivem nové Chruščovovy doktríny „dohnat a předehnat kapitalistický Západ“ KSČ celostátně vytýčila naprosto nereálné plány. Přes jejich částečnou redukci nakonec pětiletka v celostátním rozměru téměř zkolabovala.²³

Na Ostravsku se sice díky zvýšenému úsilí vedení závodů a techniků, rozšiřování přesčasové práce a dalších extenzivních prvků řízení podařilo ve většině podniků redukované plány splnit, ale ani ony se nevyhnuly mnoha problémům. Podíl obou ostravských železářských kolosů na výrobě surového železa v ČSSR činil v roce 1964 celkem 58 %, v oceli a válcovaného materiálu to bylo téměř 50 %. Už v polovině pětiletky však zůstávaly ve skladech ležet neprodejné zásoby za 5,75 miliard korun. V roce 1969 zaměstnávaly oba ostravské železářské giganty celkem 66 640 pracovníků. Celková bilance obou kombinátů dosáhla do konce šedesátých let dalšího vrcholu – více než 3,3 milionu tun železa, téměř 4,3 milionu tun oceli a téměř 3,2 milionu tun válcovaného materiálu; koksu bylo během třetí pětiletky vyrobeno dohromady 16,4 milionu tun. Postupně se výrazně

20 *Dějiny NHKG*, Praha 1981, s. 23; Rozhovor N. Pavelčíkové s členkou brigády ČSM na stavbě Nové huti v letech 1949–1950 Jaroslavou Jančaříkovou (*1932), Veselí nad Moravou v květnu 1992.

21 K. JIRÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 458–461; Blažena PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava. Historie – kultura – lidé*, Praha 2013, s. 519.

22 A. BEINHAUEROVÁ – K. SOMMER, *Úloha a postavení*, s. 9–63.

23 V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 43.

zvyšoval vývoz železářských a ocelářských výrobků, zčásti i do kapitalistické ciziny, koncem šedesátých let také do Egypta a dalších zemí Blízkého východu. Tato tendence byla součástí Chruščovova plánu pomoci zemím tzv. třetího světa. Přesto stále převyšoval mezi zákazníky Sovětský svaz a další země RVHP.²⁴

V souvislosti s ostravskými hutěmi je třeba zmínit i Válcovny plechů v Lískovci u Frýdku (od roku 1950 Železářny Stalingrad), které se specializovaly na výrobu plechů z ušlechtilých ocelí. Mostárna válcoven se stala součástí VŽKG. I tento závod prodělal v padesátých letech komplikovaný vývoj. V některých druzích svého sortimentu (uhlíkaté, legované plechy a plechy z nerezavějící oceli) byl v ČSR monopolním výrobcem. Dodával významné součásti mostovek, zásoboval těžké strojírenství, ale i ostatní obory průmyslu včetně chemie a elektrárrenství a podílel se také na budování NHKG. Lískovecký závod spotřebovával velké množství vody, což způsobovalo ve Frýdku v padesátých letech časté kalamity. Dodávky vody se ustálily až v roce 1961 připojením k nošovickému vodovodu. Význam dvojměstí Frýdek-Místek pro těžký průmysl ostravské aglomerace se později výrazně zvýšil výstavbou a otevřením dvou nových dolů podniku OKD (důl Paskov 1960 a důl Staříč 1964).²⁵

Nejnižší objem výroby, nicméně také důležité místo v hutnickém a strojírenském průmyslu Ostravska, měly po svém znárodnění v roce 1946 a začlenění do Báňské a hutní společnosti Železářny a drátovny Bohumín (ŽaDB) Prošly několika reorganizacemi a rozšířením výrobních ploch, v roce 1958 se sjednotily a osamostatnily. Rozvoj podniku měl být zajištěn poměrně rozsáhlými investicemi, restrukturalizací a modernizací výroby. V letech 1949–1970 bylo v ŽaDB proinvestováno celkem 1 100 milionů korun. Podnik vyráběl válcovaný a slévárenský materiál, jehož roční kapacita obnášela na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 42 000 tun válcovaného a 53 000 tun slévárenského zboží. Výroba monoblokového železničního dvojkolí v nově vybudovaném provozu se zvýšila na 50 000 tun, intenzifikace výroby a úprav drátů a lan dosáhla celkového ročního výkonu 180 000 tun.²⁶

Skokové navýšení hutní výroby bylo provázáno výrazným nárůstem požadavků na produkci uhlí a koksů. Tyto požadavky nebylo možné pokrýt pouze stávajícími kapacitami, ale byl vypracován plán komplexní výstavby ostravsko-karvinského revíru. Ten počítal s přestavbou stávajících dolů a s budováním nových dolů „na zelené louce“.²⁷ To však byly úkoly, které nebylo možné realizovat v krátkodobém horizontu. Státem stanovené úkoly spojené s produkcí uhlí byly natolik přepjaté, že je nebylo možné plnit ani s pomocí nových forem organizace práce (mnohdy problematických a ve své podstatě kontraproduktivních), ani pomocí mimořádných opatření, která v některých rysech připomínala hysterickou atmosféru válečných časů. Výsledkem bylo flagrantní porušování bezpečnosti práce, skokový nárůst smrtelných úrazů a rozsáhlá důlní neštěstí. Příznačným jevem komunistické diktatury byl fakt, že za viníky byli označeni představitelé managementu dolů, kteří na hrozící nebezpečí dlouhodobě upozorňovali. Výsledkem byl známý ostravský vykonstruovaný proces

24 Tamtéž, s. 42, 51, 57–60; B. PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava. Historie – kultura – lidé*, s. 535.

25 Tamtéž; A. GROBELNÝ – B. KALIŠ, *Sborník k dějinám válcoven*, s. 194; T. ADAMEC a kol.: *Frýdek-Místek. Historie / kultura / lidé*, Praha 2014, s. 392, 394, 400.

Jak zatížilo otevření právě těchto dvou nových dolů OKR do budoucna, můžeme sledovat v současnosti.

26 Vilém PLAČEK a kol., *Okres Karviná*, Ostrava 1984, s. 106; A. GROBELNÝ – Bohumil ČEPELÁK a kol., *Bohumín. Studie a materiály k dějinám a výstavbě města*, Ostrava 1976, s. 298–299.

27 K. JIŘÍK, *Socialistická industrializace Ostravy*, Vlastivědný věstník moravský 38, 1986, s. 251–260; Vítězslav JIŘÍČEK – K. JIŘÍK, *Ostrava 1918–1968*, Ostrava 1970, s. 52–58.

v letech 1951–1953, v jehož závěru unikli Ing. Žalud a J. Herel trestu smrti mimo jiné v souvislosti s počínající změnou politické situace.²⁸ Díky mimořádným opatřením vzrostla těžba uhlí v ostravsko-karvinském revíru v letech 1949–1953 z 13,5 milionu tun na 16,2 milionu tun, avšak ani to nestačilo ke splnění plánu.

Obdobně hektickým vývojem prošel ostravsko-karvinský revír i v období druhého pětiletého plánu (1956–1960), kdy lze sledovat soustavný meziroční růst produkce uhlí o více než milion tun. Těžba v revíru tak v roce 1960 poprvé v historii překročila hranici 20 milionů tun. Plné zprovoznění nových velkých dolů a zpomalení tempa rozvoje těžkého průmyslu však přinesly revíru v konečném důsledku úlevu v tlaku na vzestup těžby. To umožnilo dočasnou stabilizaci, rekonstrukci velké části dolů malé a střední hloubky, výstavbu nových dolů (důl ČSM, důl 9. května), zvýšení technické vyspělosti a mechanizace práce.²⁹ Důraz na další rozvoj ostravsko-karvinských dolů, které produkovaly v první polovině 60. let cca 37 % veškeré produkce koksovateľného uhlí evropských lidově demokratických států, se projevoval po celou první polovinu 60. let. V té době dosáhla těžba revíru hodnoty 22,3 milionu tun a došlo tak k vyrovnání potřeb uhlí v národním hospodářství s jeho zdroji.³⁰

Právě ostravsko-karvinské doly nejvíce ovlivňovaly (nejen) v tomto období celkovou tvářnost krajiny Ostravska a jeho životní prostředí. Tuto problematiku sledoval v posledních letech poměrně podrobně výzkumný projekt pod vedením P. Popelky, proto se jí nebudeme v dané souvislosti podrobněji zabývat.³¹

Chemický průmysl oblasti se soustředil jak na území města Ostravy, tak do přilehlého Bohumína a Petrovic. Po druhé světové válce se sloučily zdejší dehtárny (dříve firma Julius Rütgers) do jednoho podniku, přejmenovaného v roce 1950 na Urxovy závody. Ty zajišťovaly zejména zpracování produkce černouhelného dehtu z koksoven OKD, později i gumárenských sazí v Přívoze. Československá továrna na dusíkaté látky v Mariánských Horách představovala jeden z pilířů znárodněného chemického průmyslu ČSR. Během prvních pětiletok rozšiřovala výrobu čpavku, jež byla zvýšena v letech 1957–1960 na 50 000 tun, kyseliny dusičné (83 000 tun), dusitanů, močoviny aj.; na čas se k nim připojil závod v areálu koksovy Karolina, který se v roce 1953 osamostatnil jako národní podnik Ostravit. Dalším významným ostravským chemickým závodem, jenž vyvážel i do zahraničí, byl národní podnik Chemické závody Dukla Hrušov. V průběhu prvních pětiletok zvyšoval zejména výrobu svého hlavního produktu – kyseliny sírové. V roce 1955 dosáhl výkonu 51 000 tun kyseliny a 8 000 tun síranu sodného. V Přívoze stála rafinerie minerálních olejů, jež natolik znečišťovala životní prostředí, že její životnost byla prodloužena jen do r. 1964. Zanechala po sobě nechvalně známé ropné laguny, které představují obrovskou ekologickou zátěž až dodnes. K 1. dubnu 1958 byla velká část ostravského chemického průmyslu začleněna do národního podniku Moravské chemické závody (MCHZ) s celkovým počtem 4000 zaměstnanců a centrem v Mariánských Horách. Závod se stal

28 Blanka PITRONOVÁ, *Proces, který otrásl Ostravskem*, Ostrava 1992.

29 Jan MACHAČ – Petra LANGROVÁ a kol., *Uhelné hornictví v ostravsko-karvinském revíru*, Ostrava 2003, s. 136–139.

30 Tamtéž, s. 145–156; Václav FORMÁNEK, *Transformace uhelného průmyslu v OKR do nových podmínek*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18, 1997, s. 8–9.

31 P. POPELKA – R. POPELKOVÁ – M. MULKOVÁ, *Black or Green Land?*.

v rámci Československa dodavatelem několika významných produktů; zajišťoval zejména vývoj technologie výroby močoviny s recyklací, potřebné pro výrobu umělých hnojiv. Byl to ukázkový projekt, který umožnil rozšíření této progresivní technologie v zahraničí, zejména v SSSR. Kromě toho se v průběhu padesátých a šedesátých let rozvíjela výroba kyseliny šťavelové, lepidel, umělých hmot, dusíkatých hnojiv a dalších látek.³²

Elektrárenský průmysl ostravské aglomerace byl založen výhradně na spotřebě uhlí z jiných, převážně hnědouhelných revírů ČSR, což výrazně ovlivnilo jeho pozici v rámci sledované problematiky. V letech první pětiletky procházely energetické závody několika reorganizacemi. Ostrava se stala centrem rozvodné soustavy celé Moravy, elektrárny OKR dodávaly proud také na Slovensko. V roce 1953 byl vytvořen Energotrust Ostrava-oblastní správa elektráren, sdružující důlní a hutní elektrárny oblasti. Největší hutní elektrárna byla postavena v rámci NHKG, v letech 1950–1954 se přikročilo k rozšíření parní elektrárny 1. máje v Třebovicích, která se stala nejvýznamnější stavbou československé energetiky. Postupně se rozšiřovaly energetické závody u ostatních důlních a hutních provozů. V šedesátých letech došlo přesto opakovaně ke kalamitám v dodávkách elektřiny, kterými nejvíc trpěly domácnosti a ta odvětví hospodářství, která byla v rámci „socialistické“ ekonomiky považována za méně významná.³³

Z ostatních odvětví průmyslu bylo nejvýznamnější stavebnictví, které mělo zajistit především rozsáhlé investiční záměry spojené s rozvojem klíčového průmyslu, ale také bytovou a občanskou výstavbu. Na tyto úkoly nebylo odvětví vůbec připraveno, na Ostravsku existovala po druhé světové válce řada drobnějších stavebních podniků, které byly postupně znárodnovány a přecházely na velkovýrobu, centralizovaly se do velkých celků a specializovaly na určité druhy staveb nebo opravárenskou činnost. Pro výstavbu Nové huti byl vytvořen v roce 1951 n. p. Vítkovické stavby, montážní práce zajišťoval od roku 1953 závod Hutní montáže Ostrava, důlní a povrchové stavební práce pro doly, koksovny či plynárny měl zajistit podnik Výstavba ostravsko-karvinských dolů (VOKD), pro bytovou výstavbu byly určeny Pozemní stavby a Bytostav. Projekční činnost zajišťovaly nově založené organizace a střediska – Stavoprojekt, Báňské projekty, Hutní projekt, Energoprojekt ad. Nedostatek kapacit řešila spolupráce s velkými stavebními firmami na Gottwaldovsku a Olomoucku. Podobně jako ostatní odvětví trpělo stavebnictví na počátku padesátých let nedostatkem kvalifikovaných inženýrů a techniků. Zajišťování manuálních pracovních sil, jejichž počet se měl v průběhu 1. pětiletky navýšit o 50 %, bylo odkázáno na příležitostné, krátkodobé brigádníky, jejichž nábor provázelo absentérství a bulačství. Očekávané výsledky stavebního průmyslu však ohrožovala celá řada dalších problémů – časté reorganizace firem a změny plánů výstavby, nedostatek, opoždování dodávek stavebních materiálů a potíže s jejich přepravou, nedostatečné vybavení moderní stavební technikou, narůstání rozestavenosti, spousta zjišťovaných nedostatků při kolaudacích apod.³⁴

Požadavky na extrémní rozvoj těžkého průmyslu ostravské aglomerace nebylo možno splnit bez zajištění bytové a občanské vybavenosti. Samotná původní centra osídlení

32 P. POPELKA, *Dějiny Moravských chemických závodů*, Ostrava 2007, s. 94–102, 108–116, 144.

33 K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 463–464; B. PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava. Historie – kultura – lidé*, s. 536.

34 K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 466.

naprosto nedostačovala náporu nových pracovních sil, jejichž stabilizace byla nemyslitelná bez zajištění základních požadavků na bydlení. Stará centra chátrala, většina jejich zástavby byla poddolována, následkem překotné industrializace byla vystavena obrovskému znečištění prostředí. Krátce se dokonce uvažovalo o zbourání celého centra Moravské Ostravy a vysídlení téměř 50 000 obyvatel, aby se dotěžily uhelné zásoby. K tomu sice nedošlo, ovšem velká část obyvatel všech původních center aglomerace (Moravská a Slezská Ostrava, Fryštát, Orlová ad.) z nich postupně odcházela do nově budovaných sídlišť, protože ve staré zástavbě se nedalo žít.³⁵

V průběhu padesátých let postupně vyrůstala „nová socialistická města a sídliště“, která poskytovala modernější a zdravější ubytování jak pro původní obyvatele, tak i pro tisíce nových budovatelů „ocelového srdce republiky“. V blízkosti NHKG začala vznikat tzv. Osada míru, v Zábřehu sídliště Stalingrad, už v roce 1948 vznikly plány výstavby sídliště v Porubě o 1100 bytových jednotkách. Domy budované po vzoru Sovětského svazu ve stylu tzv. sorely měly specifické historizující prvky, byty v nich byly sice malé, ale poskytovaly řadu moderních vymožeností – tekoucí studenou i teplou vodu, ústřední vytápění, celkem účelně zařízenou kuchyň, ve společných prostorách velké automatické pračky, mandlovní apod.³⁶ Stejným způsobem začalo vznikat nedaleko Ostravy zčásti na zelené louce jedno z prvních velkých tzv. socialistických měst – Havířov. Po slavnostním ukončení první etapy jeho výstavby v roce 1955 tu ovšem stále ještě chyběla základní infrastruktura. Kromě čistšího vzduchu a pohledu na vrcholky Beskyd tu pro „socialistický způsob života“ mnoho možností nebylo, místo vzorového socialistického města zde fakticky vyrostla velká noclehárna pro havíře a jejich rodiny.³⁷

Menší pozornost dodnes vzbuzují další pokusy o podobná nová centra – zásadně změnila svoji podobu v padesátých a šedesátých letech Karviná, Orlová i Třinec. Vedle částečné rekonstrukce centra Fryštátu vyrostla nová sídliště Karviná-Nové město, Ráj, Mizerov a Hranice; počet užívaných bytových jednotek v Karviné dosáhl 25,1 tisíc.³⁸ V roce 1960 byla připojena k Orlové Horní Lutyně, kde mělo být v dalších letech vybudováno nové městské centrum. Jeho budování sice narazilo na celou řadu obtíží, nicméně do konce šedesátých let byla tzv. třetí etapa výstavby v podstatě dokončena. Provázelo ji ovšem zároveň chátrání a opouštění kompletně poddolovaného původního jádra města, v němž nakonec převládly rodiny romských přistěhovalců ze Slovenska. Koncem šedesátých let dosáhl celkový počet obyvatel Orlové téměř dvaceti pěti tisíc osob.³⁹ Nová sídliště vznikala pak postupně také ve Frýdku-Místku, který měl rozšířit možnosti ubytování pro horníky nových dolů, i v menších městech oblasti.

35 J. VYTISKA a kol., *Ostravská průmyslová oblast v letech 1945–1969*, Opava 1970; Otakar KÁŇA, *Zrod koncepce strukturálních přeměn Ostravska a počátky sídlištní přestavby kraje na začátku 1. pětiletky*, Slezský sborník 63, s. 192–213; Jana JERÁBKOVÁ, *Proměny každodenního života obyvatel Ostravy v období od konce druhé světové války do počátku 60. let 20. století* (diplomová práce), Ostrava 2006, s. 76–81.

36 Martin STRAKOŠ, *Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30. – 50. let 20. století*, Ostrava 2010; Týž, *Od kolonií k sídlištím: obytné celky Ostravy 20. až 40. let 20. století*, Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě, Ostrava 2010, s. 129–145.

37 Daniel LISZOK, *Okolnosti vzniku a vývoj města Havířova od konce 40. let do roku 1970* (diplomová práce), Ostrava 2004; Jana JÍLKOVÁ, *Každodenní život obyvatel města Havířova od jeho počátků do poloviny šedesátých let 20. století* (diplomová práce), Ostrava 2007.

38 V. PLAČEK a kol., *Okres Karviná*, s. 103.

39 Mečislav BORÁK a kol., *Dějiny Orlové*, Orlová 1993, s. 172–173, 193. N. PAVELČÍKOVÁ, *Vývoj romského obyvatelstva na Ostravsku v letech 1945–1975*, Ostrava 1999, s. 73–74.

V průběhu šedesátých let se začalo s rozsáhlou výstavbou panelových sídlišť, zajišťovanou jak státem, tak bytovými družstvy. Počet obyvatel Ostravy se zvýšil v letech 1962–1966 téměř o 25.000 osob, Karviné o 18.000 osob. Přednostní právo na levné, nikoliv však bezproblémové bydlení, měli po celou sledovanou dobu zejména pracující těžkého průmyslu aglomerace. Přes hektickou výstavbu stále přetrvával nedostatek bytů, nedostatečná byla údržba budov, bytů i společných prostor; zejména ovšem trpěli obyvatelé celé oblasti marnými pokusy o zlepšení životního prostředí Ostravska. Na něm zanechala etapa tzv. socialistické industrializace, postupně opouštějící principy extenzivních výrobních postupů teprve ve druhé polovině šedesátých let, své nesmazatelné stopy. V roce 1967 konstatovala demografka Jančurová, že dokonce i v Havířově, jenž měl poskytovat pro pracující těžkého průmyslu oblasti a jejich rodiny zdravější prostředí, je ukazatel úmrtnosti na hlavní skupiny nemocí o 28,6 % vyšší než celostátní průměr. To jen potvrzuje již zmíněnou skutečnost, že horníci se jezdili do Havířova pouze vyspat, i jejich rodinní příslušníci trávili stále ještě více času v zamořené Ostravě než doma. Ženy tam jezdily za prací, děti do škol – obojího se v „socialistickém městě“ stále nedostávalo.⁴⁰

V letech čtvrté pětiletky (1966–1970) se postupně začaly v nejdůležitějších průmyslových odvětvích na Ostravsku projevovat nové tendence, které měly v souladu s postupně zaváděnou ekonomickou reformou zajistit zejména přechod od extenzivních k intenzivním metodám výroby. V této souvislosti pokleslo tempo rozvoje těžkého průmyslu a proběhla racionalizace, která v oblasti hutní výroby přinesla v neobyčejně krátkém čase podstatné snížení nároků na vysokopecní koks (o více než třetinu). To znamenalo, že v krátké době nastal naopak problém s uhelným odbytem. Po mnoha letech honby za navyšování uhlé těžby v mnohdy geologicky problematických lokalitách přišel prudký obrat, který prokázal neujasněnost koncepce vývoje uhelného průmyslu jako celku.⁴¹

Ve strojírenských kombinátech VŽKG a NHKG se zaměřila reformní opatření na zlepšení ukazatelů zisku a kvality. Rozsáhlé investice měly být směřovány zejména do modernizace strojírenské výroby, investiční zdroje však byly nedostatečné. Ve Vítkovických železárnách dosahovalo stáří strojů až čtyřiceti let, zastaralé a značně opotřebované však bylo strojní zařízení všech hutních podniků. Oba ostravské hutní a strojírenské kombináty tak splnily plánovaný objem produkce čtvrté pětiletky pouze v hutní výrobě – celkem 17 milionů tun surového železa, 21,5 milionu tun oceli a 16 milionů tun válcovaného materiálu. Snížily se neproduktivní výdaje, zvýšil celkový zisk i export.⁴² Třinecké železářny zlikvidovaly koncem šedesátých let staré vysoké pece I-III, plně je měly nahradit další tři: IV.-VI. Podobný byl také osud I. ocelárny, jejíž výrobní postup už nevyhovoval, ocelárna II. prodělala rozsáhlou modernizací. Železářny začaly využívat modernější západní technologické postupy, snižovaly spotřebu paliva, intenzifikovaly martinské pochody apod. Díky novým postupům se zvýšila výroba ušlechtilých ocelí, potřebných pro rozvoj československého strojírenského průmyslu.

40 Jaroslava JANČUROVÁ, *Dojžd'ka a vyjžd'ka za prací v Severomoravském kraji*, Slezský sborník 65, 1967, č. 4, s. 467–483; *Táž, Vliv migračních pohybů obyvatelstva v letech 1960–1964 na populační situaci v Severomoravském kraji*, Slezský sborník 65, 1967, č. 2, s. 145–170; J. JÍLKOVÁ, *Každodenní život obyvatel města Havířova*.

41 edd. Jan MACHAČ – Petra LANGROVÁ, *Uhlé hornictví v ostravsko-karvinském revíru*. Ostrava 2003, s. 145–156; V. FORMÁNEK, *Transformace uhelného průmyslu*, s. 8–9.

42 B. PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava. Historie – kultura – lidé*, s. 535–536.

Ruku v ruce s pokrokem v modernizaci a intenzifikaci výrobních postupů ovšem v žádném z železáren nepřevládaly u jejich vedení politické demokratizační trendy roku 1968. Ředitel Třineckých železáren Boublík dokonce nabídl okupantům pomoc s ubytováním, ve Frýdku-Místku Městský národní výbor odhlasoval velitelům okupačních vojsk udělení čestného občanství. O tom, že mezi zaměstnanci naopak našly pokusy o obnovu občanské společnosti významný ohlas, svědčí ovšem i to, že ve všech podnicích došlo v roce 1970 k propouštění, resp. přerazování aktivních účastníků tzv. Pražského jara.⁴³

Životní prostředí na Ostravsku 1948 – 1970. Základní nástin problematiky

Krajina je neodmyslitelnou součástí života člověka. Člověk se snažil přírodním podmínkám přizpůsobovat nebo se pokoušel adaptovat přírodu k vlastním potřebám. Výsledkem toho jsou různé typy krajiny od přírodní přes kulturní až po antropogenně transformovanou. Výsledky proběhlých procesů mohou v krajině přetrvávat staletí i tisíciletí, nebo jsou časem nahrazeny jinými krajinnými strukturami. Člověk způsobuje zpravidla krátkodobé a dynamické změny krajiny. K antropogennímu ovlivnění dochází nejčastěji v oblastech, které může člověk intenzivně využít nebo si je přizpůsobit pro svou potřebu. Výrazné urychlení změn v krajině přinesl především industrializační proces 19. a 20. století, vedený mnohdy až na pokraj ekologické únosnosti.⁴⁴

Krajina je velmi složitý systém, čemuž také odpovídá množství definic a přístupů. Krajina je středem zájmu mnoha oborů, jako např. geografie, biologie, ekologie, architektury. Každý vědecký obor definuje krajinu podle své potřeby a ze svých hledisek.⁴⁵ Vzájemné interakce člověka a přírody v minulosti se stávají stále nosnějším výzkumným polem nejen přírodních věd, ale také řady věd společenských, v neposlední řadě i historie. Není to náhodou. Právě historická reflexe podmíněná znalostí historických pramenů může zásadním způsobem ovlivnit naši představu o formách a intenzitě působení člověka na životní prostředí v minulosti i o snaze o nápravu nežádoucích dopadů lidské činnosti.

Jestliže zkoumáme vývoj životního prostředí na Ostravsku v letech 1948–1970, musíme jej zařadit do širších souvislostí časových i prostorových. Starší historické práce se ve své většině zabývají stavem v období před rokem 1945. V této souvislosti je třeba zmínit především práce z pera Milana Myšky a Jiřího Matějčka plasticky zachycující problematiku environmentálních aspektů rozvoje ostravsko-karvinského revíru do první světové války.⁴⁶ V posledních letech pak věnoval Jiří Palát pozornost ekologickým souvislostem rozvoje

43 Tamtéž, s. 537; J. VYTISK a kol., *Dějiny Třineckých železáren*, s. 209–220; T. ADAMEC a kol., *Frýdek-Místek. Historie/kultura/lidé*, Praha 2014, s. 421; *Zážitky z let totality*. Rozhovor studentky Evy Ambrůzové s Martou Ambrůzovou (*1944), Ostrava 11. 12. 2013. Viz též N. PAVELČÍKOVÁ, *Reflexe vzpomínek pamětníků z let 1945-1989*, Časopis Matice moravské, 2016, č. 2, s. 346, 347, 348.

44 P. POPELKA – R. POPELKOVÁ – M. MULKOVA, *Black or Green Land?*

45 Petr SKLENÍČKA, *Základy krajinného plánování*, Praha 2003.

46 Milan MYŠKA, *Uhelný průmysl a počátky devastace životního prostředí na Ostravsku*, Rozpravy Národního technického muzea, Studie z dějin hornictví 17, Praha 1985, s. 105–116; M. MYŠKA, *Průmyslová revoluce a proměny životního prostředí v ostravské aglomeraci*, Časopis Slezského muzea, série B 38, 1989, s. 241–261; Jiří MATĚJČEK, *Změny prostředí v hornických a hutnických oblastech českých zemí od počátku průmyslové revoluce do roku 1918*, *Górnictwo węgla kamiennego w procesie kształtowania środowiska ludzkiego* 18, Seria Konferenjcje 1, Wrocław 1985, s. 207–224; J. MATĚJČEK, *Změny prostředí v hornických a hutnických oblastech českých zemí od počátku průmyslové revoluce do roku 1918*, Studie k sociálním dějinám 19. století 2, 1993, s. 266–283.

chemického a papírenského průmyslu v širším Ostravsku.⁴⁷ V současné době máme pro období 19. a 20. století k dispozici také výsledky geograficko-historického projektu, jenž na kvantitativní bázi sledoval proměny struktury krajiny velké části ostravsko-karvinského revíru, včetně snah o nápravu škod na krajině v podobě rekultivací.⁴⁸

Základní tendence vývoje ostravské aglomerace ve druhé polovině 20. století doznaly významných změn, jež jsme se pokusili alespoň zhruba popsat v první části této studie. Důraz na enormní rozvoj těžkého průmyslu nebyl zejména v první etapě komunistické diktatury do poloviny padesátých let korigován jakýmkoliv ohledem na životní prostředí. Místo toho byla manuálně pracujícím i ostatním sociálním vrstvám obyvatel prezentována ideologická klišé, mýty o nezbytnosti uhlí a oceli pro „šťastnou socialistickou budoucnost“.

Občas se sice objevovaly dílčí právní úpravy, případně i pokusy o nápravu největších dopadů růstu průmyslové výroby, jejich reálný účinek byl však minimální. Počítáme k nim např. první plány budování čistíren odpadních vod na základě vládního usnesení z 25. 3. 1952 O výstavbě Ostravska a vládního nařízení 92/1953 o zřízení Ústřední správy vodního hospodářství, zákon o hygienické a protiepidemické péči 4/1952 Sb., na jehož základě byla v Ostravě zřízena krajská a okresní hygienicko-epidemiologická stanice, pokusy o měření prašnosti v obvodu OKR od r. 1954.⁴⁹ Usnesení vlády ČSR č. 3410/1955 a 2500/1956 o některých opatřeních k zajištění rozvoje ostravsko-karvinské oblasti ukládala prezidentovi ČSAV ustavit ve spolupráci s rezortními ministry komisi odborníků, která měla vypracovat komplexní návrh opatření k radikálnímu ozdravení ovzduší regionu. Následovala konference, konaná ve dnech 16. – 18. října 1957 na Pustevnách, již se kromě výzkumníků ČSAV zúčastnili pracovníci řady dalších výzkumných, projektových ústavů a výrobních závodů.

V praxi byl ovšem dopad jednání problematický, zástupci výrobních podniků neprojevíli pro realizaci návrhů sebemenší ochotu.⁵⁰ Jednotlivé rezorty sledovaly především své zájmy a vytvářely si podmínky pro plnění svých výrobních úkolů. Bývalý ředitel krajské hygienicko-epidemiologické stanice v Ostravě R. Miksl vzpomínal později na těžké začátky služby v padesátých letech, na obecné nepochopení pro jejich práci. V této souvislosti uvedl: „Řada pracovníků hygienické služby ztratila tehdy chuť k práci – pokud z Ostravy vůbec neodešli. Nelze jim to však klást za vinu. Tehdy byly doby, které stavěly hygieniky prakticky samotné proti všem ostatním, zastávajícím, nebo podléhajícím politice zjednodušování problémů a usnadňování si práce pro rychlejší plnění ekonomických plánů.“⁵¹ V prvé řadě

47 Jiří PALÁT, *Porušování ekologické rovnováhy na dolním toku řeky Ostravice po zahájení výroby celulózy ve Vratimově (1882–1912)*, Časopis Slezského zemského muzea, Série B 51, 2002, s. 246–268; J. PALÁT, *Problémy životního prostředí v okolí chemických továren za průmyslové revoluce na příkladu závodu v Hrušově a Vratimově (1851–1912)*, Těšínsko 47, 2004, s. 5–15; J. PALÁT – Pavel ŠRÁMEK, Úsilí purkmistrovského úřadu a Zemské vlády slezské o ochranu města Opavy před důsledky průmyslové revoluce 2. poloviny 19. století, Časopis Slezského zemského muzea, Série B 54, 2005, s. 11–25, 162–180, 242–264.

48 Viz literatura v pozn. 5.

49 K. JIŘÍK, *Vliv poválečné industrializace Ostravy na životní prostředí města (1945–1989)*, Acta Universitatis Carolinae – philosophica et historica 3, 1998, s. 213; *Boj za čistotu ovzduší v ostravsko-karvinské oblasti*, rkp. rozmnožené zprávy z konference konané 16. – 18. října 1957 na Pustevnách, Ostrava 1957. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1952, s. 38–40; *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1953, s. 65–66.

50 Tamtéž; K. JIŘÍK, *Vliv socialistické industrializace Ostravy na životní prostředí města*, in: I. severomoravské archivní symposium. Sborník příspěvků, Opava 1980, s. 146–147.

51 Raimund MIKSL, *Hygiena v životním prostředí*, Životní prostředí, 1973, č. 3, s. 130.

však chyběl (resp. se dosud neprosadil) obecný a závazný právní rámec, na jehož základě by bylo možno vymáhat účinná opatření na ochranu životního prostředí.

Teprve od roku 1955 lze datovat postupné vydávání prvních celostátně platných právních norem, jejichž dopad měl ovlivnit i celkovou situaci na Ostravsku. Jednotlivé zákony byly ovšem vydávány chaoticky, bez jasné koncepce celkového vývoje, vyjasnění pravomocí a povinností nadměrného množství odpovědných institucí. Zákony měly zpravidla jen rámcový, obecný charakter, jejich konkrétní uplatňování upřesňovala pak vesměs následná vládní usnesení a nařízení.

V roce 1955 vyšel zákon č. 11 o vodním hospodářství⁵², který se mimo jiné podrobněji zabýval také ochranou vod proti znečišťování, ochranou vodních zdrojů a zlepšením vodohospodářských poměrů. V § 12 např. určoval, že dosavadní znečišťování vod je nutno plánovitě odstraňovat investiční výstavbou potřebných čistících zařízení a vhodným rozmístěním výrobních jednotek. Organizace vodního hospodářství byla řízena ústřední správou, podřízenou ministerstvu lesů a dřevařského průmyslu. Do její kompetence spadala napříště také výstavba vodních děl zajišťujících pitnou i užitkovou vodu, stavba a údržba vodovodů a kanalizací a provádění všech investic na základě vodohospodářského plánu.

V Ostravě byla ustanovena už v květnu 1953 pobočka Vodohospodářského rozvojového a investičního střediska (VRIS), které mělo ve spolupráci s brněnskou pobočkou zajišťovat investice pro velké vodní stavby (až 1,2 miliardy Kčs za rok); na základě zákona bylo středisko podřízeno Ústřední správě vodního hospodářství. Jeho pouhých čtrnáct nedostatečně zaplacených pracovníků rozhodně nemohlo zvládnout rozsáhlé plány, jež se týkaly dodávek, způsobu využití a ochrany vod. Navíc spolupráce s Brnem vážla, neboť nebyly jasněji vymezeny kompetence středisek, šest podřízených stavebních správ na své úkoly nestačilo, středisku chyběla administrativní budova. Na Ostravsku měl přesto zákon bezprostřední pozitivní dopad ve vytvoření plánu výstavby, resp. rekonstrukce čistíren odpadních vod, vytvořeného v letech 1956–1962 odborem vodního hospodářství KNV. Plán dále obsahoval také některá dílčí opatření k úpravě vodních toků, zdrojů a přiváděčů pitné vody. V příslušné zprávě KNV k zavádění zákona do praxe je ale uváděna řada problémů, které ve druhé polovině padesátých let komplikovaly plnění plánovaných opatření. Odbor vodního hospodářství KNV v Ostravě neměl vypracovanou přesnější evidenci zdrojů znečištění, u řady závodů chyběly přesnější údaje, neboť nebyly pravidelně prováděny revize. Nebylo také jasné, které závody a instituce vůbec neprovádějí čištění odpadních vod, chyběl přesnější seznam kanalizačních čistíren provozovaných podnikem Zásobování vodou a kanalizace (ZVAK).⁵³

Přesto, že plán výstavby čistíren byl poprvé vytvořen už v březnu 1953, do poloviny padesátých let stále nebyla zahájena jejich výstavba u nejdůležitějších průmyslových závodů Ostravska – např. u Vítkovických železáren, Nové hutí Klementa Gottwalda, Třineckých železáren (v té době ještě nesly název V. M. Molotova), Urxových závodů a dalších. Pro elektrárnu Třebovice dokonce nebyl v roce 1956 schválen ani plán výstavby čistírny. V roce 1957 se v další zprávě konstatuje, že až na výjimky téměř žádné čistící zařízení, jež je v provozu, nevyhovuje předpisům, neprovádí se řádně sedimentace znečišťujících

52 *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1955, s. 27–37.

53 Zemský archiv Opava, Severomoravský KNV (dále jen Sm KNV) Ostrava, odbor vodního hospodářství, kart. 54.

látek, neexistuje pravidelná, řádná údržba. Mnohé již dobudované čistírny nebyly uvedeny do provozu ze zcela malicherných příčin – např. v Karvině a Porubě nebyla dokončena montáž zařízení, jehož cena nepřesahovala 10.000 korun. Do stavebně ukončené čistírny ZVAK v areálu Bělského lesa nebylo včas dodáno žádné strojní zařízení. V blízké vodárně v Nové Vsi fungoval zcela zastaralý systém čištění. Ostravice protékající napříč centrem krajského města představovala již dlouhá desetiletí spíše než řeku otevřenou stoku, na jejíž devastaci se podílely jak závody papírenského a dřevozpracujícího průmyslu, tak doly a koksovny v samotné Ostravě.⁵⁴

V blízkosti většiny dolů vznikaly v důsledku zavodňování propadajícího se terénu zahrňující močály a hrozil vznik epidemických chorob. Podle zpráv okresního hygienika na Karvinsku se vyskytoval v polovině padesátých let vysoký počet onemocnění žloutenkou, obrnou a dalšími infekčními chorobami. Obyvatelé Slezské Ostravy si stěžovali, že v říčce Lučině stojí hnijící voda, nesnesitelný zápach se nesl také z tůň u dolu Zárubek. Ze sídliště v Dolní a Horní Suché vytékaly splašky a kaly otevřeným tokem do říčky Sušanky. Ve vodě proudily a usazovaly se kaly a velmi nebezpečné chemické látky, např. fenol. Na Karvinsku způsobovalo největší problémy obrovské znečištění říčky Stružky.⁵⁵

Na neutěšené poměry stavu ostravského vodstva ukazuje také stížnost obyvatel Ostravy na vážnou kalamitu v dodávce pitné vody, která došla 21. 6. 1957 do ostravského československého rozhlasu a na odbor vodního hospodářství. Z vodovodu v Ostravě měla vytékat kalná, dokonce i bahnitá voda. Ve zprávě se znovu opakuje stížnost, že se závody snaží snižovat výrobní náklady a nejsou vůbec zainteresovány na dodržování zásad čištění a kontroly, staví se na odpor opatřením předepsaným odborem vodního hospodářství KNV, a proto nelze plánované termíny pro nápravná opatření dodržet. Problém měl však i svůj sociální rozměr. V oboru byly vypláceny velmi nízké mzdy, čemuž odpovídala nízká kvalifikace zaměstnanců čistíren. Dodavatelské stavební závody kromě toho postrádaly dostatek bytů pro své zaměstnance⁵⁶

Na Ostravsku situaci se znečišťováním vodních toků navíc komplikovala skutečnost, že řada z nich (např. Opava) buď přímo rýsovala státní hranice, nebo odtékala (Odra) do sousedního Polska. Od konce padesátých let se po celou sledovanou dobu táhla jednání, v nichž se obě strany vzájemně obviňovaly ze zanedbávání předpisů a nedodržování dohod o udržování přeshraničních a příhraničních toků. Stížnosti z polské strany často uváděly ústřední orgány jako argument, který měl podpořit snahy o celkové zlepšení situace na Ostravsku. Podobná jednání však vedl stát i s NDR, jejíž vody znečišťovaly odpady ze severních Čech. Spory se ostatně netýkaly pouze vodstva, ale také exhalací, jež neznaly hranice.⁵⁷

Poněkud lepší situace se koncem padesátých let rýsovala v dodávkách pitné a užitkové vody. V roce 1955 byl dobudován dálkový přivaděč pitné vody pro Ostravu z Kružberské

54 J. JEŘÁBKOVÁ, *Proměny každodenního života*, s. 79.

55 K situaci životního prostředí na Karvinsku v 50. letech 20. století blíže P. POPELKA, *Nová krajina*, s. 454–456.

56 Zemský archiv Opava, Sm KNV Ostrava, odbor vodního hospodářství, kart. 54.

57 Národní archiv Praha, Ministerstvo zemědělství, kabinet a sekretariát ministra, inv. č. 97, 98, č. kart. 170 a 173 – 13. a 14. zasedání československo-polské technické komise (ČPTK), úpravy hraničních řek; inv. č. 8, č. kart. 174 – hraniční toky s NDR; inv. č. 98, č. kart. 174 – Úmluva mezi ČSR a PLR o vodním hospodářství a hraničních vodách.

přehradu. Ta byla po svém dobudování schopna shromáždit až 35,6 milionu m³ vody, která byla po úpravě v Podhradí u Vítkova přiváděna do Ostravy. V roce 1958 pak byl dobudován další rezervoár vody – Žermanická přehrada. Voda v ní byla určena jednak k rekreaci, zároveň však odváděla dostatek užitkové vody pro velkou část ostravského průmyslu. Odborníci se shodovali v názoru, že obě tato díla vyřešila situaci ve městě, horší to bylo v té době na Karvinsku a v menších obcích v okolí. V řadě z nich byly sice už v polovině padesátých let rozestavěny místní vodovody, ale jejich dostavba se opožďovala a často chyběly také místní rozvodné sítě. V roce 1961 byl sice přivaděč vody z Kružberku prodloužen až do Karviné, ale zásoboval pouze toto město.⁵⁸ V povodí Odry byly vybudovány na počátku šedesátých let menší nádrže v Bašce, Olešné a velká přehrada v Těrlicku na řece Stonávce. První dvě měly malou kapacitu a sloužily pouze k regulaci vodního systému a k rekreaci, Těrlická přehrada kromě toho zásobovala průmysl. Dodávku pitné vody pro centra Karvinska zajistilo až koncem šedesátých let dobudování mohutné nádrže na řece Ostravici uprostřed Beskyd - přehradu Šance. Hluboké údolí tam přehradila největší sypaná kamenná hráz v Československu (63,5 m vysoká a 342 m dlouhá), která zajistila téměř 60 milionů kubiků kvalitní pitné vody. Menším zdrojem pitné vody se stala také přehrada Morávka, dostavěná v roce 1966.⁵⁹

Ve druhé polovině padesátých let chyběl zejména postih za nedodržování opatření vyhlášených zákonem o vodním hospodářství, což mělo napravit vládní usnesení č. 603/1958, stanovující pokuty za znečištění vodních zdrojů. V roce 1960 pak následovala instrukce, která rozšiřovala postih na celou řadu paragrafů zákona, který byl novelizován v roce 1959. Mezitím ovšem došlo k reorganizaci rezortu energetiky. Vládním nařízením č. 9 ze 14. března 1958 bylo vytvořeno ministerstvo energetiky a vodního hospodářství, na které přešla i pravomoc Ústřední správy vodního hospodářství. Výsledek byl ten, že stanovené pokuty se vybíraly zcela nedostatečně a dále vázla také výstavba a uvedení čistíren do provozu.⁶⁰ Na počátku šedesátých let upřesňovala usnesení vlády č. 385/1960 a 17/1961 zejména komplexní plány výstavby čistíren odpadních vod, odbor vodního hospodářství Sm KNV v Ostravě ovšem v reakci na ně upozorňoval, že není kryta potřeba nových kapacit. Ze sta plánovaných čistíren nebylo 27 zajištěno stavebně, pro 57 nebylo dosud objednáno strojní zařízení. Ve zprávě její autor zároveň příznával, že stav ovzduší a vodních toků na Ostravsku velmi vážně ohrožuje zdraví pracujících.⁶¹

Dne 1. srpna 1956 schválilo Národní shromáždění ČSR zákon č. 40 Sb. o státní ochraně životního prostředí v Československu, který platil až do roku 1992 jako základní právní norma. Dodatečně byl v roce 1960 včleněn do tzv. Socialistické ústavy ČSSR jako samostatný článek.⁶² Je třeba říci, že to byl první zákon tohoto typu na našem území (i když Slovenská národní rada vyhlásila toto zákonné opatření o rok dříve). Zákon měl velmi obecný charakter, vyhlášoval státní ochranu vymezených částí krajiny a některých součástí

58 Tamtéž.

59 O. KÁŇA, *Velké stavby socialismu v Československu*, Praha 1982, s. 156–158.

60 Zákon č. 12/1959 Sb. ze dne 20. 2. 1959. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1959, s. 23–30. ZA Opava, Sm KNV, odbor vodního a lesního hospodářství, č. kart. 52.

61 ZAO, fond Sm KNV Ostrava – odbor vodního hospodářství, č. kart. 51.

62 Všechny pokusy o uzákonění podobné normy v ČSR v meziválečném období ztroskotaly. *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1956, s. 74–78.

živé přírody prostřednictvím sedmi paragrafů: mezi chráněná území zařazoval národní parky, chráněné krajinné oblasti (CHKO), státní přírodní rezervace (SPR), chráněná naleziště, parky a zahrady, dále též studijní plochy, přírodní výtvořy a památky, chráněné druhy živočichů, rostlin, nerostů a zkamenělin. Zakotvil také podmíněnost závažných zásahů do území souhlasem příslušných odpovědných institucí. V § 13–16 se uvádělo, že státní ochranu přírody provádí ministerstvo školství a kultury a odbory kultury rad KNV: ty pověřují v každém okrese dobrovolné pracovníky funkcí konzervátora. Ministr může zřídit v dohodě s ministerstvem financí a státním úřadem plánovacím odborné pracoviště – Ústav státní ochrany přírody.

K dohodě však nedošlo. Na základě zákona č. 22/1958 Sb. o kulturních památkách se rozšířila pravomoc Státního úřadu památkové péče poněkud kuriosně i na ochranu životního prostředí.⁶³ Vznikl tedy Státní úřad památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP) jako samostatná rozpočtová organizace, rozdělená do tří oddělení – 1) památková péče, 2) ochrany přírody a 3) hospodářsko-technické oddělení. Posláním tohoto orgánu bylo vytvoření základny odborně metodické, vědeckovýzkumné a dokumentační činnosti pro aktivní naplňování kulturně-politických cílů v oblasti památkové péče i ochrany přírody. Ve vztahu k národním výborům měl ústav řešit všechny metodické a teoretické otázky oborů, vykonávat odborný dozor nad aktivací a využíváním památek a chráněných oblastí přírody, vyhodnocování účinnosti a hospodárnosti opatření KNV. Téměř od počátku bylo jasné, že řešení je nevyhovující, státní ochrana přírody (SOP) se stala jakýmsi „přívazkem“ k ochraně kulturního dědictví.⁶⁴ Její reálný výkon podléhal celé řadě dalších ministerstev a jiných státních i dobrovolných organizací, jejichž názvy a kompetence se navíc často měnily. V roce 1960 byla např. zřízena Státní vodohospodářská inspekce (SVI), podléhající tehdejšímu ministerstvu zemědělství, lesního a vodního hospodářství (původně spadalo lesní a vodní hospodářství pod samostatné ministerstvo). Náplní činnosti Státní vodohospodářské inspekce byl vodohospodářský dozor u organizací, které používaly vodu ve výrobním procesu a vypouštěly znečištěné odpadní vody. Vykonávala tedy široké spektrum odborných činností souvisejících s ekologickými aspekty vodního hospodářství.⁶⁵

Ochrana ovzduší nebyla dlouho vůbec řešena obecnou právní normou, usměrňovaly ji pouze zdravotnické a hygienické předpisy, jež byly v kompetenci ministerstva zdravotnictví. Tento rezort se ze všech vrcholných orgánů státní správy věnoval po celé sledované období ochraně životního prostředí (nejen z hledisek zdravotnických) nejintenzivněji.⁶⁶ Významnou roli měly samozřejmě hrát v tomto směru také rezorty řídicí jednotlivá odvětví průmyslu, v inventářích jejich fondů se však důkazy o tom

63 ZA Opava, Sm KNV Ostrava – odbor kultury 1960–1989, inv. č. 357, č. kart. 122.

64 Tamtéž; NA Praha, Státní památková správa, úvod k inventáři V-59, inv. č. 1027.

Státní památkový ústav byl zřízen už v roce 1952, zmínka o ochraně přírody byla obsažena v náplni práce jeho šestého oddělení, ovšem bez jakéhokoliv bližšího vysvětlení její funkce.

65 K další významné změně kompetencí došlo vznikem ministerstva zemědělství na počátku roku 1969, z jehož působnosti byly ovšem ochranné činnosti (ochrana půdního fondu, vodních zdrojů, povrchových i podzemních vod) zcela vyňaty.

66 ZA Opava, KNV – odbor vodního hospodářství a energetiky, č. kart. 54; V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 584–586; NA Praha, Ministerstvo zdravotnictví, inventář fondu č. 1642.

hledají dosti obtížně. Podobně jako u ostatních ministerstev docházelo i u nich velmi často k reorganizacím, delimitaci jednotlivých úkolů na jiné orgány, což komplikovalo rozhodovací a řídicí funkce. Např. ve sledovaném období se několikrát proměnil rezort řídicí československé doly. V letech 1951–1953 fungovalo ministerstvo paliv a energetiky, od 30. května 1953 se rozdělilo na rezort paliv a samostatné ministerstvo energetiky, které mělo v gesci později také vodní hospodářství.⁶⁷ V šedesátých letech došlo k několika dalším změnám. Od července 1960 řídil tři roky Oldřich Černík obnovené ministerstvo paliv a energetiky, v září 1963 vzniklo opět samostatné ministerstvo paliv, to však bylo za dva roky zrušeno. Zákonem č. 115 z roku 1965 se nově etablovalo ministerstvo hornictví, jehož pravomoci byly pak až do r. 1968 rozšiřovány na další odvětví důlní činnosti.⁶⁸

Od počátku šedesátých let se začaly intenzivněji zabývat problematikou životního prostředí ústřední orgány KSČ, které pověřovaly opakovaně KV KSČ v Ostravě projednáváním celého komplexu souvisejících otázek a vyžadovaly podrobné zápisy z těchto jednání. V roce 1960 došlo k ustavení Krajského aktivu pro péči o životní prostředí pracujících, jehož činnost měli řídit představitelé KV KSČ. Na jeho jednání byli zváni v letech 1960–1961 zástupci všech zainteresovaných ústavů a institucí, orgánů státní správy i průmyslových a zemědělských závodů. Aktiv se scházel pravidelně jedenkrát za měsíc, měl zajišťovat, koordinovat a kontrolovat praktická opatření v oblastech zlepšení čistoty ovzduší, vod, kultury, hygieny a bezpečnosti práce, zvelebení měst a vesnic, dohlížet na plnění příslušných plánů všech podniků kraje. Aktiv stačil ještě zpracovat plán akcí na 3. pětiletku a kriticky zhodnotit jejich plnění do poloviny roku 1961, o jeho další činnosti zatím nemáme jakékoliv konkrétní údaje.⁶⁹ Ve vztahu k odborům kultury národních výborů (ve sledovaném regionu odboru kultury rady KNV Ostrava, po reorganizaci státní správy v roce 1960 rady KNV Severomoravského kraje), které měly formálně zajišťovat řízení a koordinaci státní ochrany přírody, docházelo neustále k nejasnostem, duplicitním či naopak nedořešeným opatřením apod. Přesto se až do konce osmdesátých let řízení celého procesu nezměnilo, systém fungoval v podstatě až do roku 1992, kdy byla platnost zákona 40/1956 Sb. definitivně ukončena.⁷⁰

Vraťme se však k legislativním opatřením, která měla zajistit zlepšení stavu životního prostředí. Ostravska se působnost základních článků zákona na ochranu životního prostředí zpočátku dotýkala samozřejmě pouze zčásti. Národní park byl v ČSR vyhlášen pouze jeden, chráněné krajinné oblasti vznikaly postupně, žádná z nich nezasahovala přímo do teritoria sledované oblasti. Vliv všeobecné devastace životního prostředí (především exhalací z průmyslu ostravsko-karvinského revíru) se ovšem výrazně projevil v severní části Beskyd (CHKO Beskydy byla zřízena teprve v roce 1973). Ostatních chráněných území, rezervací ohrožených rostlin, ptactva a jiných živočichů vznikla v regionu celá řada, jejich významu, způsobu ochrany a jejím různorodým výsledkům hodláme v budoucnu zasvětit samostatný výzkum.

67 Do roku 1959. Viz reorganizace na základě zákona č. 12/59, pozn. č. 32.

68 *Sbírka zákonů a nařízení Československé socialistické republiky*, ročník 1965, s. 49

69 ZA Opava, Sm KNV, odbor vodního hospodářství, č. kart. 52.

70 ZA Opava, KNV – odbor kultury 1960–1989, inv. č. 357, č. kart. 122.

Zákon č. 41 ze dne 3. srpna 1957 o využití nerostného bohatství (tzv. horní zákon),⁷¹ který je také uváděn v souvislosti s ochranou životního prostředí, stanovil povinnost nápravy škod vzniklých mj. dobýváním uhlí. Při stanovení dobývacího prostoru musel těžební podnik zvážit vlivy, které se projeví na povrchu. Hovořil spíše obecně o náhradě škod způsobených dolováním ve vztahu k půdě a lesním porostům. Poprvé se v něm zmiňuje i nutnost rekultivace krajiny, věnuje jí však pouze dvě rozsáhlejší věty v oddílu 7 bez jakýchkoliv konkrétních požadavků na její provádění. Přesto však zákon odstartoval v prostředí ostravsko-karvinského revíru změnu. Na základě usnesení vlády č. 680 z června 1957 vypracoval tým odborníků Báňských projektů Ostrava pod vedením Dr. Ing. Romualda Drlíka první systematický dlouhodobý plán na asanaci a rekultivaci revíru. Projekt zahrnoval hodnocení výchozího stavu, vycházející z terénních šetření v jednotlivých okresech, obsahoval i mapy sledovaných území a plán rekultivací. Pro realizaci plánovaných opatření ovšem chyběla technicko-ekonomická základna, jejíž vybudování se v dalších letech neustále protahovalo.⁷²

Výrazně se Ostravska dotýkaly předpisy zákona č. 48/1959 Sb. O ochraně zemědělského půdního fondu, jenž měl znesnadňovat podmínky pro odnímání půdy k nezemědělským účelům. Zákon byl sice první svého druhu v Evropě, ale měl poměrně citelné limity: klíčový pojem „zemědělský půdní fond“ zde nebyl jednoznačně definován a měl pouze deklarativní charakter.⁷³ Následující vyhláška ministerstva zemědělství č. 7 z ledna 1960 specifikovala podmínky ochrany zemědělské půdy v oblastech zasažených báňskou činností; prosazování těchto opatření v praxi však bylo velmi problematické. Na jejím základě vznikaly plány rekultivace území nesoucího mnohostranné následky provozování důlní činnosti. Jak již víme z předcházejícího výzkumu, byl to první zákon tohoto druhu v Evropě. Jeho účinnost se však neprojevovala na Ostravsku nijak výrazně, zejména následky poddolování nebylo možno odstranit v krátkém časovém horizontu. Např. v okolí Orlové bylo v roce 1954 evidováno celkem 565 ha zemědělské půdy, z toho 212 ha utrpělo výrazně poddolováním. Z poddolovaných rybníků se v průběhu roku ztrácela voda. Pod vysokým náspem místní elektrické dráhy stála z obou stran voda, provoz na podmáčené trati byl prohlášen za nebezpečný a nakonec byl zcela zastaven. Tristní stav životního prostředí na Karvinsku a celém Ostravsku jen z malé části zlepšovaly výsledky plynoucí z následujících vládních usnesení. Z další rozsáhlé studie Báňských projektů Ostrava o rekultivaci hald vydané v roce 1959 vyplývalo, že otázku obnovy zemědělské půdy ostravsko-karvinské doly neřešily téměř vůbec. Polovina dolů v revíru do přelomu šedesátých let půdu bezohledně zavalovala. Nový zákon č. 53/1966 Sb. byl pak konkrétnější, obsahoval také sankční opatření – peněžní pokuty se měly ukládat v případě trvalého i dočasného odnětí půdy původním zemědělským účelům.⁷⁴

71 *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1957, s. 207–220.

72 Podrobněji o legislativní úpravě i o společenské praxi P. POPELKA, *Nová krajina*, s. 464–466.

73 *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1959, s. 143–147.

74 *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1966, s. 231–239. Podrobněji viz P. POPELKA, *Nová krajina*, s. 454–467; Nástinu souvislosti environmentálního vývoje ČSSR ve sledovaném období a příslušnými zákonnými normami se zabývá také kolektivní monografie: V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 578–592.

Podrobně se ochranou životního prostředí před následky činnosti průmyslových znečišťovatelů zabýval také zákon č. 166/1960 Sb. o lesích a lesním hospodářství⁷⁵ a zejména pak jeho následující prováděcí předpisy uzákoněné vyhláškou ministerstva zemědělství a lesního a vodního hospodářství ze dne 9. února 1961. V článku 3 stanovily ochranu lesního fondu před jeho odnímáním lesnímu hospodářství, krajské národní výbory měly povinnost dbát při vytváření územních plánů např. i na ochranu před exhalacemi. Nejvýznamnější byl však článek 4, který na základě § 7 uváděného zákona podrobně pojednával o ochraně lesního fondu při provozu průmyslových podniků a těžbě nerostných surovin. V textu jsou zmíněny také zásady rekultivace průmyslovou a těžební činností postižených lesních ploch. Rozhodovací pravomoc, o jaký druh rekultivace půjde, měly mít okresní národní výbory ve spolupráci s příslušnými provozovateli průmyslové nebo důlní činnosti. Podobně jako u zákona o ochraně půdního fondu ovšem narážely tyto předpisy na nekonceptnost, nárazovost konkrétních opatření, nezáměr vedení podniků a celou řadu dalších organizačních a technických problémů. Na to upozorňovaly už i zápisy krajského aktivu pro péči o životní prostředí z roku 1961.⁷⁶

Jak jsme již zmínili, legislativně i prakticky nejsložitějším problémem s největším dosahem nepříznivých vlivů se stala ve sledovaném období ochrana ovzduší. Původní plány na přestěhování obyvatel nejvíce postižených měst (centrum Ostravy, Orlová, Karviná) do tzv. „socialistických měst“ a sídlišť (Poruba, Havířov) se ukázaly jako velmi málo účinné.⁷⁷ V průběhu padesátých a první poloviny šedesátých let jen do jisté míry zabezpečovaly ochranu obyvatel před znečištěním ovzduší různé hygienické předpisy, vydávané ministerstvem zdravotnictví, resp. zemědělství. V roce 1960 se znečišťováním ovzduší zabývalo také vládní usnesení č. 494/1960 Sb. V komentáři odboru vodního hospodářství KNV k tomu najdeme stížnost, že v něm obsažené požadavky nejsou vůbec projekčně připraveny. Popílek se sice zachycoval ve větším rozsahu než dříve, ale nebylo vyřešeno jeho skladování a odvoz.

V témže roce vydalo na první pohled nesystematicky ministerstvo financí vyhlášku č. 198, která kromě způsobu udělování penále za znečišťování obsahovala také obecná ustanovení o ochraně ovzduší.⁷⁸ Z jejího textu se dozvídáme, že byla vytvořena ve spolupráci s ministerstvy zdravotnictví, zemědělství, lesního a vodního hospodářství a Státní plánovací komisí. Její úvodní ustanovení výslovně uvádějí, že: „*znečišťování ovzduší, které přináší stále se zvyšující industrializace našeho národního hospodářství, a škodlivým následkům vyplývajícím ze znečišťování je třeba účinně zabránit, protože starost o lidské zdraví, ochrana hospodářských a ostatních zvířat a vegetace je jednou ze základních úloh socialistického budování a souvisí přímo se zvyšováním životní úrovně pracujících. Proto je třeba dbát na to, aby ke znečišťování ovzduší pokud možno vůbec nedocházelo, a za tím účelem projednat s podniky, které znečišťují ovzduší, opatření, která by zajistila maximálně možnou čistotu ovzduší.*“⁷⁹ Dále vyhláška uvádí, že ochranná opatření je třeba projednávat v součinnosti všech odpovědných institucí, jmenovitě národních výborů, příslušných

75 *Sbírka zákonů republiky Československé*, ročník 1960, s. 585–592.

76 ZA Opava, Sm KNV, odbor vodního a lesního hospodářství, č. kart. 52.

77 Viz pozn. č. 33–34 této studie.

78 ZA Opava, Sm KNV Ostrava, odbor vodního hospodářství, č. kart. 51.

79 Tamtéž.

podniků a zodpovědných resortů. Podniky je mají projednat se svými pracovníky a zakotvit také v kolektivních smlouvách. Podmínky musí být splnitelné a odpovídat současným poznatkům vědy. Za nesplnění je možno ukládat sankce týkající se zákazu uvedení do provozu nového závodu nebo jeho přestavby, uložit penále ve výši 1 000 – 1 000 000 Kčs za rok nebo krácení, resp. odnětí prémie zodpovědným pracovníkům. Finanční výnosy z pokut přecházejí do rozpočtu příslušných národních výborů. Ty mohou ale také vyplatit odměnu těm obyvatelům, kteří se mimořádně zaslouží o zlepšení celkového stavu ovzduší. Povinností krajských a okresních plánovacích komisí při radách NV je vytvořit odborné komise pro péči o zdravé přírodní prostředí.

Dalším článkem tohoto složitého aparátu bylo ministerstvo zdravotnictví, které předložilo v červnu 1961 vládě rozsáhlou zprávu o zvýšení počtu nemocí z povolání, doplněnou řadou tabulek. Podle ní došlo od konce padesátých let zejména v rezortech uhelných dolů a hutí k enormnímu nárůstu případů silikózy a tuberkulózy, ale také např. kožních onemocnění. Závody na Ostravsku (konkrétně se uvádějí např. Třinecké železářny, NHKG, Bohumínské železářny a drátovny, válcovny ve Frýdku-Místku) rozšiřují výrobu, aniž by zároveň zabezpečily hygienu jejího provozu, dostatečný zdravotní dozor a zavádění nových technologií. V Ostravsko-karvinských dolech sice byla nově vybudována mechanizovaná linka na sušení, odprašování a dezinfekci oděvů horníků, jež má špičkovou evropskou úroveň, ale nedaří se ji uvést do provozu. Na základě dalšího usnesení vlády č. 473/61 O opatřeních k ozdravení životních a pracovních podmínek pracujících v Severomoravském kraji (zejména okresy Ostrava, Karviná a Frýdek-Místek) mělo ministerstvo zdravotnictví ve spolupráci s ministerstvem paliv a energetiky vypracovat harmonogram opatření, která by tento nepříznivý trend zvrátila.⁸⁰ Usnesení vlády však odložilo řešení až do roku 1963, kdy budou závody OKD vybaveny detekčními prachoměry, vypracována kategorizace pracovišť dle rizik výskytu silikózy, návrhy na odstranění zvláště rizikových prací apod.⁸¹

Zprávy z dalších let však svědčí o tom, že se situace nezlepšovala, řada dolů nezajišťovala dostatečné zavlažování potrubní fronty a nedodržovala další protiprašná opatření. Vysokou pravděpodobnost na pracovištích i znečištění ovzduší v širokém okolí způsoboval úlet popílku a plyných exhalátů z koksoven, elektráren, hutí, chemických závodů. Výskyt silikózy se nesnižoval, naopak stále více horníků odcházelo do předčasněho invalidního důchodu a zvyšovaly se náklady na péči o pacienty. Přitom existovalo důvodné podezření, že zejména u mladších horníků se neprovádí systematické rentgenové snímkování.⁸²

Zákon č. 35 s názvem O opatřeních proti znečištění ovzduší byl vydán teprve 7. dubna 1967.⁸³ Zabýval se konkrétním rozsahem, výší a způsobem uplatňování poplatků předepsaných znečišťovatelům. Nově stanovil roční poplatky a navíc také výši pokut za překročení přípustné míry znečištění ovzduší popílkem, kyslíčnickem sřičitým a ostatními škodlivinami. V příloze je přípustná míra vyjádřena množstvím úletu těchto látek v kg/hod., základním ukazatelem je pak výška komínu. Při výrobě slínku, cementu a vápna byla určena také hranice znečištění pevnými látkami. Výše poplatků se odvíjela

80 NA Praha, Ministerstvo zdravotnictví, č. kart. 2, kolegium ministra, složka materiály do vlády, čj. PP 267.

81 Tamtéž, čj. 026740/61-T.

82 NA Praha, 19/11 – Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ, archivní jednotka 1297, sign. 1319. (Převzato ze zápisů plenárních zasedání Sm KV KSČ z let 1962, 1966).

83 *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, ročník 1967, s. 118–121.

od pravidelného měření objemu hořící plochy nebo záparů, resp. od nákladů na činnost snižující zamoření, jejich výpočet byl povinností příslušných podniků. Pokuty a případné penále měly ukládat okresní, příp. městské národní výbory, přičemž 60% -100% výnosu se vracelo do jejich rozpočtu. K základním poplatkům se připočítával příplatek, zajímavé je, že pro území vymezená průmyslovou činností činil pouze 20 % (lázně a chráněná území 80-100 %). Zákon dále vyhlášoval zřízení Státní technické inspekce ochrany ovzduší (STIOO) při ministerstvu lesního a vodního hospodářství jako kontrolního orgánu s celostátní působností.

Uváděný zákon podle našeho názoru dosti pregnantně dokumentuje proměny, které nastaly v řízení národního hospodářství ke konci šedesátých let. Na rozdíl od všech předcházejících legislativních opatření je mnohem konkrétnější, jeho realizace se mohla opírat o jasně stanovené částky a limity. Určitým problémem ale mohl být jeden z tehdy zohledňovaných základních ukazatelů pro průmyslové exhalace – výška komínu. Ta sice mohla pomoci lepšímu rozptýlení zvláště prachových částic, ale jinak neřešila podstatu, tj. zdroj a množství znečištění. Problém byl také v tom, že se zákon týkal pouze největších průmyslových znečišťovatelů a jejich působení navenek - nemohl tak ovlivnit uzavřené pracovní prostředí. V dané době ovšem bylo asi obtížné najít jiné řešení.

V souvislosti se snahou uplatnit v praxi stanovené sankce se na úrovni státních a stranických orgánů začalo zcela otevřeně hovořit o tom, že pro zdraví obyvatel představují největší nebezpečí průmyslová centra severních Čech a severovýchodní Moravy. Zesílil zejména tlak na národní výbory, aby uplatňovaly pokuty. Zároveň se však ve zprávách objevuje důraz na nutnost ekonomické stimulace podniků – např. aby se odlučovače staly plánovanou položkou výdajů. V průběhu třetí pětiletky (1960–1965) bylo pověřeno dohledem nad výrobou odlučovačů ministerstvo těžkého strojírenství, zvláštní důraz přitom kladl i celostátní plán na průmyslové objekty Severomoravského kraje. Na Ostravsku se poprvé začaly uplatňovat i dílčí předpoklady pro ochranu zdraví pracujících podniků, kteří byli bezprostředně ohroženi nepříznivým stavem pracovních podmínek. Už v roce 1961 měla jednotlivá hospodářská ministerstva např. zajistit připojení sprch, koupelen a dalších hygienických zařízení dolů a těžkého průmyslu na zdroje pitné vody. Plánovalo se také rozšíření rekreačních a ozdravných středisek pro zaměstnance podniků a jejich rodiny (zejména děti). Rozšíření vyžadovala kapacita lázni Karlova Studánka, které byly přednostně určeny pro léčbu silikózy u postižených horníků. Bezprostředně s těmito opatřeními souviselo také zlepšení dopravy do Jeseníků a Beskyd elektrickými vlaky a výstavba dalších rekreačních center. Pro zlepšení ovzduší v nově budovaných sídlišťích (např. Orlová) se plánovalo významné rozšíření zelených ploch, parků a sadů, výsadba stromů podél komunikací. Opět tu ovšem vyvstával zásadní problém: údržba těchto ploch se měla zajišťovat především prostřednictvím dobrovolných brigád občanů v rámci tzv. Akce Z.⁸⁴

Rozsáhlé usnesení vlády ČSSR z 6. ledna 1961 rozvádělo úkoly ústředních orgánů i jednotlivých národních výborů na krajské, okresní i místní úrovni, různé dobrovolné organizace a komise ve všech oblastech ochrany životního prostředí; poprvé se uvádí např. také ochrana před nadměrným hlukem. Koordinací a kontrolou plnění usnesení

84 ZA Opava, Sm KNV – odbor vodního hospodářství, č. kart. 51, složka Komentář k přehledu o plnění vládních nařízení k čistotě ovzduší a vod.

byla pověřena Státní plánovací komise (SPK), při níž byl vytvořen Stálý výbor pro péči o přírodní prostředí, jehož členy byli jmenováni kromě zástupců SPK také akademici, vedoucí pracovníci ministerstev a krajských národních výborů. Otázkou zůstává, zda tato opatření vsutku znamenala zlepšení koordinace a kontroly, nebo spíše rozšiřovala již tak rozsáhlý byrokratický aparát, jehož účinnost v praxi byla nadměrně rozmělněna.⁸⁵

Na Ostravsku se koncem šedesátých let připravoval experiment, který měl ověřit účinnost zákona č. 34/1967 a zároveň vytvořit předpoklady např. pro zpřesnění procesu měření exhalací, metodiku jejich hodnocení, kategorizaci znečišťovatelů apod. Poměrně rozsáhlé výsledky experimentu byly však zřejmě vzhledem k bouřlivému politickému vývoji zhodnoceny až na počátku let sedmdesátých.⁸⁶

Závěr

Ačkoliv se proces industrializace vyznačuje dopady globálního rozměru, neprojevil se ve všech oblastech stejnou měrou. Již v průběhu 19. století se vytváří pestrá paleta regionů s různou mírou hospodářské vyspělosti i charakteru. Diverzifikace regionů v průběhu industrializačního procesu 19. a 20. století se projevila také v různé intenzitě a typu ovlivnění přírody člověkem. V průběhu industrializačního procesu byly lidskou činností obzvláště zasaženy oblasti, jejichž struktura byla silně ovlivněna prudkou poptávkou po nových energetických zdrojích, surovinách a materiálech. V evropském prostoru byly takto zasaženy v první řadě oblasti exploatace nerostných surovin, zvláště pak uhelné revíry.

Tento fakt se dotýkal i sledované ostravské průmyslové oblasti. V průběhu 19. i 20. století opakovaně vyvstávaly problémy související s vlastní báňskou činností (rozsáhlá poddolování, vršení odvalů hlusiny) ale také s bouřlivým rozvojem návazného průmyslu (poškození lesů i polních kultur průmyslovými exhalacemi, znečišťování vodních toků a rybníků odpadními vodami, vznik kalových nádrží). Exploatace surovinových zdrojů i rozvoj návazné výroby byl dlouhodobě uskutečňován způsobem zohledňujícím pouze maximální zisk a okamžitý užitek. Oblast hornické činnosti se stala sférou, kde se dlouhodobě existující problémy neřešily konsensuálně, ale zpravidla v konfliktním modelu, tj. střetem jednotlivých zainteresovaných skupin. Teprve v průběhu 20. století, kdy se nepříznivé vlivy lidské činnosti na životní prostředí dostaly až na samou hranu únosnosti, začal stát a jeho orgány účinněji prosazovat veřejný zájem na nápravě škod na životním prostředí.

Prosazování tzv. socialistické industrializace, prosazující přinejmenším v první fázi maximalizaci těžkého průmyslu, existující problémy ještě znásobilo. Devastace krajiny v ostravsko-karvinském revíru nabrala v průběhu 50. a 60. let takový rozměr, že uhelný revír začal doslova kolabovat ve svých základních funkcích a stal se objektem pozornosti vládních orgánů.

Zásadní environmentální problémy odstartovaly nejprve snahu o prosazení alespoň provizorních opatření směřujících k nápravě, následně pak opatření systematictějších, vycházejících z nově vytvářené celostátní legislativy. Snahy o zavedení ekonomické

---

85 ZA Opava, Sm KNV – odbor zemědělství, č. kart. 26, složka Krajská komise pro sledování výsledků evidence půdy.

86 ZA Opava, Sm KNV – odbor zemědělství, vodního a lesního hospodářství, č. kart. 51, složka Experimentální ověřování účinnosti zák. č. 34/1967; NA Praha, 19/11 – Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ, sign. 1342.

reformy v druhé polovině 60. let pak zaznamenaly dílčí úspěchy v omezení extenzivního vývoje těžkého průmyslu na Ostravsku, což mohlo do budoucna celkový vývoj zdravého životního prostředí ovlivnit příznivě. Jistým příslibem se stala i snaha o dovršení základního legislativního procesu, jenž měl určit pravidla pro největší znečišťovatele ovzduší i vodstva. Předcházející výzkum také potvrzuje, že byl v průběhu šedesátých let položen také základ pro systematickou rekultivaci zdevastované krajiny ostravsko-karvinského revíru.⁸⁷ Nicméně období 50. a 60. let se v tomto smyslu jeví spíše jako období experimentů, provizorních řešení, organizační nevyjasněnosti a hledání nových cest.

The environment in the Ostrava region between 1948 and 1970 and the so-called socialist industrialization (Summary)

Enforcement of the so-called socialist industrialization, favouring, at least in the first stage, maximization of the heavy industry, severely deteriorated the existing problems. During the 1950s and 1960s, the devastation of the landscape in the Ostrava-Karviná coalfield reached such extent that the coalfield began to literally collapse in its core functions and became an object of interest of the government bodies.

The essential environmental problems first commenced the endeavour to implement at least provisional measures aimed at remediation, followed by more systematic measures based on the newly created national legislation. The efforts to introduce an economic reform in the second half of the 1960s attained partial success in limiting the extensive development of heavy industry in the Ostrava region, which could have a positive effect on the overall development of the healthy environment in the future. The attempt to complete the basic legislative process, which was to enforce the rules applicable to the biggest air and water polluters, seemed to be a kind of promise. The previous research also confirms that, during the 1960s, the foundation for systematic reclamation of the devastated landscape of the Ostrava-Karviná coalfield was laid. Nevertheless, in this sense, the period of the 1950s and 1960s appears to be rather a period of experiments, provisional solutions, organizational uncertainties and a search for new ways.

---

87 P. POPELKA, *Nová krajina*, s. 475.

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

**Bettina BRAUN – Katrin KELLER – Matthias SCHNETTGER (edd.),
Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit. Wien-Köln-Weimar,
Böhlau Verlag 2016 (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische
Geschichtsforschung 64)
ISBN 978-3-205-20085-7, 272 s.**

Bádání o manželkách, dcerách a milenkách raně novověkých panovníků na Britských ostrovech, ve Francii či Španělsku zaznamenalo v posledním desetiletí především v americké a anglické historiografii nebývalý rozmach. Zvýšený zájem západoevropského dějepisceví silně ovlivnil také rozvoj výzkumu životních osudů arcikněžen a císařoven Římsko-německé říše ve výše zmiňované epoše, které doposud stály, s výjimkou Marie Terezie, stranou pozornosti středoevropských historiček a historiků. O této skutečnosti výmluvně vypovídá anotovaná publikace. Ta přináší čtrnáct příspěvků z mezinárodního vědeckého sympozia, jež se uskutečnilo ve dnech 26. až 28. října 2013 ve Vídni.

Biogramům jednotlivých panovnic předchází historiograficky koncipovaná studie Katrin Keller, která zasadila zvolené téma do kontextu stávajícího bádání. Současně objasnila koncepční a metodologická východiska společná všem publikovaným příspěvkům. Jejich autoři se v žádném případě nezaměřili na zevrubné postižení politické činnosti a úlohy habsburských císařoven. Pod vlivem nových politických dějin pohlížejí na roli panovnic optikou dynastických dějin, v kontextu s jejich mužskými protějšky. Ne náhodou Katrin Keller vnímá vládnoucí pár jako „Amts- und Arbeitspaar“, kdy každý z partnerů měl v rámci společného prosazování dynastické politiky své úkoly. Pokud to dochovaná pramenná základna dovolila, jsou zde životní osudy císařoven sledovány na půdorysu rodinného zázemí a soužití, fungování ženské části vídeňského dvora, budování vlastní komunikační sítě, rozvíjení kontaktů s rodnou zemí, kulturního transferu a s tím spojeného uměleckého mecenátu, vlastní zbožnosti a podpory nejruznějších náboženských institucí, utváření patronátních vztahů a v některých případech také na pozadí aktivní účasti císařoven na soudobém politickém dění (například Marie Anna Španělská, Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská). Díky tomu nepůsobí jednotlivé příspěvky z hlediska tematického zaměření a kladení otázek roztržitě, ale uceleně a jednotně. Proto lze považovat zmiňovanou publikaci za jeden z prvních moderních pokusů o kolektivní biografii habsburských císařoven na prahu novověku.

Řada biogramů začíná druhou chotí Maxmiliána I. Biancou Marií Sforzou a končí Marií Terezou Neapolsko-Sicilskou, manželkou Františka II. Právě široké časové rozpětí mezi oběma svrchu zmiňovanými historickými postavami od konce 15. do počátku 19. století však v sobě skrývá úskalí a do jisté míry výmluvně odráží stav současného bádání o tomto atraktivním tématu. Editorům se totiž přes zjevnou snahu nepodařilo tematicky pokrýt celou sledovanou periodu a obsáhnout ženy všech panovníků Římsko-německé říše. Z celkového počtu 24 císařoven je jich v publikaci biograficky zpracováno pouze 12. Navíc zde zcela chybí manželky Karla V., Ferdinanda I., Josefa II. a Leopolda II. Přesto jde o pestrý škálu profilů císařoven původem z různých koutů Evropy – Španělska, Apeninského poloostrova, Římsko-německé říše, rakouských zemí, zachycených v rozličných společenských úlohách - v rolích první, druhé či třetí (leckdy bezdětné) manželky panovníka středoevropské habsburské monarchie, matky, vdovy.

Rovněž je třeba zdůraznit, že se editoři neomezili pouze na naznačení různých aspektů života manželek potomků Rudolfa I. od 16. do 18. století, ale do publikace kontextuálně zařadili obdobně koncipovaný příspěvek Amalie Föbel o pozdně středověkých císařovnách a text Rubéna Gonzáleze Cuervy o rakouských arcikněžnách na španělském královském trůnu - Anně (1549–1580), Markétě (1584–1611), Marii Anně (1634–1696). Snaha o kontextualizaci však s sebou přináší ještě další obtíže a může vyvolat v myšlení čtenáře řadu otázek. Například, proč v publikaci chybí biogramy vlivných místrodržitelek v Rakouském Nizozemí, příslušnic středoevropské větve Habsburků, které se provdaly za vladaře dalších evropských zemí, kupříkladu polské krále, či arcikněžen, jež se se nikdy neprovdaly nebo se daly na duchovní dráhu?

Na některá výše uvedená úskalí upozornila ve svém závěrečném komentáři Barbara Stollberg-Rilinger, v němž zhodnotila tematický přínos publikace pro současné bádání. Podle ní práce výmluvně odráží směřování dnešní historické vědy, jehož nedílnou součástí tvoří mezioborový přístup k moderně pojímaným politickým dějinám. Nelze pochybovat o tom, že císařovny hrály nezanedbatelnou roli také ve „velké“ politice, mezinárodní nevyjímaje. Studium tohoto fenoménu lze proto poznat specifickou podobu a strukturu politična předmoderní doby. Anotovaná práce představuje jeden z prvních komplexně zpracovaných příspěvků německých, rakouských a španělských historiček a historiků k právě probíhajícímu evropskému bádání o významu manželek a dcer raně novověkých panovníků. Kolektivní monografie shrnuje, v mnoha oblastech rozšiřuje a současně nastiňuje vědecky žádoucí orientaci dalšího výzkumu. Důležitým desiderátem i nadále zůstává mezioborový přístup, který využije poznatků a metod dalších vědních disciplín.

Rostislav Smíšek

Zdenko MARŠÁLEK, Česká, nebo československá armáda? Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. Praha: Academia 2017.

ISBN 978-80-200-2608-8, 528 s.

Kniha se zaměřuje na poměrně notoricky známou problematiku čs. zahraničních vojsk v letech 2. světové války. Autor se nicméně až na drobné pasáže nesnaží věnovat bojovému nasazení těchto útvarů, ale spíše sleduje jejich proměny z hlediska národnostního složení. I proto, že je jádrem práce právě výzkum národnostní skladby, je v úvodu knihy poměrně rozsáhlá a možná až naddimenzovaná teoretická pasáž. V ní autor vysvětluje obtíže spojené s určením národnosti jako empirické hodnoty, poukazuje na obtížnost posouzení nacionality založených na přihlášení se k obcovacímu jazyku a přibližuje, jakým způsobem byla evidována národnost vojáků v čs. armádě v meziválečném období a později pak v letech 2. světové války.

Hlavní pozornost autor věnuje ve svém zkoumání národnostní skladbě čs. útvarů formujících se na západě, tedy ve Francii, Velké Británii a na Blízkém východě, přičemž hlavním bodem pozornosti nejsou útvary letecké, nýbrž pozemní jednotky. Na základě archivních pramenů dokáže autor velice pečlivě rekonstruovat podobu nejenom národnostního složení sledovaných útvarů, ale i jejich složení z hlediska jazykového či konfesního, což je jeden z klíčových ukazatelů pro objasnění množství mužů hlásících se k judaismu, kteří soužili v čs. armádě. Vesměs statistické údaje přetavené do podoby

textu jsou doplněny jednak velmi přehlednými tabulkami, jednak řadou tzv. aplikací, na nichž jsou uvedené statistické údaje demonstrovány na příkladech. Oproti silné pozornosti věnované západnímu vojsku stojí poněkud stranou pozornosti národnostní skladba čs. jednotek sloužících na východní frontě, jimž je věnováno v knize mnohem méně prostoru. Nicméně i přes tento menší nedostatek dospívá autor na základě svého výzkumu nakonec k několika závěrům, jež mj. zodpovídají též klíčovou otázku položenou přímo v názvu knihy.

Maršálkova publikace je rozhodně zajímavým a hodnotným příspěvkem ke zkoumání národnostního složení čs. armády v letech, kdy právě národnostní problémy pomohly rozpoutat ničivý světový konflikt. Na publikaci musíme ocenit zejména pečlivou archivní práci a analýzu shromážděných dokumentů. Na druhou stranu je trochu na škodu, že pozornost nebyla rovnoměrně věnována jak západnímu, tak východnímu vojsku. Stejně tak lze považovat za nevýhodu, že autor při vyslovení některých tvrzení o slovenské armádě se přidržel v českém prostředí zažitých formulací, když ji hodnotí jako notoricky nespolehlivou s výraznými limity v bojové využitelnosti, čímž zcela přechází její bojové úspěchy v předešlém období a přispívá tak k obecně mylnému povědomí o této armádě. Celkově vzato je však Maršálkova publikace rozhodně velmi zdařilým pokusem osvětlit tuto dosud málo známou problematiku čs. zahraničních vojsk a rozhodně stojí za povšimnutí.

Lubomír Hlavienka

**František VAŠEK – Vladimír ČERNÝ – Jan BŘEČKA, Místa ztropená krví.
Kounicovy studentské koleje v Brně v letech nacistické okupace 1940–1945. Brno:
Archiv města Brna a Moravské zemské muzeum, 2015.
ISBN 978-80-86736-41-9, 616 s.**

Výzkum dějin nacistické okupace se v poslední dekádě stále více posouvá od problematiky rezistence a perzekuce k aspektům každodennosti. Tento trend nesporně přináší komplexnější pohled na období let 1939–1945, nicméně je třeba říci, že řada témat z dějin protinacistického odboje, především na úrovni regionů, dodnes zůstává nezmapována. Dokladem toho, že ani více než sedmdesát let po skončení druhé světové války neztrácí svůj význam poněkud konzervativně koncipované faktografické publikace, je i recenzovaná monografie.

Samotný příběh geneze knihy je v jistém pohledu mimořádný. Jádro textu zpracoval v letech 1994–2004 někdejší vězeň nacismu a amatérský historik JUDr. František Vašek (1924–2008), jehož dílo později doplnila, rozšířila a připravila k vydání dvojice profesionálů. Výsledkem více než dvacetiletého úsilí se tak stala komplexní a rozsáhlá monografie, jež vychází z široké škály pramenů a literatury. Ocenění zasluhuje fakt, že se autoři vyjma dobové úřední agendy a memoárů opřeli také o dobový tisk a v neposlední řadě také o studentské kvalifikační práce, jež dodnes zůstávají spíše badatelsky opomíjeny. Obecně můžeme heuristiku hodnotit jako velmi důkladnou.

Vydavatelé respektovali Vaškovo přehledné členění textu do logicky koncipovaných tří tematických celků, jež se dále dělí na jednotlivé podkapitoly. Úvodní sekce seznamuje čtenáře s hlavními body historie areálu brněnských Kounicových kolejí před jeho přeměnou ve vězeňské zařízení. Zvláštní pozornost se zde soustředí na průběh represivního zákroku okupační moci proti českým vysokým školám v listopadu 1939. Stejně jako zdaleka

nejrozsáhlejší je ovšem druhá část, jež se soustředí na poměry ve věznici v letech okupace. Autoři zde nastiňují genezi a strukturu nacistického policejního a výzvědného aparátu s přihlédnutím k brněnskému regionu a jednotlivé aspekty života ve věznici. Sem lze řadit vedle praktik používaných gestapem a justičním aparátem také otázky „každodennosti“, ilustrované svědectvími pamětníků, či pokusy o útěk. Poznámkový aparát rozšiřuje základní text o pečlivě zpracované biogramy všech důležitějších aktérů.

Třetí a závěrečná část pak popisuje poválečné dějiny areálu, který po pádu Třetí říše sloužil nejprve jako internační tábor pro Němce a později se vrátil ke svému primárnímu účelu. Z hlediska stále populárnějšího tématu historické paměti zasluhuje pozornost kapitola o vývoji ideje na přetvoření objektu v pietní místo. Obsáhlou textovou část doplňuje vhodně zvolená obrazová příloha a také slovníček vězeňské hantýrky.

Lze-li recenzované práci něco vytknout, pak je to naddimenzovaný rozsah některých pasáží a místy dosti popisná či encyklopedická stylistika. Pro primární cíl avizovaný v původní Vaškově předmluvě z roku 1994, jímž je přiblížení pohnuté válečné historie mladé generaci, se kniha jeví jako obtížně stravitelná. Edukační a popularizační potenciál je vzhledem k rozsahu publikace poměrně omezený, na druhou stranu lze předpokládat, že precizně zpracovanou monografii vedle odborných historiků ocení také početná komunita zájemců o historii druhé světové války a že zde shromážděné údaje o pachatelích i obětech poslouží rovněž ke genealogickým účelům.

Ondřej Kolář

KRONIKA**Ohlédnutí za XII. konferencí policejních historiků**

Ve dnech 12. – 14. října 2017 se v pražském Muzeu Policie ČR uskutečnil již dvanáctý ročník Konference policejních historiků. Na akci vedle tuzemských přednášejících tradičně nechyběli ani slovenští kolegové z Ústavu památi národa a Slovenskej policajno-historickej spoločnosti. Novým hostem pak byl Wolfgang Schütze, správce sbírek policejního muzea v Drážďanech. Téměř čtyři desítky referujících, mezi nimiž byli zastoupeni profesionální historikové i amatérští nadšenci, představily vedle témat primárně rezortních (dějiny kriminalistických disciplín, vývoj insignií apod.) také několik okruhů reflektujících propojení policejně-historické problematiky s obecnějšími sociálními dějinami. V tomto směru zmiňme alespoň referát Zbyška Šustka o kolkování československých bankovek v roce 1919 či příspěvek Petra Steina k reflexi policie v marxistické historiografii na příkladu historika Jana Frolíka. Nemalé pozornosti se, obdobně jako v předchozích letech, těšila také témata z dějin protinacistické a protikomunistické rezistence.

Cílem tohoto pojednání však není podrobně rekapitulovat předmětnou konferenci, ale poukázat na jejím příkladu na stav a výhledy výzkumu dějin policejních sborů v českých zemích. Než však přikročíme k výše naznačenému, je třeba zodpovědět otázku, kterou si jistě položí mnohý čtenář: K čemu vlastně tzv. „Police History“ potřebujeme? Zdánlivě jde o relativně běžný výzkum dějin určitého rezortu, který oslovuje především osoby v daném rezortu činné. Tuto okolnost nelze marginalizovat, ostatně většinu přednášejících na KPH tradičně tvoří aktivní a bývalí policisté.

Přínos studia policejně-historické problematiky však lze spatřovat i v obecnějším společenském kontextu. Policie, resp. četnictvo a obdobně vnitrostátně působící profesionální bezpečnostní složky, jakožto důležitý segment státního výkonného aparátu disponující donucovacími pravomocemi zejména v přelomových epochách novějších dějin vždy hrála důležitou roli. Zároveň právě turbulentní zvraty středoevropských dějin 19. a především 20. století vedly k opakovaným změnám ideologií, jimž policie měla sloužit. Právě v řadách policie coby vysoce exponované a vlivné složky státu se dopady těchto změn obvykle projevovaly značně citelně. Policejní prostředí je tak ideálním vzorkem k výzkumu jak strategií udržování a posilování státní moci, tak personální a strukturalní (dis)kontinuity státního aparátu v průběhu doby. Stranou nyní ponecháváme otázku kriminality – význam jejího studia pro poznání dobové každodennosti je odborné veřejnosti dostatečně znám, byť dosud využíván hlavně pro starší dějiny. Do úvahy není zahrnuta ani problematika Státní bezpečnosti, jejíž historiografie podléhá jistým specifickým.

S výjimkou zmíněných policejně-historických konferencí, jejichž hlavními aktéry jsou nadšení amatéři, se problematika v českých zemích setkává s relativně malým zájmem odborníků. Vyjma publikací zaměřených ryze na technikálie (výstroj, organizační struktura atd.) se v poslední dekádě můžeme setkat s regionálně-historickými studii, často studentskými kvalifikacemi pracemi, jež ve své většině postrádají hlubší znalost dobového kontextu a vycházejí toliko z pramenů lokální proveniencí, ve většině okresních archivů navíc dochovaných jen torzovitě. Hodnota podobných textů je pak především faktograficko-dokumentační. Z tohoto rámce vybočily zejména práce Jaroslavy Kacetlové a Martina Klečáckého zaměřené na širší kontext formování československého četnictva, příkladem zdařilé regionální studie opírající se o rozsáhlou archivní agendu pražských centrálních

institucí je pak stat' Petra Klinovského o bezpečnostní situaci na Děčínsku v letech před druhou světovou válkou.

Příznačné je, že všichni jmenovaní patří k okruhu přispěvatelů KPH. Ze stejného prostředí pak vychází rovněž většina dosavadních biogramů osobností československého bezpečnostního aparátu. Ojedinělou výjimku představuje monografie Martina Kučery o Karlu Kalivodovi (Praha: Academia, 2009), která je zároveň originálně pojatou sondou do fungování poválečné kriminální služby.

Právě Kučerova monografie, byť čtenářsky poněkud obtížněji stravitelná v důsledku autorovy snahy sdělit co nejvíce na omezeném prostoru, nejlépe ilustruje okruh témat, jež tuzemská historiografie dosud neotevřela, a naznačuje možné směry výzkumu. Za přínosnou z hlediska dějin každodennosti lze označit zejména snahu o rozkrytí vlivu mezilidských vztahů na policejních pracovištích a pozornost věnovanou dopadům policejní služby na rodinný život aktérů. Osm let po vydání publikace však slibný koncept bohužel nenašel výraznější následovniky.

Otázky vnitřního fungování policejních sborů, jejich společenské role či sociálního postavení jejich příslušníků jsou tedy v současné době českou odbornou veřejností zkoumány spíše nahodile v rámci případových a regionálních studií. Ty navíc vycházejí izolovaně v různých periodicích. Platforma, jakou je pro frankofonní a anglosaské prostředí např. časopis *Crime, Histoire et Sociétés*, v tuzemském prostředí citelně chybí. Almanachy z KPH bohužel tuto funkci nemohou suplovat, jelikož v dnešní scientometrické éře jsou „nebodované“ publikační výsledky pro mnohé badatele publikačně neatraktivní. Navzdory existenci různých historických klubů ČR zatím také postrádá centrální asociaci typu Slovenskej policajno-historickej spoločnosti.

Srovnáním se slovenským prostředím vynikne ještě jeden důležitý aspekt. Sledujeme-li publikační činnost Ústavu paměti národa, najdeme několik pozoruhodných počinů týkajících se dějin policie. Podobné výsledky zatím nevykazuje tuzemský protějšek ÚPN, Ústav pro studium totalitních režimů, jenž dle zákona „zkoumá a nestranně hodnotí dobu nesvobody a období komunistické totalitní moci, zkoumá antidemokratickou a zločinnou činnost orgánů státu, **zejména jeho bezpečnostních složek**“ (zvýrazněno autorem).

Shrňme-li výše uvedené, lze konstatovat, že dějiny policejních sborů se v českém prostředí nepotýkají s nedostatkem pramenů či nezájmem badatelů a veřejnosti, doposud však chybí platforma, jež by umožnila výměnu poznatků a koordinaci výzkumu a umožnila tak posun od kvalitních, leč izolovaných, případových studií k syntetickému uchopení problematiky.

Ondřej Kolář

Bibliografická příloha / Bibliography

BARCIAK, Antoni: *Regesty listin uložených v Horním Slezsku. Svazek III = Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku. Tom III, (1451–1475)* / zpracoval kolektiv autorů pod vedením Antoniho Barciaka a Karla Müllera. Opava: Zemský archiv v Opavě; Opole: Archiwum Państwowe w Opolu; Katowice: Archiwum Państwowe w Katowicach, 2017, 175 s.

ISBN 978-83-63031-02-2 (Zemský archiv v Opavě)
ISBN 978-83-949449-0-2 (Archiwum Państwowe w Katowicach)

První svazek, který vyšel v roce 2004, obsahoval dokumenty do roku 1400, druhý svazek zahrnoval léta 1401–1450 a byl vydán v roce 2011. Třetí díl publikace obsahuje registry dokumentů z let 1451–1475 a 47 dodatečně zjištěných listin z předchozího období. Největší počet pochází ze Státního archivu v Opolí. Dále je z polské strany zastoupen Státní archiv v Katovicích i s pobočkami. Českou stranu zastupuje zemský archiv v Opavě a Okresní archivy v Karvině a Opavě. Jednotlivosti pocházejí z Okresních archivů v Bruntále, Jeseníku a Novém Jičíně.

DOKOUPIL, Lumír: *140 let Matice opavské: vybrané kapitoly z dějin české národnostní emancipace ve Slezsku* / Lumír Dokoupil, Ondřej Haničák, Zdeněk Jirásek, Jaromíra Knapíková, Vlastimil Kočvara, Andrea Pokludová, Jiří Šil, Olga Šrajrová. Opava: Matice slezská: Slezské zemské muzeum, 2017, 163 s.

ISBN 978-80-86887-24-1 (Matice slezská);

ISBN 978-80-87789-48-3 (Slezské zemské muzeum)

Kolektivní monografii sestavili Ondřej Haničák a Ondřej Kolář. Byla vydána u příležitosti 140. výročí matiční činnosti ve Slezsku a vychází z příspěvků workshopu, kterým v únoru 2017 vyvrcholila výstava „Matice opavská a spolkový život ve Slezsku“ konaná v Historické výstavní budově Slezského zemského muzea v Opavě (21. 9. 2016 – 24. 2. 2017). Jednotlivé kapitoly autorů z regionálních akademických, muzejních a archivních pracovišť osvětlují společenský a ideový kontext matiční činnosti v klíčových periodách existence spolku, blíže představují klíčové osobnosti jeho dějin, analyzují osvětovou a podnikatelskou činnost spolku, jeho podíl na rozvoji regionální kinematografie či souvztažnou pramenou základnu, deponovanou v muzejních sbírkách. Nechybí také stát pamětníka, který stál u znovuoobnovení činnosti spolku v roce 1968 a v období po sametové revoluci.

HANIČÁKOVÁ, Markéta: *Arnošt Rychlý a Opava: město a jeho hudební skladatel = Arnošt Rychlý and Opava: a city and its music composer* / Markéta Haničáková, Ondřej Haničák. Opava: Magistrát města Opavy: Slezské zemské muzeum, 2017, 226 s. ISBN 978-80-87789-40-7

Život Arnošta Rychlého byl úzce spojen s městem Opavou. Narodil se roku 1901 jako třetí a nejmladší dítě do rodiny opavského obchodníka Ernsta Richlého. V Opavě vystudoval učitelský ústav, v rámci své učitelské praxe postupně působil ve dvacátých letech na školách v českém Slezsku, kde mj. organizoval a řídil pěvecké sbory. Skladatelská tvorba Arnošta Rychlého byla orientovaná na písňovou a sborovou tvorbu. Vedle toho však Rychlý zhudebnil tvorbu Petra Bezruče formou sólových písní, sborových písní a melodramů. Po druhé světové válce se výrazně podílel na obnově kulturního a společenského života v regionu. Kniha je doprovodným katalogem výstavy Arnošt Rychlý. Hudební skladatel a jeho město (vernisáž výstavy 7.4.2017).

HAVRLANT, Petr: *Proměny zámeckého parku v Hradci nad Moravicí v letech 1778–1945* / Petr Havrlant, Jiří Jung, Romana Rosová. Opava: Národní památkový ústav, územní památková správa v Kroměříži, 2017, 204 s.

ISBN 978-80-906899-3-0

Publikace je věnována založení a proměnám zámeckého parku v Hradci nad Moravicí v letech 1778–1945, jeho tvůrcům, zahraničním inspiračním zdrojům a dochovaným i nedochovaným stavbám na jeho území. Úvodní kapitola mapuje bohatou historii knížat Lichnovských, hlavní část publikace pak obsahuje historický místopis parku. Představuje unikátní soubor pamětních kamenů, které se na jeho území nacházejí a vypočítává osobnosti, po nichž byla pamětní místa, vyhlídky i parkové cesty v minulosti pojmenovány. Samostatné kapitoly jsou věnovány dnes již neexistující zámecké oranžerii, dále stávajícím novogotickým konírnám s kočárovnou i vodárenské věži. Hospodářská činnost na hradeckém panství kryla náklady na provoz rodového sídla, ale i na údržbu parku, početných cest, chodníků, pěšin a mostů. Ke klíčovým odvětvím patřilo lesní hospodářství a v 19. století velmi úspěšný chov ovcí. Závěrečná kapitola knihy je věnována zámeckému zahradnictví, ovocnému sadu a výsadbám v bezprostřední blízkosti zámeckých budov.

JEŽ, Radim: *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska = Dom, palac i zamek w kulturze materialnej Śląska / Radim Jež, David Pindur et al. Český Těšín: Muzeum Těšínska, p.o., 2018, 607 s.*

ISBN 978-80-86696-47-8. Monografické číslo seriálu: Těšínský muzejní sborník 6 (2018)

ISSN 1733-9820

Kolektivní monografie je již šestým svazkem Těšínského muzejního sborníku. Na jeho přípravě se podílela řada odborníků paměťových institucí z České a Polské republiky. Na více než 600 stranách představují ve 29 příspěvcích nové poznatky k problematice stavebně historického vývoje jednotlivých sídel, jejich hmotného vybavení a vůbec kultury bydlení od středověku do poloviny 20. století. Tyto referáty byly předneseny v rámci dvoudenní mezinárodní vědecké konference, která se konala loni, rovněž jako součást zmíněného projektu. Částečně souběžný anglický a polský text doplňuje více než 200 vyobrazení.

JIRÁSKO, František: *Reformace a rekatolizace ve Slezsku a Kladsku v 16. – 18. století. Liberec: Bor, 2018, 145 s.*

ISBN 978-80-87607-76-3

Autor, regionální historik s hlubokými znalostmi dějin širšího regionu, v knize shrnuje několik desetiletí studia tematiky reformace a následně rekatolizace ve Slezsku (včetně specifického Kladska), které bylo přímou součástí země Koruny české, a jehož dějiny se i po ztrátě většiny jeho území ve prospěch Pruska úzce proplétaly s událostmi v českých zemích. Knížka zachycuje období orámované husitstvím a třemi slezskými válkami a v rámci něho vývoj reformace katolické církve i návratu jejího postavení po válce třicetileté. Zvláště oblíbeným tématem autora jsou tzv. kostely míru a kostely milosti, jejichž stavba byla protestantům povolena za přesně určených podmínek.

MYŠKA, Milan: *Vzpomínání, aneb, „Tri dni ma naháňali, eště ma nědostali...“ . Ostrava: Ostravská univerzita, 2018, 167 s. (Pro memoria; svazek 1.)*

ISBN 978-80-7464-982-0

Z pozůstalosti vydané vzpomínky významného historika hospodářských a sociálních dějin zachycují jeho dětství, studentská léta, práci na vysokých školách připravujících učitele na Ostravsku i počátek normalizace, spojený s jeho nuceným odchodem z pracoviště. Po cenzuře let 1972–1982, kdy marně hledal uplatnění v oboru, podávají svědectví o období, kdy se stal „muzejníkem proti své vůli“ a také objektem zvýšeného zájmu Státní bezpečnosti, ale posléze též o jeho návratu na vysokou školu po Listopadu 1989. Závěr představuje několik živých obrazů z jeho života. Součástí vzpomínek jsou původní dokumenty a obrazová příloha.

TOMÁŠOVÁ, Veronika: *Evangelici na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861). Český Těšín: Slezská církev evangelická a.v., 2018, 332 s.*

ISBN 978-80-87340-03-5

Krásná publikace s bohatým obrazovým doprovodem zachycuje život evangeliků na Těšínsku v letech 1781–1861. Kniha popisuje nejen zakládání nových sborů a církevní správu, ale věnuje se také náboženskému životu, evangelickému školství a výchově dětí. Sleduje rovněž zapojení evangeliků z Těšínska do politického dění v bouřlivém revolučním roce 1848 a jejich společenské aktivity, kterými zasáhli do složitých národnostních poměrů na Těšínsku. Všímá si životních osudů pastorů a dalších významných osobností, neopomíjí však ani prosté věřící.

TVRDÁ, Eva: *Města v Českém Slezsku: 100 let novodobého Českého Slezska 1918–2018. Ostrava: Littera Silesia, 2018, 57 s.*

ISBN 978-80-905450-5-2

Města vyznačují genius loci současného Českého Slezska. Autorka v loňském roce navštívila celkem 34 měst, vyfotila je a o každém z nich napsala krátké pojednání. Nyní čtenářům předkládá aktuální svědectví o stavu tohoto regionu po stu letech jeho existence. Většina lidí už o Slezsku slyšela, málokdo ale ví, kde přesně Slezsko leží a jakou má historii. V představách většiny Čechů totiž Morava a Slezsko splývají.

URBÁNKOVÁ, Zuzana: *Sudetské děti. V Opavě: Centrum multimediální tvorby FPF Slezské univerzity, [2018], 79 s.*

ISBN 978-80-906937-2-2

Ve své knižní prvotině zaznamenala Zuzana Urbánková čtyři pozoruhodné lidské osudy. Popisuje v nich životy tzv. sudetských dětí, které jejich rodiče zanechali na prahu II. světové války v ústavu pro hendikepované (tzv. Marianu) v Opavě. Všichni byli německého původu, nevěděli, jak se tam dostali, mnozí neznali své rodiče. Strávili zde téměř celý svůj život, a to přesto, že byli zcela zdraví. Kniha je doprovázena množstvím dobových i nových fotografií. Jejich vydání se dožili dva ze čtyř hlavních protagonistů.

Sestavila Alena Volná

Autoři / Authors

Dr Dagmara Adamska (adamskauwr@gmail.com)
Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego

Mgr. Pavel Březinský (pavelpl2@seznam.cz)
Základní škola a mateřská škola Raškovice

Mgr. Lubomír Hlavička, Ph.D. (lubomir.hlavienka@fvp.slu.cz)
Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Ivana Kolářová (ivanakolarova@post.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava; doktorandka na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc. (nina.pavelcikova@osu.cz)
Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava

Doc. PhDr. Petr Popelka, Ph.D. (petr.popelka@osu.cz)
Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava

Mgr. David Radek Ph. D. (dav.radek@gmail.com)
Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

PhDr. Irena Šebestová, CSc. (irena.sebestova@osu.cz)
Katedra germanistiky Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava

